

ივერია

საკლასიკო და სალიტერატურო
ქუჩნალი.

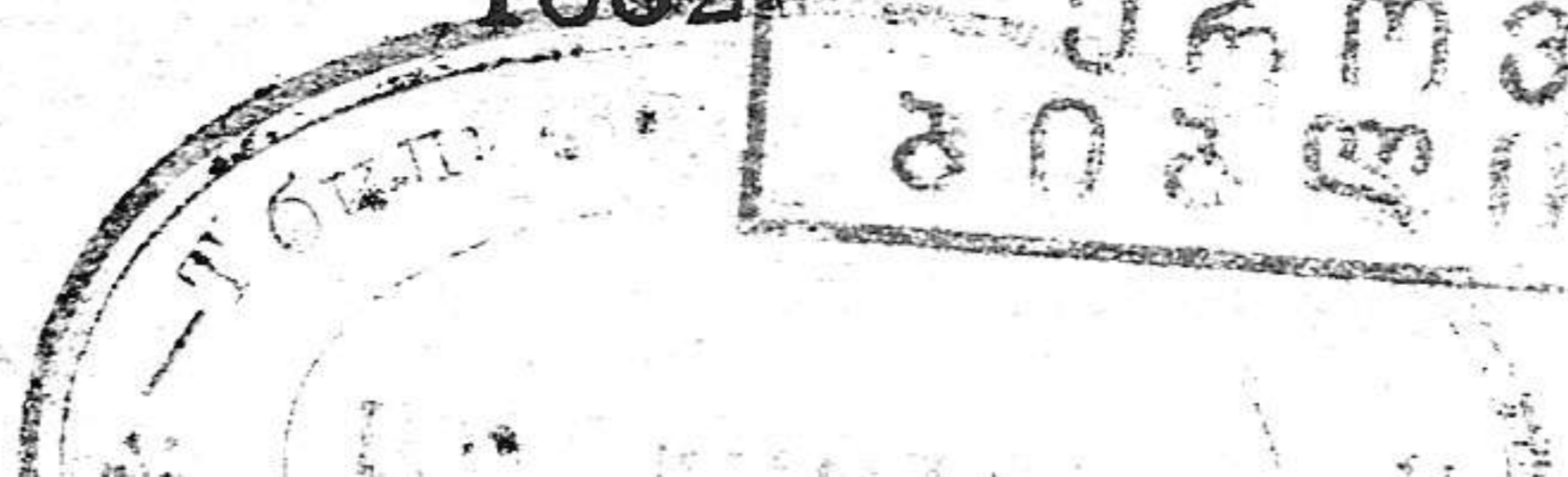
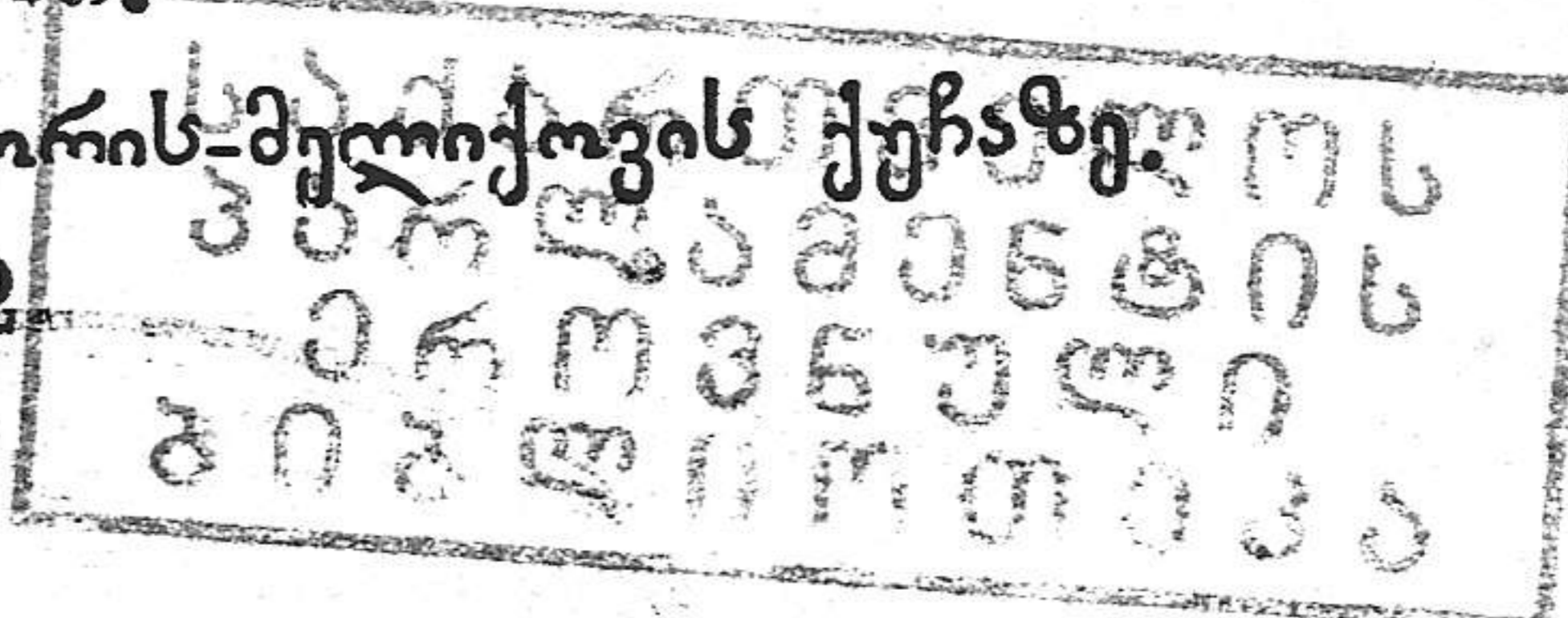
წელიწადი მეექვსე.

№VI

თბილისი.

ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მულიქოვის ქუჩაზე.

1882

3084 54473

ისტორიული სურათები.

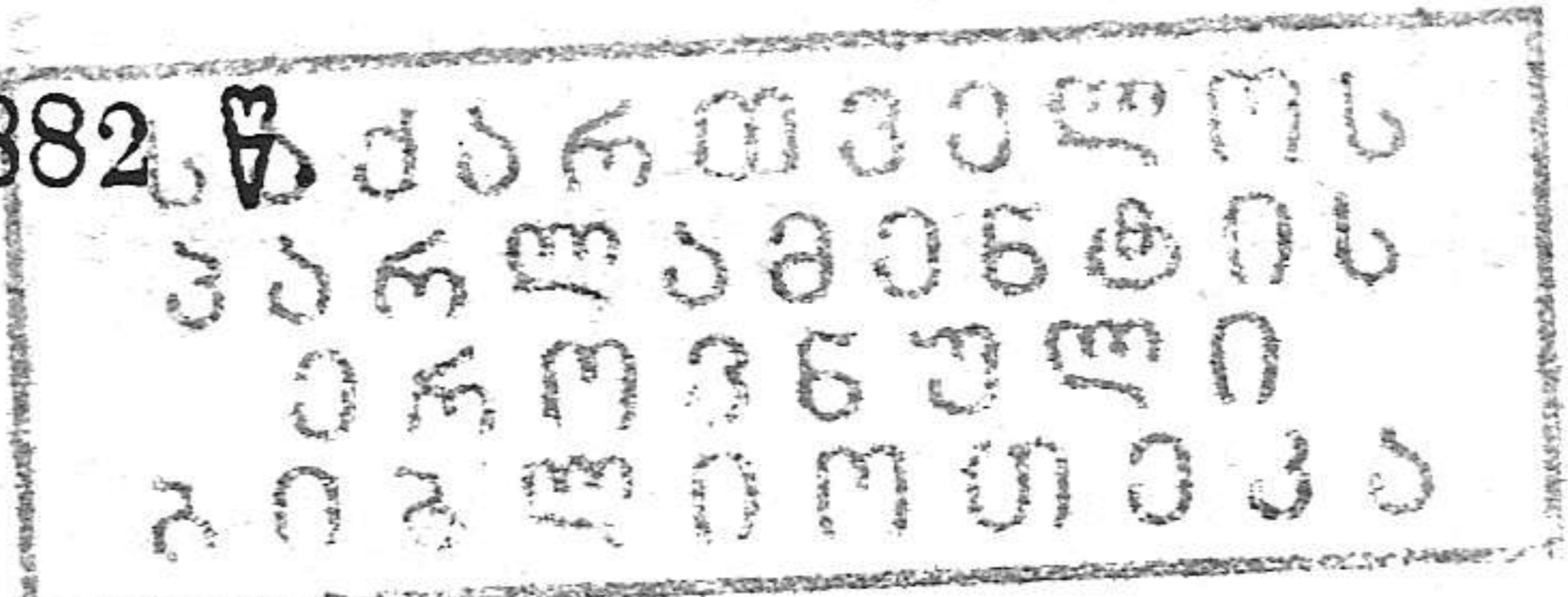
(შემდეგი *).

3084
2646

ქართლოსის ცოლის შემდეგ საქართველოს ერის პოლიტიკურის თავისუფლების აღსადგენად მოქმედებდნენ დედა და მამა დანი საქართველოს პირველი მეფის თეოდორისა. მათმა დედა-კაცნი მოქმედებდნენ, კაცობრიობის ცხოვრება ძლიერ აწეულ-დაწეული იყო. ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრო თითქმის ყველა სახელმწიფოები, დაამხრო სამეფო ტახტები და გახდა მარტო თვითონ ხელმწიფედ. ამანვე დაიპყრო საქართველო, მოჭკვლა მცხეთის მამასახლისი სამარა და ამისი ძმა — მამა თეოდორისა. დაქვრივდა თეოდორის დედა. დაჩინენ ობლად თეოდორისა და მისი დებიც, რომელნიც ძმებზე უფროსნი იყვნენ. საქართველოს გამგებულად გახდა მტერი აზონი, «კაცი ძნელი და მრისხანე», დაუწყო ქართველებს დევნა და უწყალოდ ხოცვა. ვისაც კი ქართველთაგანს თვალში ჩამეჩინი ვაჟ-კაცობისა ჭქონდა, ყველა მოკლა და ქართველობა დააწიოკა.

აი ამ უღმობულს დროს დედამა და დებმა თეოდორისა ჯერ მამულის საყვარელში აღზარდეს, და მეტე აწამტოუ არ დაუშალეს იმას აზონის წინააღმდეგობა, აწამედ ოხრობითად

*) «ივერია» № 4—5, 1882

ამხნეებდნენ იმას მოქმედების ახსნაზე. ისინი თან მისდევდნენ იმას ყოველგან, სადაც კი მათი ყოფნა საჭიროა. ფარნავაზის გულში დედას რომ არ გაეღვიძებინა სიყმაწვილობიდანვე უფლების მოყვარეობა, იმას იქნება არც კი მოენდომებინა მეფობის შოვნა. უეჭველია, ამ გვარს სურვილის გაღვიძებისათვის, კაცის გულში დიდი მნიშვნელობა აქვს აღზრდას. «ქვევს რასაც ჩასძახებ, იმას ამოგძახებს», ამბობს ქართული ხალხი. თუ ასეა, მაშ უეჭველია, ფარნავაზის დედამ და დებმა მიიღეს მონაწილეობა ქართველ სამომავლობის თემების შექმნაში ერთ მეფის უფლებას ქვეშ; იმათ იზრუნეს ქართულთ ხალხობის აღდგენისათვის, იმათის მეცადინეობით აღსდგა მამა-პაპური საწმინდოება, ზნე, ჩვეულება და ენა. ეს ნამდვილად ასეც უნდა ყოფილიყო. მთელს ქვეყანაზედ დედას შვილზე გაკლენა ჭქონია, როგორც ამბობს შაშველი, და ეს ჩვენშიაც, რასაკვირველია, ასე უნდა მომხდარიყო. და ან კი გასაკვირი არ იქნებოდა, რომ მარტო საქართველო ყოფილიყო ამ შემთხვევაში გამორიცხული?

მაგრამ ქრისტეს ქვეყნად მოსკლამდე ქართველებს არა ჭქონდათ მოსაწონი საწმინდოება. ისინი თავიანთი სტემდენ ქართლოსის საფლავს, როგორც გაღმერთებულს მამათ-მთავარს, კერძს არძაზს, კერძს შოთას, რომელიც ხვან-მთესველობის ღმერთად მიაჩნდათ; აგრეთვე კერძებს გაცემს და გამს, არტემის და ახალონს; კიდევ ცეცხლს, მთვარეს, მზეს და შვიდს ვარსკვლავს—«მრავალს.» მათი მსხვერპლი იყო სხვათა შორის სისხლი კაცისა. უბრალო და უმანგო ყმაწვილებს ექვსს სჭრიდნენ ამ კერძების წინაშე. ეს უწყალო ჩვეულება—გულტი უწყებდა და უმწარებდა გულს დედათა, ათქმევინებდა მათ მწარე სამდურავს მამა-პაპურს საწმინდოებაზე. ახა რომელი დედა

არ მინდობდა იმ სარწმუნოების ამოგდებას, რომელიც მსხვერპლად ითხოვდა იმათ საყვარელ შვილებს და იმათ კი მწარე და მღუღანე ცრემლით ატირებდა? დიალ! მოიწადინეს დედა-კაცებმა და კიდევაც შეუცვალეს ქართულ ხალხს სარწმუნოება. იმათ დაიწიეს საქართველოში ქრისტიანობის გაკრძელება და კიდევაც დააგვირგვინეს თავიანთი კეთილი წადილი. კაცები უარს იყვნენ იმათ განზრახვას. იმათ ილახეს ტვირთებით შვილი არ ეშობნათ და არც აგრე რიგად გული დაეწოდათ, რაღა თავის საკეთილ-დღეოდ ყრბებს უელსა ჭსტრადენ. დედა-კაცებს კი სულის კვეთება მოსდიოდათ; კაეშნებით ეკსებოდათ გული, რაღა უყურებდენ, რომ იმათგან ტანჯვითა და მწუხარებით ნაშობს შვილებს, მრავალს ღამეს აკვანზე უძილობით აღზრდილთ საყვარელ ნორჩთ, ახლს უელსა ჭსტრადენ ტეცხლში ჭსწკენ. ამ გვარმა უსამართლობამ ასეთი სიმტკიცე ხასიათისა და ნებისა დანერგა დედათა გულში, რომ კაცებმა ვერ შეჭსტვალეს თავიანთ მძლავრობით მათი განზრახვა. იმათ მაინც გააკრძელეს საქართველოში ქრისტიანობა.

რაღა 45-სა და 60 წლებს შუა ქრისტეს ამალგების შემდეგ საქართველოში მეფობდა ადერკი, სამცხე-კლარჯეთში მთავრობდა ქვრივი დედა-კაცი გვარად სამძივარი. ამ დროს მოვიდა აქ ანდრია მოციქული და დაიწყო სამცხეში ქადაგება ქრისტეს სჯულისა. გაიგონა თუ არა ამ მთავარმა დედა-კაცმა, რომ ანდრიას ღმერთს კაცის სხვერპლად შეწირვა დიდ ცოდვად მიაჩნიათ, დიდად მოეწონა ეს ამბავი და მაშინვე თვითონაც იწმუნა ქრისტე და თავის მტრე წლოვანს შვილსაც მიაღებინა ქრისტიანობა. მაგრამ, რადგან მარტო ამათის რწმუნებით არა გამოვიდოდა-რას, მოიწადინა ქრისტიანობის ხალხში გაკრძელება. მის ჩაგონებით ხალხმა მიიღო ახალი სარ-

წმუნება. სამცხე, იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი და სხვა-
ნეთი ანდრიაშ მოაქრისტიანა დედა-კაცის შემწეობით.

მაგრამ, საუბედუროდ, დედა-კაცისაგან დაწეობილ საქმეს
მეოვემ აღეკვიმ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია. შეიტყო თუ არა,
სამცხე-კლარჯეთმა და მთელმა დასავლეთის საქართველომ მა-
მა-პაპური საწმუნება გამოიტყალო, ძლიერ იწინა და მა-
ლად მიაქცია ხაზნი ისეკ ძველს სჯულზე და ძლიერად და-
ტუქსა სამცხის მთავარი სამძივარი და თავადობა. მაგრამ ქრის-
ტიანობა მაინც არ მოკვდა ამ დევნით. პირველ საუკუნის და-
სასრულს დასავლეთ საქართველოში ტუსაღად გამოგზავნა
ტროიანე იმპერატორმა ეპისკოპოსი კლიმენტი რომაული და
ამანა და პონტის ეპისკოპოსმა პალამი, ჩამომავლობით ქარ-
თველმა — მეგრელმა, და ამისმა შეიღმა მარკიონმა დაიტეს
ქრისტიანობა სამცხე-კლარჯეთში და დასავლეთის საქართვე-
ლოში. მეორე საუკუნის დამლეკს მცხოვრები ეპისკოპოსი
ლიონისა (საფრანგეთშია) ირინეი ამბობს, რომ ივერიაში ახ-
ლა ქრისტიანობა არის.

მაგრამ ამ დროს ქართლ-კახეთის ქართველები ჯერ ქრის-
ტიანობას არ აღვიარებდენ. სამცხე-კლარჯეთის დედა-კაცები
მეტადინებდენ ქრისტიანობის გავრცელებას ამ მარებშიაც,
რადგან ეს საქმე იმათ თავიანთ მოვალეობათ მიიღეს. კაცების
წინააღმდეგობამ ვერ მოდრიკა ზ ვერ გასტენა სიმტკიცე იმა-
თის განზრახვისა. იმათ მაინც დაამხვეს ყოველგან საქართვე-
ლოში წარმართობა და შემოიღეს სჯული ქრისტიანი. ეს ამ-
ბავი მოჭხდა 318 წლის შემდეგ ქრ. დაბადებისა მოციქულთა
სწორის ნინოსაგან, რომელიც, როგორც ამტკიცებს ბ. ჩუ-
ბინოვი, ჩამომავლობით იყო ქართველი — ჭანი-მეგრელი¹⁾.

¹⁾ იხ. «ეცნოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კავადო-
კიის ანუ ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა», გვ. 11, 12, 13.

ან განა კი ფიცი უნდა იმას, რომ ნინო ქართველი იყო? თუ არ იყო, მას რომელს ენაზე ქადაგებდა? იმან კარგად იცოდა, ამბობს გადმონაცემი, ბერძნული და ებრაული; ქართულის ენის ცოდნაზე კი, მართალია, არა არის-არა ნათქვამი, მაგრამ იცით რათა? ამისათვის რომ ქართული ენა იყო მისი სამშობლო ენა და ახა, რაღა ფიცი უნდოდათ მწერალთ, რომ ნინომ ქართული იცოდნა. დამტკიცება იმისი, რომ ქართველმა ქართული იცინა, სწორეთ რომ სასაწყილოა. დიად, ნეტარმა ნინომ კარგად იცოდა ქართული ენა. რომ არ სცოდნოდა, გერც იქადაგებდა ქართველ ხალხში. და ან კი რატომ არ უნდა სცოდნოდა? იმისი დედ-მამანი იყვნენ კავადოკიის მცხოვრებნი და აქ ცხოვრობდნენ ლაზები — ქართველები. ასე ამტკიცებენ მეცნიერნი, რომელნიც იკვლევენ კავადოკიის ძველებურ მცხოვრებლების გვარ-ტომობას.

მაგრამ საქმე ის ხომ არ არის, იცოდა ნინომ ქართული ენა კარგად, თუ არა. ჩვენთვის აქ სასიქადულოა, რომ ის იყო ქართველი შთამომავლობისა და მან გაავრცელა საქართველოში ქრისტიანობა. აი ის გარემოებანი, რომელთაც გამომიყვანეს იგი სამისიონერო მოქმედებაზე. მისნი დედ-მამანი რომ ბერად შესდგნენ, ის წავიდა იერუსალიმში. იქ ჯერ შუისწავლა კარგად ქრისტიანობა, მერმე წამოვიდა სამშობლო საქართველოში მტკიცე განზრახვით, რომ დანერგოს ერთ სისხლ-ხორც ხალხში ქრისტეს სწავლა. ის მოვიდა მცხეთაში აგვისტოს. ექვს ამ თვისას იყო არმაზ კერპის დღეობა. ხალხი იქ მიდიოდა დღეობაზე. ნინოც იქ წავიდა. აქ იმან გაიცნო მეფე მიქიანის ცოლის სეფე-ქალი (ფრეილინა), სახელად შრომანა, რომელმაც სთხოვა მოდი, სასახლეში და იქ იცხოვრო; მაგრამ ნეტარმა ნინომ არ იხება. ამ საღამოს ის შუ-

ეხიზნა მეუის მეხლის ცოლს ანასტასიას. მეჩმე გაიცნო მცხეთელ ურების მღვდლის ქალი სიდონია და კიდევ სხვანიცა, მაგრამ ანასტასიას არ მოჰშორდა. მასთან იცხოვრა იმან ცხრა თვე. ამ დროს განმავლობაში შეისწავლა მცხეთელების ხასიათი და თავის სახლის პატრონის ცხოვრების გარემოება. როცა შეიტყო რომ ანასტასია უშვილო არის, იმან უწამლა და გახსნა შეიღებება მისი. შეიტყეს მისი ასეთი ეჭიდობა მცხეთელებმა და დაიწეს მასთან ავად-მყოფების მოყვანა საწამლად. ის ყველასა სწამლობდა და არჩენდა. ამ ხელობით იმან შეაყვარა ხალხს თავი. იმას ახლა ყველანი პატივსა სტემდნენ. მოდიოდნენ იმასთან და ყველათერში რჩევასა სთხოვდნენ და იმასაც არ ჰშურდა მათთვის თავისი ცოდნა. სამ წლის განმავლობაში იმან ისე შეიძინა ხალხი, რომ ყველა მის ღმერთსა ჰფიცავდა. მაგრამ უფრო მომეტებულად ის დედა-გატებს იახლოვებდა. ვისაც კი რაიმე სიკეთე უყო მათგანს, ყველას მხოლოდ ისა სთხოვა, შრომის ფასად, რომ სწამდეთ ქრისტიანობით და ყოვლად-წმიდა ღვთის-მშობელი. ამ სახით იმან 12 დედა-გატი დაიმოწათა, და ხალხის გულისც კეთილის ყოფით მოიგო და მოინდო. ის ახლა ყველას მიაჩნდა წმიდა დედა-გატად. თვით მეფე მიჩიანი ეუბნებოდა იმას, რომ შენ არმაზ კერპის შვილი ხარო. ასე რომ გაიერთგულა ყველანი: მეფე, დედოფალი, დიდებულნი და დაბიო ხალხი. ის გამოდის ქრისტიანობის საქადგო ასპარეზზე. თანა ჰყავს თორმეტი დედა-გატი: შრომანა, ანასტასია, სიდონია, მეხლის ცოლი და სხვანი და მხნედ ჰდაგებს ქრისტეს სჯულს. მეფე მიჩიანი და სამეფოს დიდებულნი გატნი მას ემტერებიან, მაგრამ დედოფალი ნანა და სალომე უჯარმოელი მას ესარჩლებიან და გატებს ნებას არ აძლევენ, რომ რაიმე ავნონ ნინოსა

და იმის თანამეტს მოწაფესა. იწუება ბრძოლას დედა-კაცებსა და კაცებს შორის. მამა-კაცებს არ უნდათ, რომ საქართველოში ქრისტიანობა გაკრძელებს. მაგრამ სამ წლის განმავლობაში კაცების წინააღმდეგობა გასტეხეს დედა-კაცებმა და მოაქციეს ქრისტეს სჯულზე არამც თუ ხალხი, არამედ მეფეცა და სამეფოს დიდებულნი კაცნიც. დედა-კაცებმა გაიმარჯვეს მცხეთაში. მამა-კაცი დაჰმორჩილდნენ იმათ სურვილს. დედა-კაცებმა მოჰხადეს მეფეს წარმართობის გვირგვინი და დაჰხურეს ქრისტიანობისა. სწავლა ქრისტესი აღვიდა საქართველოს სამეფო ტახტზე. ქრისტიანობა გამეფდა მცხეთაში, მაგრამ ეს არ გამართდა. საჭირო იყო მისი გაკრძელება საქართველოს მარხებშიაცა. დედა-კაცებმა დაიწესეს აქაც მხნედ და მტკიცედ მოქმედება. მიჩიან მეფის შვილის (რევის) ცოლმა მოაქცია ქრისტიანობაზე იორის ხეობაში მცხოვრები ქართველი ხალხი და აღმართა უჯარმაში ჯვარი ქრისტესი. ამაკე დროს მივიდა ქიზიყში წმინდა ნინო და აქაური დედოფლის სუჯის შემწეობით გააქრისტიანა ქიზიყელები და დანარჩენი კახეთის ხალხი, და ჩადგან კახეთი ძალიან მოეწონა, ის აღარ წამოვიდა მცხეთაში. იმან აღიჩინა საგანად სოფელი ქიზიყისა ქედელი. აქედგან დაწერა წიგნი და გამოუგზავნა მეფე მიჩიანს, რომ კახეთი მთლად გავაქრისტიანეთ: წერილი გამოატანა ქიზიყის დედოფალს სუჯის. ეს შეჰდა ცხენზე და მოადგა თავის ამალით მდინარე არაგვის პირს. წყალი აღიდებულად დაჰხვდა, მაგრამ არ დაეჩიდა მდინარის დედას, არ შეუშინდა, ჩაგდო შიგ ცხენი და გასტურა მცხეთაში: მიულოცა მეფეს გამარჯვება და მთელს საქართველოში ქრისტიანობის სამეფო ტახტზე აღსკლა.

მაგრამ ნუ გგონიათ, რომ დედა-კაცებმა ქრისტიანობა

განკრტელეს საქართველოში და მეტე დაწინაყდნენ. სრულა-
დაც არა. იმათ მონდომეს შთამომავლობისათვის სახსოკრად
გადაცემა წმიდა - ნინოს ცხოვრებისა. ნინოს რომ შეატყეს
გადასახლების მოახლება საიქიოს, შეიყარნენ მისნი თანა-მშრო-
მელნი დედანი და ჰკითხვიდნენ მას დაწკრეილებით ცხოვრების
გარემოებებს. ბატონი-შვილის რევის ცოლმა მოითხოვა სა-
წერ-კალამი და აღწერა მისი ცხოვრება და ღვაწლი, და ასე
ჩანადო დედა-კაცმავე საძირკველი ქრისტიანული მწიგნობრო-
ბისა ქართველ ხალხში.

ამ სახით ძველებური საწმუნოება მოისპო, კერპები და-
ემხვნენ წინაშე ქრისტეს ჯვარისა. სამეფოსი და ქართველ ხალ-
ხის მიჯარველად მიიღეს ყოვლად-წმინდა ღვთის-მშობელი მარ-
კიამი. მიიღეს საწმუნოებრივ დოღმატად, რომ დედა-კაცი
მარკიამი არის ქვეყნის პატრონი და სამოქალაქო ცხოვრების მტკე-
ლი. უეჭველია, რომ თუ დედა-კაცს წინათვე ასე არ უყურებდნენ
ქართველები, ახლა წმინდა ნინოს ქადაგებით ქართველი ხალხი
ასე მალე არ შეიტყვიდა არცს საზოგადოდ დედა-კაცზე და მას
არ მიიღებდა თავის სალოცავ ხატად. ახლა იგი არის საქარ-
თველოს მეოხი წინაშე მღვთისა, სასოება და იმედი ქართვე-
ლი ხალხისა გასაჭირს დღესა. ერთის სიტყვით, დედა-კაცი
ღვთის-მშობელი საქართველომ იცნო პატრონად და მტკელად
სამშობლო ქვეყნისა, მამა-კაცი წმინდა გიორგი — მაკალითად
მხნეობისა, ვაჟ-კაცობისა და გმირობისა ქართველ ხალხის თა-
ვისუფლებისა, ენისა და საწმუნოების დაცვისათვის.

ამის შემდეგ სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობა, საწ-
მუნოებისა და ქვეყნის დაცვა მტრისაგან შეიქმნა მოკალეო-
ბად, როგორც კაცისა, აგრეთვე დედა-კაცისა. ამის მიზეზი
იყო ის, რომ ქრისტიანობის მიღებით საქართველომ გადაიმ-

ტერს სპარსეთი. ჩავარდა საქართველო დიდს განსაცდელში. სპარსეთმა დაუწყო მას განუწყვეტელი ბრძოლა. ამ გარემოებაში გაჩნდა ქართველთა დედა-კაცები და კაცები. იმათ განაწილეს შრომა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისათვის. კაცებმა მიიღეს თავის-თავზე ქვეყნის მტრისაგან მახვილით დატვის მოკვლეობა, დედა-კაცებმა — ოჯახური და მოქალაქობრივი კეთილად ცხოვრებისა. ასე ამ სახით უნებლივად შეიქმნა ქართველი დედა-კაცი მოქალაქობრივი ცხოვრების ბურჟუაზი სვეტად. მის მოკვლეობად შეიქმნა ქართველთა ოჯახობის სკინობა და ბედნიერება. რადგან სამშობლო ქვეყნის ბედის ტვირთს განიღო ორად, ამისათვის დედა-კაცი გამოვიდა ახალ-თაობის განათლების ასპარეზზე, და უნდა გულ-წრთულად აღვიაროთ, რომ იმათ სასულიერო წოდებაზე, მეფითურთ თავად-აზნაურობაზე ნაკლები სამსახური არ მიუძღვით წინაშე სამშობლო ქვეყნისა. ამ აზრის დასამტკიცებლად ახლა ჩვენს გვსურს ავხსნათ შემდეგი კითხვები: შეკლოდნენ თუ არა დედა-კაცები მამა-კაცებს ერის განათლებაში და სამშობლო ქვეყნის პოლიტიკურად გაძლიერების საქმეში.

მატიანეთაგან სჩანს, რომ ქართველი ხალხი ორად იყო გაყოფილი: ერთი ნაწილი, ხელ-მარჯვე, მუდამ მტერს ეომებოდა, მეორე — ხვან-მთესველობას მისდევდა, რომ ქვეყანას არ მოჰკლებოდა საზრდო. მამასადამე ასაკში მოსულ მამა-კაცობას სრულიად არ ეტალა წიგნის შესწავლისათვის: ამის გამო თავად-აზნაურობის ახალ-მოზარდ შვილებისა და ქალების აღმზრდელნიც იყვნენ: სასულიერო წოდება და დედა-კაცები. იმათ ხელში იყო ქართველ ხალხის სწავლა-განათლების საქმე. მეფე თავადსა, თავადი მეფესა, თავადი-თავადსა, აზნაური-აზნაურსა და გლეხი-გლეხსა უზრდიდნენ შვილებს სამხედრო საქ-

ორგი წაიყვანა კონსტანტინეპოლში და მის მზრუნველობის ქვეშ ის სწავლობდა იქ მეცნიერებას თეოლოგიის წლის განმავლობაში. ცხადია, რომ წერა-კითხვა და სწავლა-მეცნიერება მართლ დედა-კაცების საკუთრებას არ შეადგენდა. იმას სწავლობდნენ კაცებიცა, მაგრამ ამათი მასწავლებელი ყმაწვილობაში იყვნენ დედაკაცები. პირველ-დაწყებითი სწავლა მათს ხელში იყო. ჩვენ ძველებურ ქართველობას კარგად ესმოდა, რომ ყმაწვილს ისე ვერაზინ აღზრდის, ისე კაცი ვერ მოუკლის და ვერ გაწვრთნის, როგორც დედა-კაცი, ამისათვის რომ დედა-კაცს დიდი გაკლენა აქვს ყმაწვილზე. ამ ჭეშმარიტებას ევროპამ მხოლოდ ახლა მიაგნო და ჯერ კიდევ არ არის იგი ცხოვრებაში განხორციელებული. მხოლოდ სათრანგეთს ახლა მაგრად მოუკიდნია ხელი მისთვის. მათ სკოლებში ქალები მხოლოდ ახლა ასწავლიან. ძველებურს დროში ასე არ იყო იქ, ევროპაში. ჩვენში კი ეს ჭეშმარიტება ძველის-ძველადგანვე მიღებული ყოფილა. თითქმის არა გვევს არც ერთი სასკოლოვანი მეფე, რომელსაც რომ წიგნი დედაკაცისაგან არ ესწავლოს, რომ მის გონებას გახსნილობა და პოლიტიკურს ნერვს მათს გვამში დედა-კაცების მეცადინეობით არ ჭქონოდეს ფესვი გადგმული. — იმათ დიდი გაკლენა ჭქონდათ მათს მოქმედებაზედაც და ქვეყნის ბედზედაც. საქართველოს მატთანენი, მაგალითად, მოგკითხნობენ, რომ ჩვენი პირველი მეფე ფარნავაზი, როგორც უკვე ვსთქვით, აღზარდეს მისმა დედამ და დებმა. მეფე ვახტანგ გორგასლანი მოქმედებს თავის დედისა საგდურსტ დედოფლისა და დის ხვარანძეს დარჩებით. «კითხვითა დედისა შენისათა გამოიჩინე ერთი ვინმე ჩვენგანი წინამძღვრად სპისა ჩვენისა», ეუბნება იმას ჯუანშერ სპასპეტი, და ჩვენ წარვიდეთ და ვიძიოთ შური ოვსთაგანო; ხოლო შენ იყავ ში-

ნა და განაგებდე მეფობასა. ამ წიგნებზე ვახტანგი დედას
კითხება; მაგრამ, როგორც ეტყობა, საოჯახო წიგნში არც
დედა და არც და ხვარანძე თანახმა არ გახდნენ. ამის შემდეგ
ვახტანგი სწერს ანდერძს და აძლევს დედას: თუ რომელი მე მამ-
კლეს ოსებმა, ჩემმა დამ ხვარანძემ შეიწოთ ქმრად მიწიან და
გამეფდეს ჩემს მაგიერად¹⁾. ასე, დედის ჩაგონებით ის თანახ-
მა არ გახდა—ჯარები ჯუანშერისათვის ჩაებაჩებინა და გაეს-
ტუმჩებინა ოსეთში საომრად. იმან დასტოვა სამეფოს გამ-
გებელად თავისი დედა საგდუხტი და და თავისი ხვარანძე და
თვითონ გაილაშქრა²⁾.

კავკასიიდან გამარჯვებული რომ დაბრუნდა, დედამ შეწ-
ოთ ვახტანგს ცოლად სპარსეთის მეფის ასული ბაქენდუხ-
ტი³⁾. ერთის სიტყვით, როგორც სჩანს მატანიიდან, მეფე
ვახტანგი არას აკეთებს უღედოთა და უღათო. სპარსეთში, ან-
ტიოქიაში და იერუსალიმში მოგზაურობის დროსაც დედა და
და იმას თავისთანა ჰყავს. იმას ძლიერ უყვარს თავისი დედა
და და ხვარანძე, რომელი «იყო ძლიერი და მშვენიერი». ამ-
თავე ისე უყვართ ვახტანგი, რომ მას მარტოდ არ სტოკუ-
ბენ⁴⁾. ყოველს საქმეში თან მიჰყვებიან და მჩხეკელებათ არიან.

არც შეიძლება ვითარდეთ, — გურჯინდურტს და ხვარანძეს
მეფეზე ძლიერი გაკლენა არა ჰქონოდათ. ვახტანგის პატა-
რობაში დედა იყო სამეფოს გამგებელი. ამ დროს ისინი
ზრდიდნენ იმას ქრისტიანულ წესზე. დედა იმოდენად განათ-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვერ. 115.

2) იხ. იქვე.

3) იხ. იქვე გვერდი 120.

4) იხ. იქვე გვერდი 121, 137, 138 და 144.

ღებულ დედა-კაცი იყო, რომ მისი შვილზე გავლენის უარყოფა არ შეიძლება. მას ახვევია სამშვილდეს ციხეში მსწავლულნი ეპისკოპოსნი და მათ შემწევობით მეცადინეობს შეიტყოს ქრისტიანობის უკეთესობა «ათაშ-ოვარაშობასთან» შედარებით. იმას ისე კარგად ესმის მნიშვნელობა სახარების ქართულს ენაზე გადმოღებისა, რომ ბძანებს მას თარგმნას¹⁾. ამ ფაქტს ამტკიცებს პ. იოსელიანიც²⁾. იქნება მართალი იყოს ის ჩემი ეჭვიცა, რომ საგდუსტმა უფრო შვილისათვის ათარგმნინა სახარება, ვიდრე თავისთვის. მაგრამ ეს თუნდა ასეც არ უფიქროს, აქ შესანიშნავია ღ ღიწისა სახსოვრად ის ფაქტი, რომ ქრისტიანობაც და ქრისტიანული ლიტერატურაც ჩვენში დედა-კაცებმა დაიწყეს: მათი მეცადინეობით აღვიდა ქრისტიანობა საქართველს სამეფო ტახტზე. გაიხსენეთ წმ. ნინოს ცხოვრების აღწერაც სიდონის დედა-კაცისა და სალომე უჯარმელისაგან³⁾. იქნება ამის მიზეზიც ის იყო, რომ სწავლა-განათლება დედა-კაცების ხელში იყო და მათთვის საჭირო იყო წიგნები სამშობლო ენაზე, — ამისათვის იწყეს იმათ წერაც და მათი ბძანებით ქართველ ბერებმა საღმთო წიგნების თარგმნაცა. აწმცთუ დედა-კაცები ტახტის შემკვიდრეთა და სხვებს წერა-კითხვას ასწავლიდნენ, ისინი ჭვატრონობდნენ და იცავდნენ იმათ კიდევცა. მეფე გიორგი I-სა ზრდიდა მისი მამიდა გურანდუსტი. ღიპარიტ ორბელიანმა გიორგი რომ ძალად წაიყვანა თავის სახლში ხამხედრო და საზოლიტიკო საქმეებში აღსაზრდელად, იმას საპატრონობლად თან გაჭევა გურანდუსტი დედოფალი.

1) იხილეთ ქართლის ცხოვრება გვერდი 110.

2) იხ. Описание г. Тиф. გვერდი 96.

3) იხილეთ ქართლის ცხოვრება გვერდი 86.

მეში, დედოფალი, თავად-აზნაურების ცოლები და გლეხთ დედა-კაცები კი განაკითხებდნენ სწავლაში ერთმანეთის შვილებსა და ქალებს. «ხელი ხელს იბანს», რომ იტყვიან, იქნება, ამაზე იყოს ნათქვამი. «ხოლო მისცა მეფემან მიწდაცა» ამბობს «ქართლის ცხოვრება», მე თვისი ვახტანგი გორგასლანი საუბრე სპასპეტსა აღსაზრდელად, «რამეთუ წესი იყო, რათა შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლსა იზრდებოდნენ.» (იხ. გვ. 110). მასთან ერთად იყო შეზრდილი

აგრეთვე არტვან ერისთავი და იყო მეფის «ძუძუს-მტე.» ეს ძველებური წესი აღზრდისა იმაში მდგომარეობდა, რომ უმაწვილს წერა-კითხვას დედა-კაცი ასწავლიდა, სამხედრო საქმეს კი ამ მასწავლებელი დედა-კაცის ქმარი.

ამაზედ არის ნათქვამი, რომ «წიგნი დედა-კაცის საქმეს და არა მამა-კაცისა.» მაგრამ ქართველი ხალხი იმისათვის კი არ ამბობდა, წიგნი დედა-კაცის საქმესა, რომ მისი სწავლა კითხვით კაცების მოვალეობად არ მიაჩნდა: ამ გვარი თქმულობის მიხედვით მხოლოდ ის იყო, რომ დედა-კაცები ასწავლიდნენ წიგნს თავდასაც, აზნაურსაც, გლეხსაც, ქალსაც და ვაჟსაც. არის სათუძველი ვითუქროთ, რომ საბერძნულ და სამღვდელთაც, თუ არა უკუაღას, მრავალს მაინც არის, დედა-კაცები ამზადებდნენ: ისინი ასწავლიდნენ ქართულს წერა-კითხვას, დავითნს, სახარებას, სამოციქულოს. მაგალითად სახელოვანი გიორგი მთაწმინდელი დედა-კაცისაგან იზრდებოდა სამცხეს ტაძრისის მონასტერში, რომელიც დედათ მონასტერი იყო. აქ მას ასწავლიდა მამიდა თეკლა. მეტიც ცოტა რომ წამოიზარდა გიორგი, ასწავლიდნენ მას ბერები და მათ შორის ილარიონ თულაელიცა. ბოლოს აქედანაც გაიყვანეს ის და მისცეს აღსაზრდელად ვილაცა თეორიზა ჯოჯიკს¹⁾. ამ კაცის ცოლმა გი-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 215.

შემდეგში, წიგნობა ქვემოთ მოკისხუნებთ, ლიხარტი იმან დაჰყვინა თავადობას და, ბაგრატ მეოთხეს, თავის ძმას მისცა ხელში¹⁾. აგრეთვე დედა-კაცისაგან არის გაზრდილი მეფე გიორგი მესამე, მამა თამარ მეფისა. ის გაზარდა დაკით აღმსვენებელის ასუღმა თამარმა. ეს სახელგანთი მეფე ძლიერ მადლობელი იყო ამ თავის გამზრდელისა. წიგნა სომხეთში დაამარცხა მუსულმანების ამირები და ანის ქალაქში თავისი მომხრე კაცი დააყენა მმართველად და დაბრუნდა საქართველოში, მაშინ იმას მიუგებენ, წიგნობა მტერზე გამარჯვებულს: ქათალიგონი, თილგონი, თავისი ცოლი ბურდუხან და გამზრდელი თამარი. აქ ის პირველად მივიდა თავის გამზრდელისა მამი-დის წინაშე და თაყვანი ჰსცა. მის გამო სიხარულით თამარმა იტარა. ეტყობა გიორგი მეფე თავის ჭკუის გამჭრისობას, პოლიტიკურად ქვეყანას და საქმის ცოდნას, ქვეყნისთვის კეთილად მოკლას და მუსულმანების ამირებთან თავის მედიდურად და მეფურად დაჰყვინა, — უკვლამ ცოდნას, — თავის გამზრდელს მიაწერდა. ასე რომ არ უფიქროს, ის თავის მამიდას პირველად არ მიესალმებოდა. აქ ის არც ქათალიგონსა და არც თავის ცოლს ისეთ პატივს არ აძლევს, წიგნობა თამარს. მამიდასთან ამბობის-ყოფის შემდეგად, ამბობს მატთან, ის «ურცხვენელითა პირითა და ხევისანითა სხითა გარდახვისა ცოლსა და აკოცა»²⁾.

გიორგი მეფე უსამართლოდ მოიჭტეოდა, ასეთი პატივი რომ არ ეცა თავის გამზრდელისათვის. თამარი, მართლაც, ღიწისი იყო ამ გვარის პატივისა. ის ნამდვილი ქართველი ქა-

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვერდი 227.

²⁾ იხ. იქვე გვერდი 268.

ლია და დედას. ის ცოლად ჰყავდა შირვან-შაჰს, სჯულთ მუსულმანს, მაგრამ ქართველობა, თავისი დედ-მამის ენა, სამშობლო ქვეყანა და სარწმუნოება მან ქმარს არ ანაცვალა, არ დაივიწყა. ის უნერგავს თავის შვილს აღსართანს ქართველების სიყვარულს. ქართველი დედის ბუნება სძლევს მუსულმანი მამის ბუნებას. აღსართანი სულთ და გულთ ემსახურება საქართველოს კეთილ-დღეობას; სისხლსა ღვრის რძეში მის მტრებთან. ამისათვის მეფე გიორგის უყვარს ის, რეგორც ძმა, «რამეთუ მამიდისა მისისა თამარის ძე იყო»¹). ის თუმცა იყო მთავარი შაჰი-შირვანისა, მაგრამ ისე უყვარს დედეული სამშობლო, რომ სცხოვრებს ხან თბილისში, ხან თავის სამთავრობოში. მის დედას თამარს თბილისში თავისი სასახლე ჰქონდა და სამეფო სასახლის ბირის-ბირი. ამ სასახლეში სცხოვრებდა აღსართანი, თბილისში ყოფნის დროს. იქნება ამ სასახლეში აღზარდა თამარმა მეფე გიორგი და თავისი შვილიცა. იქნება აქ ჩაუნერგა დედამ შვილს ქართველების სიყვარული და აგრეთვე ჩააგონა მას, რომ ქართველებთან ერთობა და ძმობა ჰქონოდა. «ხე ნაყოფით იცნობებაო.» თამარის ჭკუისაგან მოსალაღნეული იყო ასე მხნედ მეცადინეობა ქართველთ დიდებისა და გაძლიერებისათვის. იგი იყო შვილი საქართველოს უძლიერესი მეფისა და ვით აღმაშენებელისა. თუ ვისმეზე შეიძლება ითქვას: «მამა ნახე, დედა ნახე, შვილი ისე გამონახეო», — უფრო სამართლიანად შეიძლება ეს ითქვას და ვით აღმაშენებელის შვილებზე. მამასავით ისინიც ქვეყნის აღმაშენებელნი არიან. თამარმა ქართლში «აღაშენა თიღვას ჯვარის მონასტერი, გუმბათიანი, დიდ-მშვენიერი, კეთილად ნაშენი და მრავალ შენო-

¹) იქვე გვერდი 272.

ბიანი»¹⁾. ის იყო დღათ მონასტერი. ის აღაშენა თამარმა ქმრის სიკვდილის შემდეგ, შეიმოსა მონოზონობა²⁾ და დასახლდა აქ. ამ მონასტრის გარემოს ახლა ძრავალი შენობების ნამსხვრევები იზოვებს. რას მოგვითხრობენ ისინი, თუ არ სკოლის ყოფნასა? ჩვენს ეჭვი მით უფრო მართალია, რომ ყოველს მონასტერთან სკოლებიც იყო გამართული, ამბობს გარდმონაცემი. თუ ასეა, მაშ თამარსაც სკოლა ჰქონდა თავის მონასტერში, როგორც «ოსტატ» დედა-კაცს.

თამარსავით იქცევა ამისი დანი კატოცა. ეს იყო გათხროვილი საბერძნეთში³⁾. ამ დედა-კაცმა ქმარი და შვილები ყველანი გააქარტყელა. მოხსენებულ გიორგი მეფის დროსვე ის მოვიდა შვილებით და ქმრით თავის სამშობლო ქვეყანაში. მეფემ აუშენებინა მას თბილისში სასახლე თამარის შვილის აღსართანის სასახლესთან, რადგან დეიდა-შვილები იყვნენ. ისინი აქ დასახლდნენ სამუდამოდ. იმათ მისცეს კახეთში აგრეთვე დიდი მამულები და ციხე-ქალაქები. ამ ქალის შთამომავალია არიან ახლანდელნი ქართველთა თავადნი ანდრონიკიანი. რომ ეს ასე იყო, ამას ამტკიცებენ სხვა მწერალნიცა; არის გარჩევა მხოლოდ იმაშია, რომ სხვები არ ამბობენ, — ანდრონიკიანთ დავით აღმაშენებელის ასულის კატოცაგან ჩამომავლობას. იმათი არის მდგომარეობს მხოლოდ იმაში, რომ ანდრონიკიანი ბაგრატიონების ნათესავნი არიანო. მაგრამ ეს როგორც გინდა იყოს, ჩვენ ამის დაწვრილებით გამოგვლევას არ შეგუდებით. ჩვენი სურვილი მხოლოდ ის იყო, რომ ამ ფაქ-

¹⁾ იხილეთ გეოგრაფია ვახუშტისა, გვერდი 264.

²⁾ იხილეთ ქართლის ცხოვრება გვერდი 264.

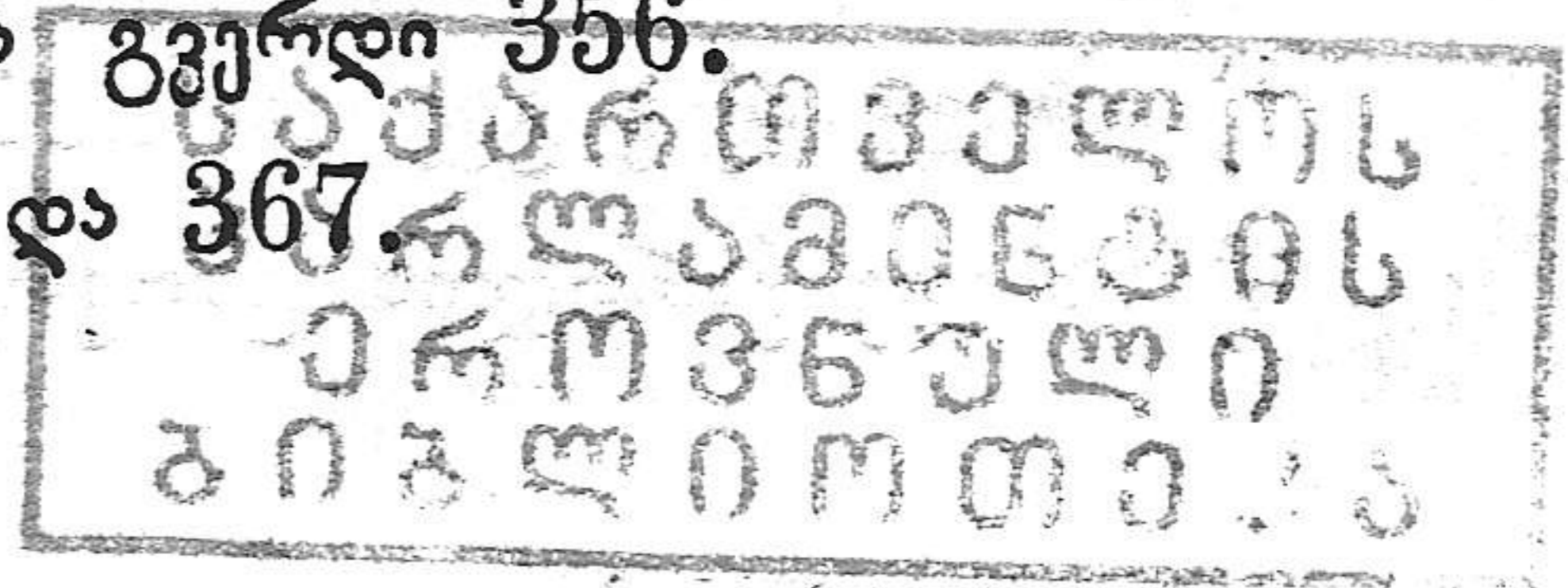
³⁾ იხილეთ იმავე წიგნში გვერდი 271 და 272.

ტყე უუკადღება მიგვეტია ქართველი ქალებისა და გვეთქვა, რომ ძველებური დედა-კაცები არა ჰგანდნენ ახლანდელებს. ახლა ქართველი ქალები უცხო ტომის კაცს ჭმრად რომ შეირთაკენ, არამც თუ თავიანთ ქართველობას ივიწყებენ, არამედ მტრად უხდებიან იმასაც და ქართულს ენასაც. ისინი მეცადინეობენ ქართველებისა და ქართველთ ენის დამხობას. არ იქცვიან ისე, როგორც იქცეოდნენ ძველს ფრთში ქართველი ქალები. მაშინ, იმ ნეტარს ძველებურს დროს, როცა ქართველი ქალი უცხო ტომის კაცს გაჭყებოდა, არ ჰგარგავდა არც თავის სარწმუნოებას, არც ენას, არც ქართველობას; ეძებდა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობას, ესარჩლებოდა ქართველებს, თუ ვისმეს მათგანს ნახავდა თავის ჭმრის ქვეყანაში მისულს. ასე იქცეოდა მაგალითად რუსუდან დედოფალი, დაი მეფე გიორგი მესამისა. ის იყო გათხროვილი მცირე-აზიაში და ჰყავდა კილაცა მაჭმადიან სულთანს, როგორც ამბობს «ქართლის ცხოვრება» 271 და 292 კაბადონებზე. აგრეთვე ესარჩლებოდა ქართველებს მცირე-აზიის სულთნის ყიასდონის ცოლი თამარი, რომელსაც თათრები «გურჯი-ხათუნს» ეძახდნენ ¹⁾. იმას ჭმარი სიკვდილს უქადის, მაგრამ იმ მანტ არ იშლის ძმათათვის წასარჩლებას. ის ქრისტიანობს; იმას ოთახში უკიდია ხატი ჭეკვიდრება დმერთს ქრისტიანულად ²⁾.

რუსუდან დედოფალი, «სულთანის ცოლ-ყოფილი», თავის ძმას, გიორგი მეფეს, შეილსაც უზრდის და დიპლომატობასაც უწევს. ის ზრდის სამშვილდოს ციხეში სახელმწიფოს თამარ დედოფალს და მის ჭმარს დავით სოსლანს. მაგრამ, რო-

1) იხილეთ ქართლის ცხოვრება გვერდი 356.

2) იხილეთ იქვე გვერდი 366 და 367.

ცა საჭიროებს მოითხოვს, ის გამოდის თავის სასახლიდგან ჭკრეკა სახელმწიფო საქმეებში. 1162 წელს, როცა ამისმა ძმამ გიორგი მეფემ დაამარცხა მცირე-აზიის ეპიტები და სულთნები და ამით მოიმდურა სამაჭმადიანო ქვეყნები, მაშინ რუსუდანი გაეჩივა ამ საქმეებში. სულთნებმა სთხოვეს ჩვენს მეფეს შეჩივება. ამ თხოვნაზე მეფემაც თანხმობა განაცხადა. დაიწყო მოლაპარაკება შეჩივების პირობებზე. მეფემ დიპლომატად დანიშნა თავისი დაი რუსუდანი, ამისათვის რომ იმან კარგად იცოდა აზიის სულთნების წესი და რიგი¹⁾. დიდებული მანდილოსანი დატრიალდა ჯარასავით: შეაჩივა მაჩხუბარნი და ასე დაამშვიდა ჩვენიცა და იმთი ქვეყნებიცა.

რას ამტკიცებს რუსუდანის დიპლომატად დანიშვნა, თუ არა იმას, რომ ამ დროს კაცთაგან მასზე არც ჭკუიანი და არც სამეფო საქმის მცოდნე არავინ მოიპოვებოდა საქართველოში? დიაღ, მატყანე ამბობს, რომ მან კარგად იცოდა აზიის სულთნების წესი და რიგი. იცოდა—საიღამ? განა იმისთვის იცოდა, რომ ის სულთნის ცოლ-ყოფილი იყო? მე არ ვყოფ უარს: იქნება იმასაც ჭქონდა მის სწავლა-ცოდნაზე ვაკლენა, მაგრამ არ არის საფიქრებელი, რომ ყოველი სწავლა მას ქმრის ხელში მიეღოს. «ქართლის ცხოვრება» ამბობს, რომ ის ძლიერ განათლებული ქალი იყო.» რუსუდან დედოფალი, ყოველთა სიბრძნითა აღსავსე, მოქმედებდა: აქეთ ბაგრატიონთ გვარ-ზეობითა აწყობდა რიგთა სახლისათა და ქვემოთ²⁾ ხვარასნისა და ერყუისა სულთანთა სძლობით გამეცნიერებულნი, მუნებრივთა სახილობათა და შეებათა მოქმედებ-

¹⁾ იხილეთ იქვე გვერდი 291.

²⁾ იხილეთ ქართლის ცხოვრება გვერდი 293.

დალ. აიგოვე ისტორიული აღწერა, 293 გვერდზე, ამბობს რუსუდანისაგან აღწერილს დაკითხვით სოხლანზე: «თავის მოსვლის (საიდგან?) ერთ წლის შემდეგ დაკითხი ისე წამჯობინა ყოველსა მშვიდდოსანსა, ცხენოსანსა და კვირცხლსა, მოასპარეზესა და ხელმძღვანელსა, ყოველის-ფერში განვითარებულ მწიგნობარსა, რომ გასაკვირია, შინათ ვინ ყოფილა ამისი მასწავლებელი და თანა მოსწავლე, და თუ გარედგან საიდანმე გამოჰყვას სწავლა, მას სჩანს, იმის მასწავლებელზე უკეთესი მეცნიერებაში განვითარებული კაცი აღარავინა ყოფილა ქვეყანაზეო?» უეჭველია, რომ ამ სიტყვებით მატიაზე აქებს რუსუდანს, რომელმაც აღზარდა თამარი ზ დაკითხი. ის მართლაც, ასეთი განათლებული ქალი რომ არ ყოფილიყო, კერძო გაზრდიდა ისეთს მოწათეს, რომელმაც იყო საქართველოს მასწავლებელი თამარ დედოფალი.

რუსუდანსაკით მტოდნე და გამჭრიახი დედა-კაცი თითქმის სხვა აღარავინ მოიხსენებს ჩვენს მატიაში. იქნება მასზე უფრო განათლებული და მტოდნენი მანდილოსანნი კიდევ ბევრნი იყვნენ ძველს დროში, მაგრამ მწეალთ, საუბედუროდ, არ მოუხსენებიათ. ვიცი მხოლოდ ერთი პირი კიდევ, რომელიც თუ არ აღემატება რუსუდანს, ნაკლები აღარ არის. ეს არის ბექა დიდის ჯაყელის ცოლი ვახახი. ის იყო ღვთისაგან გამოგზავნილი ხალხისათვის ნუგეშინის-მცემელად. მაგრამ მის საქვეყნო მოქმედებას ჩვენ მერმე ავსწერთ, ახლაც მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ ამ ვახახმა და მისმა ქალმა ნათელამ აღზარდეს სახელმწიფოს საქართველოს მეფე გიორგი ბრწყინვალე. 1289 წელს მეფე დიმიტრი თავდადებული მონგოლებმა რომ მოჰკლეს, მასინ, ჯერ მცირე-წლოვანი, გიორგი

დამ ნათელამ მოიტაცა¹⁾ და მოვიდა სამცხეში დედ-მამასთან. აი აქ შეუდგნენ გიორგის აღზრდას ბექა სამხედრო საქმეში, დედა და ბებია კი სწავნიდნენ სწავლა-განათლებას²⁾. ვახახი იყო აგრეთვე ოზონთა და უღონთა აღმზრდელი. ამათ ყველას აღზარდულად ვახახმა მოიპატრონა თავის სასახლეში, თუ კი სადმე საქართველოში «კეთილი და მოღვაწე და მეცნიერი ეპისკოპოსი, გინა მონაზონი» მოიპოვებოდა და ასწავლებინებდა წერა-კითხვას. ეს მოსწავლენი და მასწავლებლები იმის სახელში ყველანი იმისივე ხარჯით იკვებებოდნენ. ქვეყნისათვის ამ სასარგებლო მოქმედებას ვახახმა მამინ უფრო მოუმტა, ამბობს მატთანე, რადგან მას მოუკვდა ქმარი ბექა³⁾.

დედა-კაცებმა აღზარდეს აგრეთვე სახელ-განთქმული მეფე ალექსანდრე I. ის აღზარდა «მწავლის ჭირნახულობითა» ბებიაძე ქუცნა ამიჩეჯიბის მეუღლე⁴⁾.

თუ საქართველოს სახელ-განთქმული მეფეების აღმზრდელნი იყვნენ დედა-კაცები, ვილა იყვნენ ერის განმანათლებლებნი? ასწავლიდნენ თუ არა ამათაც დედა-კაცები? ამ კითხვის პასუხად მე მატთანებში აჩვენებთა შენიშვნა არ აღმომიკითხავს. მაგრამ ვეჭვობ კი, რომ იყვნენ. ამ ეჭვს ვაფუძნებთ ხალხის გადმონაცემზე. დღევანდლამდე ქართველი ხალხი ამბობს, რომ დედა-კაცების ხელში იყო ქალ-ვაჟთა სწავლება. ამ მასწავლებელ დედა-კაცებს ხალხი ეძახის «მსტატებს.» ხალხის სიტ-

1) იხილე ქართლის ცხოვრება გვერდი 425.

2) იხილე იქვე გვერდი 426.

3) იხილე იქვე გვერდი 446.

4) იხილე იქვე გვერდი 473.

უკით, არ იყო ისეთი სოფელი, რომ ესტატ დედაკაცებს სკო-
 ლა არა ჰქონოდათ. ისინი ასწავლიდნენ ქალებს და ვაჟებს ერ-
 თად; ვაჟებს წერა-კითხვას, ქალებს ამასთანავე ჭრა-გერვასაც.
 გაზეთი «დროება» 1880 წელს მე-119 №-ში ამბობს: «ჩვენ-
 ში ძველადგანვე სწავლა-განათლების საქმე თითქმის ქალების
 ხელში ყოფილა. პირველნი გამკრცვლებელნი წერა-კითხვისა
 ხალხში ქალები ყოფილან. უკვლას ახსოვს ის დრო, როდეს-
 საც სოფლებში და ქალაქებშიაც ზოგიერთ დაბნეულ დედა-
 კაცებს სასწავლებელი პატარა პანსიონსაკით ჰქონდათ გამარ-
 თული და თვითრეული ამათგანი ათს, ოცს, და ხან მეტს
 შაგირდებს (ქალსა და ვაჟსა) მიიხარებდნენ ხოლმე და ქარ-
 თულ წერა-კითხვას და საღმთო-წერილს ასწავლიდნენ...» «სულ
 ძველათო, ამბობს იგივე გაზეთი იმავე №-ში, ჩვენს ისტორი-
 რიულს ცხოვრებაში, როდესაც კაცები — მამები, ქმრები და
 ძმები მუდამ ლაშქარში და ომში იყვნენ მტრის მოსაგებებ-
 ლად და სამშობლოს დასაცველად, მაშინ გავრცელება ჩვენე-
 ბური წერა-კითხვისა და მწიგნობრობის საქმე ქალების მოღვა-
 წეობით მიდიოდაო, და იმ დროს ჩვენში ქართული წერა-კით-
 ხვა ერთი-ოცად უფრო ყოფილა გავრცელებული, ვინემ ახლა
 არისო.» უწინდელს დროში, ამბობს ალექ. ჯამბაკურიან-ოც-
 ბელიანი¹⁾, ქალების უსტარო მიწერ-მოწერა ერთმანერთან,
 უბრაველესი სექტი იყო ქართული ენის სიტყვიერებისა, იმა-
 თი მდაბიური მიწერ-მოწერა ასეთი სასიამოვნო ქართული
 იყო, რომ მეტად საუცხოვოდ გამოსთქმოდნენ თვისსა აზრსა.»
 რომ დედა-კაცები ასწავლიდნენ ქალ-ვაჟთა, ამის საბუთად,
 გარდა იმისა, რაცა ვსთქვი, მოვიხსენიებ იმ წესსა და ჩვეულებ-

¹⁾ იხილეთ ამის ნაწერში 128 გვერდი, გამოცემა 1879 წ.

ბასაც, რომელიც დღესაც არსებობს გლეხთ ოჯახობაში. ვგონებ, ჩვენში არ არის ისეთი ქართველი, რომელმაც თუ ცოტა-ოდენად მაინც არის იცის ქართველთა ჩვეულებები, არ იცოდეს, რას ეძახიან გლეხობაში «სადედოს», რატა ისინი ქალებს ისტუმრებენ ქმართან; და თუ ვინმემ არ იცის, ამათთვის ვიტყვი, რომ «სადედო» არის ფასი შრომისა, რომელსაც პატარძლის აღმზრდელი დედა-კაცი სთხოვს სასიძოს. ანუ უკეთა ვსთქვათ: დედა-კაცმა, რომელმაც ასწავლა ქალს წერა-კითხვა, მოამზადა საოჯახოდ, ჩააგონა ქმრის ოჯახის მოვალეობა, პატარსნური და ღაბობისლური ქცევა, — აი ის დედა-კაცი ითხოვს სასიძოსგან შრომის ფასსა, ესე იგი «სადედოს», რადგან მის მიერ აღზრდილმა ქალმა გათხოვების დღიდან თავისი ღონე & შეძენილი სწავლა და ცოდნა ქმრის ოჯახს უნდა მოახმაროს. ეს ჩვეულება დღესაც არსებობს იმ გლეხებში, რომლებსაც «ოჯახი-შვილებს» ეძახიან. მაგრამ, სამწუხაროდ, უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ძლიერ ჩინებული და სასარგებლო ძველებური ჩვეულება ჩვენ დროს ისობა, ანუ სრულიად მოისპო, რისა გამო გლეხთ დედათა შორის წერა-კითხვამაც იკლო.

საიდან წარმოსდგა ეს ჩვეულება, თუ არა იქიდან, რომ ძველებურს დროში ქალ-ვაჟთა ასწავლიდნენ გლეხთა ცოლებიცა? საიდან აიღეს გლეხის დედა-კაცებმა ამის მაგალითი? ვინ ჩააგონა იმათ, რომ ისინი ასე მოქცეულიყვნენ და ესწავლებინათ ქალებისათვის წერა-კერვა და ქართულს ენაზე წერა-კითხვა? უეჭველია, რომ ოსტატობა დედა-კაცებს ძველის-ძველადგანვე ჰქონდათ შეთვისებული. თვით თამარ მეფესაც ჰყვანდნენ თავის სასახლეში ქალები, რომლებსაც ზედამხედველი იყო «დიასახლისა.» ეს ასწავლიდა აქ ქალებს წერა-კითხვას და წერა-კერვას, თუ არა, არა სჩანს მატრიანიდან. მაგრამ აქ ჰქონდადნენ

ეს ქალები ეკლესიებისათვის შესამოსლებსა. თვითონ თამარნიც
სასახლეში უსაქმოდ არ იყო. ის მუდამ ხელ-საქმობდა და თა-
ვის «ხელთ-საქმარი განუიდის, და ეგ-ოდენი ფასი გლახაკთა
მისცის»¹⁾. მან შეჭკურა აგრეთვე თორმეტის ეკლესიისათვის
შესამოსლები და შესწირა მათ²⁾.

დედა-კაცები არამც თუ შეკლდნენ მამა-კაცებს—სასუ-
ლოდ ვინა—ხალხის განათლებაში, არამედ ისინი იყვნენ
აგრეთვე შინ მშვიდობიანობის დამცველნი, ისინი იყვნენ ქარ-
თველთ ტომთ შორის ერთობის დამაძეარებელნი და საქართვე-
ლს კეთილ-დღეობისა და ძლიერების მოწადინენი. მართლაც
რამ ასეთნი აყვნენ ისინი, ამას ამტკიცებს:

1) დედა-კაცთ ისეთი პატივი ჰქონდათ დამსახურებული
ქართველ ხალხში, რომ რთ მტერთ ანუ მახრუბართ შუა თუ
შემოვიდოდა დედა-კაცი და ითხოვდა ერთმანერთისთვის შენ-
დობას და შერიგებას, უარის თქმა არ შეიძლებოდა. მეფეს-
თან საომრად რომელიმე მიზეზისა გამო გამზადებულნი მამ-
ოთარნიც კი ხმალსა სტოვებდნენ, თუ იმათ დედა-კაცი სთხოვ-
და. აგრეთვე მეფე არასოდეს უარს არ ეტყოდა დედა-კაცს,
თუ ის სთხოვდა პატივებს დამნაშავესათვის. აი მაგალითად:
თამარ დედოფალმა მეფურა გვირგვინი რომ იკურთხა, იმ დღე-
ებში დიდი აღრეულება მოჭნდა თბილისის სატახტო ქალაქში.
მაგრამ ამ საქმეში დედა-კაცები გაერივნენ და დაამშვიდეს მამ-
ოთარები. «თამარ მშვიდმან და მშვიდობის მეძიებელმან გა-
უგზავნა მამოთარებს რჩნი სპატიონი დიდოფალნი, რომელი
იყო ერთი ხვაშაქი ცოქელ, მეორე კარავ-ჯაყელი, დედა აწ

1) იხილეთ ქართლის ცხოვრება გვერდი 312.

2) იხილეთ იქვე გვ. 311.

მყოფთა სამძივართა.» ამით ჩაგონებით იმათ ხელი აღეს
წინააღმდეგობასე, მით უფრო დიდის ხალხით, რომ ისინი
თავდებად დაუდგნენ, რომ არა ეკნებათ-რა. «ხალხი იხილეს-
რა ესე განდგომილთა მათ, მაშინვე მოჭყვეს დიდებული ბძა-
ნებასა პატრონისასა, მოვიდეს წინაშე თამარისა და დაკრძალ-
მით თავუანი?სტეს, და აღიღეს ფიცი პატრონისაგან და მის-
ტეს პირი ერთგულების, და ნების-ყოფისა მისისა»¹⁾.

მეფე ქართლისა სვიმონ I დაუძინებელი მტერი იყო
სპარსელებისა. იმან მათი ხსენება გასწევითა თითქმის საქარ-
თუელში. მაგრამ 1569 წელს კახა-ბერ ყოჩლანაშვილის და-
ლატობით მეფე დაიჭირეს სპარსელებმა ერთს ომში და ტყვედ
წაიყვანეს, სადაც მასად იჯდა მახუდაბანდა. ამის დედა იყო
ერთარ შალვაშვილის ქალი. აი ამ დედოფალმა, ვითარცა წე-
სი²⁾ იყო ქართველთა, დაახვივა ხმალსა ლეჩაქი და წარმო-
უგზავნა სვიმონ მეფესა.» ქართველთა ჩვეულებით ეს ნიშნავდა:
გთხოვ შეურიგდე ჩემს შვილს, სპარსეთის შაჰს, აიღო ეს
ხმალი და ებრძოდე ოსმალებს, და რომ სპარსეთისაგან აღარა
გეკნება-რა, ამის თავდებად ჩემს ლეჩაქს გაძლეო. ამავ სვი-
მონ მეფის ცოლმა ნესტან-დარეჯანმა გადაარჩინა სიკვდილს:
კახტანგ მუხრან-ბატონი, ბარძიმ ამილახორი ჭქნის ერის-
თავი ელისბარი. «შეიწყალა დედოფალმა და ეკედრა მეფესა
შენდობისათვის, შეიწყალა მეფემანცა და აფუცა ერთგულება-
სა ზედა და განუტევა»³⁾. «განუტევა» — რათა? განა იმისათვის
რომ მსუბუქი დამნაშაობა ჭქონდათ? სრულიადაც არა! იმათ

1) იხილე ქართლის ცხოვრება გვ. 281 და 282.

2) იხილე იქვე გვერდი 28 და 520, მეორე ნაწილისა.

3) იხილე იქვე გვერდი 29.

ისე მძიმეთ აწყენანეს მეუის ცოლსა და მამასადაჲ მეუესაცა, ვითარცა ქმარსა, რომ პატრიკება არ შეიძლებოდა¹⁾. მაგრამ დედ-კაცის შუამდგომლობა ისე მიღებულა იყო ჩვენში, რომ პატრიკების უარ-ყოფა დამნაშავეობად ითვლებოდა. იმის დედობრივ თხოვნას ისეთი სიძლიერე ჰქონდა, რომ მეუის გარდაწვევით-ლებაც უჭმდებოდა. 1634 წელს კახეთის მეფემ თეიმურაზის მისთვის დალატობისა და როსტომ მეუის მხარის დაჭერისათვის ბარათაშვილების ცოლთა (რომელნიც თეიმურაზს მიეკლათა ჰყვანდა) ცხვირ-პირის დაჭრა გარდასწევითა; მაგრამ ხვარაშან დედოფალმა ნება არ მისცა ქმარს²⁾. იგივე ხვარაშან დედოფალი წარსდგა 1648 წელს წინაშე როსტომ მეუისა, რომელსაც მისი ქმარი თეიმურაზი ებრძოდა, მაგრამ პირველმა ის დაამარცხა და მოამწყვდია თიანეთში დასაჭერად, — და სთხოვა ის არ დაეჭირა და მიეტა მისთვის გზა იმერეთში წასვლისა. როსტომმა აღუსრულა დედოფალს თხოვნა, მისცა ცხენი და ჯოჯინი, წარუძღვანა ქათალიგოზი და გაისტუმრა იმერეთში³⁾. აგრეთვე მოიქცა მეფე კახტანგ მეხუთე, როცა ერეკლე პირველი მას ებრძოდა კახეთის ტახტისათვის. «დედამან ერეკლესამან მოუგზავნა მეუესა კედრება, რათა განუტეოს თხოვრად, რამეთუ უჯერო არს შენდა ტყვეობა და მან-მადიანობა ჩვენითა», ეუბნება ის მეუეს. კერც მანმადის რჯულმა, რომელიც კახტანგ მეუეს ეჭირა, კერც მანის თხოვნამ დაეჭირა ერეკლე და გაგზავნა მასთან, კერც მტერობამ, კერც დაამარცხეს ძლიერება დედ-კაცის შუამდგომლობისა, რადგან

1) იხილეთ იქვე გვერდი 27.

2) იხილეთ იქვე გვერდი 46.

3) იხილეთ იქვე.

ჩვეულებისა გამო დედა-კაცის თხოვნის გატეხა უფრო უდი-
დეს დამნაშაობად ითვლებოდა. „უსმინა მეფემან და განუტევა
თარულად და წარვიდა ერეკლე თუშეთს“¹⁾. აგრეთვე 1716
წელს კახტანგ მეექვსეს ცოლმა რუსუდანმა სასიკვდილოდ დას-
ჯისაგან იხატოვა სპასპეტი იესე მეფისა და ქათაჯიგოზი
დომენტი, რომელთათვისაც ბაქარს თვალების დათხრა ეწა-
და²⁾.

2) დედა-კაცების მეტადინეობით ქართლი, კახეთი და აფ-
ხაზ-იმერეთი შეერთდნენ ერთ სამეფოდ. ეს საქმე დაიწყო
პირველად იმერეთის მეფის გიორგი ლეონიძის ცოლმა (სახე-
ლი არ არის მოხსენებული). ამის ქმარმა მეფე გიორგიმ და-
იჭირა ქართლი და ერისთავად დასვა თავისი ძმის დიმიტრის
შვილი ტინენი. მაგრამ 878 წ. გიორგი მოკვდა და გამეფდა
მისი შვილი იოანე. მაშინ დედოფალმა დაიჭირა ტინენი და
მოჭკვლა, ამისი მტირე, წლოვანი ძმა ბაგრატო კი მისმა თანა-
განმზრახმა მთავარმა შავლალიანმა შავ ზღვაში ჩააგდებინა.

3) ამ მეფეების გვარი არ არის მოხსენებული. მაგრამ
რადგან იმათ პაპას ერქო ლეონი, ამისათვის დავარქვი «ლე-
ონიძე.» კახუშტი იმათ ბაგრატიონებად არ იცნობს³⁾. ამის
შემდეგ იმერეთის მეფეები დაუცხრომელად მეტადინეობდნენ
ქართლისა, იმერეთისა, კახეთისა და ჭყეტის შეერთებას. 906
წელს იმერეთის ტახტზე რომ დაჯდა კოსტანტინე, ქართლი
ხელში ეჭირა, და მოინდომა კახეთისა და ჭყეტის დაჭკვაც.

1) იხილე იქვე გვერდი 52.

2) იხ. იქვე გვ. 78 და 79.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. I ნაწ. გვ. 191 და 192 და ნაწ. მე-II
გვ. 179.

სურათი

სოფლის ცხოვრებიდან.

ცხელა და ცხელა, ვაჰანებაა, ქაზის წინა ზის უმაწკილი დედა,
ვაწია ბიჭი, ჩხვილი, ფუნთუშა, ხელს უტაცუნებს ძუძუებზედა...
«აქა, მამილო! მამილო, აქა!» დედა იძახის შვილის მაგივრად,
მაგრამ «მამილო» ჯერ არსადა სჩანს — ის სამუშაოდ წასულა
მინდვრად...

«აქა, მამილო!» — სთქვას კიდევ დედამ — თან მოიტანე ბევრი
კაკები...»

გულში კი ფიქრობს: «სად, რას მუშაობ, ვაჰანებაში რას იკაკ-
კები?...»

მგემ გადიხარა, დაჭბურა სიომ, აგერ გამოჩნდა მუშა მაშუკალი,
ხვითქი გადასდის, გულ-გაღელილსა და ახალუხიცი არ მოსდევს
მშრალი,

თავზედ წაუკრავს ნაწმის ნახევი, მოდის, დიდინებს დაბაღს
ხმაზედა,

მოდის ამაყად, მჭრელი ნამგალი გადაუდვია მოღლილს მკლავ-
ზედა!...

წინ მიეგობა უმაწკილი ცოლი და მიაწოდა გიგლა მამასა,
იძანაც შვილი, თოფლიანს გულში, მაგრად ჩაიკრა, და ჭკოცნის
მასა!...

გიგლამ უტაცა მამას უღვასში, ღოყაზე თათი მოუტაცუნა,

მამას იამა შვილის ცულებს, უფასოს წიწკნს ან დაუწუნა...
დაჟდა მამაკალი დეკუთანშია, გვერდით მთელი მჭრელი ნამ-

ამაყებს ცუდით, ამაყებს შვილით, ამაყებს რომ აქვს ბევ-
რი ნამკალი...

ცუდმა მთართა მჭადი და წყალი, გიგლას ჩაკნა «კაკანაშია»,
გვერდით მთუჯდა ქმარსა და შვილსა, მათის ყურებით—გან-
ცხრამაშია!...

თ. რათ. მრისთავი.

ის უეცრად გადმოვიდა კახეთში და კვირიკე ქორეპისკოპოსო დაუმორჩილა თავის ტახტს. ამის მეორე შეება ჭეჭეთის მეფეს აღაჩნასეს, დაამარცხა, ჩამოხადა მეფობის სახელი, განადა მორჩილად და დაბრუნდა იმერეთში. მაგრამ ეს მორჩილება მხოლოდ სიტყვით იყო და არა საქმით. კახეთისა და ჭეჭეთის მთავრები, რომელთა კი დაიდასტურებდნენ დროს, მაშინვე თავის-თავს ისევ დაუმორჩილებელ მეფეებად აღიარებდნენ. არ იყო აგრეთვე სამუდამოდ დატყვევებული ქართლიცა.

921 წელს მეფე აფხაზ-იმერეთისა კოსტანტინე მოკვდა. მეფედ დაჯდა მისი შვილი გიორგი. ამან ქართლის გამგებლად დასვა თავისი უფროსი შვილი კოსტანტინე. მაგრამ იმან მამას უღალატა. მამასაკით ამასაც ეწადა ქართლ-იმერეთის შეერთება, მაგრამ არ უნდოდა, რომ მეფედ თავისი მამა ყოფილიყო. ამისათვის ის დაიჭირეს, ჯერ თვალები დასთხარეს, მერე დაასაჭურისეს. ქართლის ერისთავად გიორგიმ ახლა თავისი მეორე შვილი ლეონი დასვა. ეს კაცი მშვიდობის მოყვარე კაცი იყო, მაგრამ შორს-მხედველი პოლიტიკოსი. იმას ეწადა საქართველოს შეერთება სისხლის დაუღვრელად მომხდარიყო. ამ განზრახვით ის უშლიდა თავის მამას, ნუ იჭერ კახეთის ქორიკოპოს კვირიკეს, და თუ დაატუსაღე, ნუღარ უშეგებო¹⁾. მაგრამ მამამ იმას არ გაუგონა და მით შეერთების საქმეც ჩაიშალა და საქეყნო, საკეთილთა საქმეც დაიწვია. შემდგომ გიორგიმ ბევრი ინანა, მაგრამ ამით ხომ საქმე არ გაკეთდებოდა?! კვირიკემ დაიჭირა ისევ კახეთი და გამაყრდნა თავისი-თავი მთავრად. ამის გამო ისევ საჭირო გახდა კახეთის ხმლით დატყვანა. უამთარი

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვრ. გვ. 203.

გაკიდა, დადგა გაზაფხული. გიორგიმ უთავა ჯარებს თავისი შვილი, ქართლის ერისთავი, ლეონი და უბძანა კახეთის დაჭერა. ომი კიდევ დაიწყო. უპოვლად, რომ ლეონი დაამარცხებდა კვირიკეს; მაგრამ უეცრად იმას ამბავი მოუვიდა იმერეთიდან, რომ მამა შენი, მეფე გიორგი, მოკვდაო. რა უნდა ექნა ახლა ლეონს? საქმე გაჭირდა. საჭირო იყო კვირიკესთან საქმის გათავებაც და იმერეთში წასვლაც. საჭირო იყო აგრეთვე კვირიკეს არა სცოდნოდა სიკვდილი გიორგისი, ვიდრე შერიგება მოხდებოდა. ამ მიზეზისა გამო დაუყოვნებლივ სთხოვა ლეონმა იმას—შევიყარნეთ ბაზალეთის ტბის პირს თითო ცხენოსნის კატითა და მოვილახარაკოთ შერიგებაზედო. ლეონმა ჩამოაჩთვა კვირიკეს პირება, რომ ის ექნება მოჩილი იმერეთის მეფისა, ექნება ერთობა და სიყვარული. მაგრამ რომ მკვიდრი იყოს ეს ერთობა და ოდესმე მოხერხდეს კახეთის სრულიად შეერთება იმერეთთან და ქართლთან, ის დაჭვინდა კვირიკეს,—ჩემს ასულს შენს შვილს ცოლად მივსცემო. «ვითარცა ესა ესე კვირიკეს, გარდახდა ცხენისაგან და თაყვანისცემით მოიკითხა და მისცა მადლი, განიხარა ზავი და სიყვარული, და უფროსად პირი მზახლობისა»¹⁾. ლეონი ჭივიჭივდა და თავის ასულის შემწეობით, ანუ ამის შვილების შემწეობით, სრულიად მოესპო კახეთის სამთავრო. ამას ამტკიცებს მისი მოქმედება შემდეგ ქალის სიკვდილისა უშვილოდ. ვიდრე ქალი ცოცხალი ჭყვანდა, ჩუმი იყო და არ ემტერებოდა კახეთს, მაგრამ ის მოკვდა თუ არა, ისეკ დაემტერა.

ასე, 955 წელს გიორგი მეფე მოკვდა; ამის გამო ლეონიც შეურვიდა კახეთის მთავარს კვირიკეს და დაშქრისა გა-

1) იხ. იქვე გვ. 203.

მობრუნდა ისევ ქართლში. აქ იმან დასტოვა გამგებლად თავისი და გურჯანდუხტი. ეს იყო ცოლი გურგენ მეფეთ მეფისა. ამისი ძამა, რეგენი, მეფე იყო თრიალეთისა, ჯავახეთისა და სომხით საბაჩათიანოსი. ამასაც თავის მხრით ეწადა იმერეთის მეფეებისათვის ახლანდელი ქართლის წართმევა, მაგრამ ისინი არ უთმობდნენ. ბოლოს ეს საქმე ლეონმა გადასწევტა. რადგან ქართლისათვის ბაგრატ რეგენისა და იმერეთის მეფეთ შორის დავიდა წაბა ან თავადობდა, ამისათვის ჩემის ფიქრით, იმან ქართლი თავის დას გურჯანდუხტს ამზითვა, მზგავსად იმისა, როგორც ერთ დროს საბერძნეთის იმპერატორმა ლეონმა ¹⁾, დავის გასათავებლად, თავის ასულს ვახტანგ გორგასლანის ცოლს, ამზითვა მთლად აფხაზეთი, და აგრეთვე მეტამეტე საუკუნეში რუსუდან დედოფალმა, — ისევ ჩხუბის მოსასპობლად, მცირე-აზიის სულთანს უიასდინს თავისი ქალი თამარი რომ მიათხოვა, — მთელი აწეკრის ეპარქია:ც ქალს მზითვეში გადასცა ²⁾; მაგრამ ამ შემთხვევაში პირობა იყო, რომ გამგებელიც გურჯანდუხტი ყოფილიყო, და არა მისი ქმარი გურგენი, ანუ ძამა-მთელი მეფე ბაგრატ რეგენი. ამზე გურგენი, ქმარი გურჯანდუხტისა, თანახმა გახდა, ბაგრატ რეგენმა კი იწყინა. ეს არის მიზეზი, რომ ძამა-შვილი და შვილის-შვილი ბაგრატ მესამე ერთმანერთს ებრძვიან.

მზითვის სახედ ქართლის დაბრუნებით ბაგრატიონებისათვის, არც შამფურკი იწოდა, არც წვადი: არც არა-რას ლეონიძეების ღიწმებას ეკნებოდა ამით, არც რამე პატრივი ემატებოდა ბაგრატიონთ გვარს.

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვ. გვ. 132.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 352.

ამ გვარად საჭმის გარეგების შემდეგ ჯეონი წავიდა იმერეთში და გამეფდა. გუჩანდუხტი დარჩა გამგებლად ქართლისა. აი ამ მიზეზით არის ნათქვამი ქართლის ცხოვრებაში, რომ «მას ყამსა შინა ეპყრა ქართლი და უფლის-ცისე გუჩანდუხტი დედოფალსა»¹⁾, და თუმცა აზნაურნი ქართლისა თვითრეულად განაგებდნენ ქართლის საჭმეთა, მაგრამ იყვნენ გუჩანდუხტი დედოფლის მოჩივლების ქვეშა²⁾. აქ ისტორიკოსი ბაქათაშვილი ჰკითხულობს: სად იყვნენ ამ დროს ბაგრატი რეგენი და გურგენი, რომ ქართლს განაგებენ არა ესენი, არამედ გუჩანდუხტი³⁾? რასაკვირველია, ბაგრატი რეგენი თავის ერთ მუჭა სამეფოში არის; გურგენი, ამისი შვილი ბაგრატი და გუჩანდუხტი კი არიან ქართლში, მაგრამ იმათ არა აქვთ უფლება ქართლის გამგეობისა. ისინი სცხოვრებენ უფლის-ცისეში⁴⁾, ზე ქართლს განაგებს გუჩანდუხტი თავის ძმების მთავრელობის ქვეშ.

ჯეონის განზრახვა ამ შემთხვევაში ის არის, რომ შეახვიოს იმერეთი და ქართლი ერთობას, ძმობას და სიყვარულს. იმას შეეძლო თავისი ზე გუჩანდუხტი არ დაეყენებინა ქართლის გამგედ, და მიეცა გამგეობა თავის ძმის დიმიტრისათვის; მაგრამ ის ძმას ვერ ენდობა. რადგან არც ჯეონს ზე არც დიმიტრის შვილი არა ჰყავთ, ამისათვის რჩეული თანხმობით მეთვლებენ იმერეთში⁵⁾, და ქართლიც ხელში უჭირავთ. იმედი

1) იხ. გვ. 207.

2) იხ. გვ. 208.

3) იხ. მე-III რვეული, გვ. 32.

4) იხ. ქართ. ცხოვრ. გვ. 207.

5) იხ. ქართ. ცხოვრ. გვ. 204.

აქვთ, რომ და იმას არ უღალატებთ; იმედი აქვთ, რომ ის უფრო ეცდება ერთობას. მით უფრო უმეტეს არ ეშინიანთ დისა, რომ იმას ერთი შვილი ჰყავს ბაგრატის და ისიც შვილად აუყვანია ტაო-კლარჯეთის მეფეს დაკით კურატ-პალატს, რადგან იმასაც შვილი არა ჰყავს, და თავის შემკვიდრედ დაუსახელებია. ის არის ახლა ა) შემკვიდრე ტაო-კლარჯეთისა, ბ) ბაგრატ რეგენის სამეფოსი, გ) ქართლისა და დ) აფხაზეთ-იმერეთისა, რადგან არც ლეონს, არც დიმიტრის შვილი არა ჰყავთ. მთელი საქართველოს თვალი ახლა ბაგრატისა მიქცეული. მაგრამ არის ერთი პირი, რომელიც აწუხებს დიმიტრის მეფეს. ეს არის თევდოსი, იმისი უმცროსი ძმა, რომელიც საბერძნეთში სწავლობდა და ლეონი რომ მოკვდა, მეფობა მონდომის იმერეთში. დიმიტრი იმის განზრახვას წინა-აღუდგა. მოტყუებით, ქათალიკოზისა და სხვა წარჩინებულთა პირთ თავდებობის ქვეშ, იმან ფიცით შეირიგა ძმა. მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ დაიჭირა თევდოსი და თავლები დასთხარა, რომ მას აღარ შესძლებიყო მეტოქობა, და 979 წელს თვითონაც მოკვდა უშვილოდ. მაშინ სალხმა გაამეფა იმერეთში უსინათლო თევდოსი, რომელსაც სრულიად არ შეეძლო სამეფოს გამგეობა. ის მეფობდა ექვსი წლის განმავლობაში, მაგრამ ვაი იმ მეფობას! სალხმა უწოდა თევდოსის «ხალა-მეფე»¹⁾, რადგან იმას მხოლოდ სახელი მეფობისა ჰქონდა და ქვეყნის მმართველნი კი სხვები იყვნენ, მის გამო «შეიცვალა ყოველი წესი აფხაზეთ-იმერეთისა და განგება პირველთა მეფეთა განწესებული.» საყურადღებოა აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ თევდოსის შვილი არა ჰყავდა!

1) იხ. გვერ. 205.

იმერეთის მეფის სისუსტემ ქართლზედაც იქონია დიდი გავლენა. მართკუდად თუძცა გურანდუხტი ირცხებოდა, მაგრამ ნამდვილი გამგებელი იყო იონანე მარუშიძე. მან იტვირთა ქართლის ერის-თავობა, და დაიწყო სხვის დაუკითხავად მოქმედება. 979 წელს სთხოვა დაკით გურატ-პალატს, რომ მოვიდეს და ან თვითონ დაიჭიროს ქართლი, ან ანა და მისცეს იგი გურანდუხტის შვილს ბაგრატს, რომელიც მან აღზარდა თავის მემკვიდრედ. დაკით დათანხმდა: მოვიდა ლაშქრით ქართლში, ჩამოჭნდა უფლის-ცხენში და დაუმტკიცა ქართლის მემკვიდრეობა ¹⁾ ბაგრატს, მაგრამ გამგეობა ქვეყნისა ისევ გურანდუხტის ხელში დარჩა, რადგან ამ დროს ბაგრატი ჯერ მცირე წლავანი იყო.

აი ახლა ძლიერ მარჯვე დრო იყო სამცხე-კლარჯეთისა, ქართლისა და იმერეთ-აფხაზეთის შეერთებისათვის. ამ გარემოებათა გამო იმერეთისა და ქართლის თავად-აზნაურობა მოძრაობაში მოვიდა. იმერეთის თავად-აზნაურობა ძლიერ სწუხდა, რომ თევდოსის არ შექმლო მეფობა და არც მემკვიდრე ჰყვანდა. მისი მემკვიდრე იყო მხალღო მისი და გურანდუხტი, რომელიც ქართლის გამგეობაზე ხელს არ იღებდა და ჰსურდა, რომ იმერეთშიაც მისი შვილი ბაგრატ გამეფებულყო. «ქართლის ცხოვრების» მოთხრობიდან შესაძლებელია მიხვდეს კაცო, რომ ამ დედოფალსა და მარუშიძეს ერთი პირი აქვთ. მარუშიძე გამოელაზარდა იმერეთის თავად-აზნაურობას ბაგრატის გამეფებაზე. ეს აზრი მოეწონა იმერეთს. «მაშინ ყოველთა დიდებულთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისამან გამოითხოვეს ბაგრატ მეფედ დაკით გურატ-პალატისაგან.»

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 206 და 207.

დავით ჯერ განგებ არ თანხმდებოდა. მე უშვილო ვარ და ჩემს სამთავრობოებს მეძვირად გამიზღიანო. მაგრამ რადგან მარტო ბაგრატი იყო მეძვირად ტაოსი, კლარჯეთისა, ქართლისა და იმერეთ-აფხაზეთისა, ამისათვის ბოლოს თანხმობა გამაძახდა, ვითომ და ძალიან მიმიძის, რომ ვთანხმდებიო. ბაგრატი გახდა მეფედ. დავითმა გამოუცხადა ხალხს: «ესე არს მეძვირად ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზდილი ჩემი, და მე ვარ მოურავი მისი და თანა-შემწე; ამას დაემორჩილებით ყოველნი»¹⁾.

მაგრამ ყოველს კეთილს საჭმეს ჭკუყანაზე ბოროტიც თან სდევს და მტერი არ დაელოვა ხოლმე! ახლაც ამ ერთობის საჭმესაც აღმოუჩნდნენ მოწინააღმდეგენი ქართლშიც და იმერეთშიც. ქართლში მისი მოწინააღმდეგე იყო ქავთარ ტბელი. ამ კაცმა მიიმხრო სხვებიც და უარ-ჰყო ერთობა და ბაგრატის მეფობა. მაგრამ უკანასკნელმა ის დაამარცხა; მის მომხრეთაგანი «რომელნიმე დახრცეს, რომელნიმე შეიპყრეს, და სხვანნი, კვალად მერთნი, გარდაიხვეწნეს და დაიფანტნეს.» ამის შემდეგ მან დააყენა ქართლის გამგებლად თავისი ძამა გურგენი და თვითონ წავიდა იმერეთში.

ამ დრომდე, ორის წლის განმავლობაში, ბაგრატი მეფეს არავითარი განგარგულება არ მოუხდენია, რადგან იმერეთშიც ჰყვანდნენ მოწინააღმდეგენი. სამეფოს გამგეობა მან მხოლოდ მაშინ დაიწყო, როცა დედა იმერეთში წაიყვანა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ დედამ, როგორც იმერეთის შვილმა, კარგად იცოდა აჭარის ხალხის ზნე, ჩვეულება და წესი. იმერეთი გურგენდუხტს უფრო გაუგონებდა, როგორც ტახტის მეძვირად-

¹⁾ იხ. გვ. 205, 206, 207 და 208.

რეს, კიდრე ბაგრატი; არ იწუნდა მის განკარგულებას და უკუ-
 ლაბურს მის დედას მიაწერდა. აი ეს იყო მიზეზი, რომ, დე-
 და წაიყვანა თუ არა იმერეთში, მაშინვე თავისი ბიძა, ძმა
 დედისა, თეოდოსი დაიჭირა და გაუგზავნა ტარში დაკით კუ-
 რატ-შალატს, რომ მას თავისთან ჭყორღა და არსად გაეშვა.
 „ესე საქმე გამოხანსა უძჯობესად, ამბობს ქართლის ცხოვ-
 რება, რათა ყოველმა კაცმა, დიდმა და შატრამ, იცოდეს, რომ
 მეფედ ბაგრატი არის და მისი შიში და მოჩივება ჭქონ-
 დეთ“¹⁾. მოვიდა ბაგრატი უფლის-ცხეს, სწერის იქვე, აიღო
 ციხე თავის დედისაგან, დაჩხა რამდენიმე დღე ქართლში, მო-
 აწყო ქართლის გამგეობა, წაიყვანა დედა თავისი და წავიდა
 იმერეთში; აქა, როგორც კარგად გამოცდილმა ქვეყნის გამ-
 გებულმა, ისე მოაწყო საქმე იმერეთისა: უკელას, ვინც იყო ურ-
 ჩი, მცირედ ამხილა და მათ ნაცულად დააყენა ისეთნი გამგე-
 ბელები, რომელნიც მისი ერთგულნი იქმნებოდნენ²⁾.

ახლა ვიკითხოთ, რატომ ასე არ მოიქცა ბაგრატი, კიდ-
 რე დედა მოვიდოდა იმერეთს? კიდრე დედა არ მივიდა იმე-
 რეთში, ბაგრატიმ რა მიზეზით არ დაიჭირა აჭარის მეფე თეო-
 დოსი, არ დაატყვევა და არ გაუგზავნა დაკით კურატ-შალატს?
 რა აზრკოლებს ამ დრომდე იმას? რასაკვირველია, აზრკოლებს ის
 მიზეზი, რომ ზოგიერთს იმის მეფობა არ ჭსურდათ იმერეთ-
 ში. იმას ამ მოწინააღმდეგეთი ურიდებოდა და ამისთვის ჯერ-
 ჯერობით წყნარად იყო. მაგრამ დედა რომ მივიდა, ის გა-
 ცოცხლდა, გამხსნეკდა, დაიწყო გაბედვით მოქმედება. მხალღად
 მაშინ დაიჭირა იმან თეოდოსი. მაშინ იმას აღარავისი უშინიან.

¹⁾ ის. იქვე გვერ. 208.

²⁾ ის. გვ. 208 და 201.

ის მოქმედებს დედის სახელით. ასე რომ არ ყოფილიყო თეკ-
 დოსის დაიჭერდა დედის იმერეთში მისვლამდე და გაგზავნიდა
 ტაოში; ასე რომ არ ყოფილიყო, ის დედის მისვლამდე გა-
 მოსცვლიდა უჩხს მოხელეებს და გამგებლებს. ყველა ამ ფაქ-
 ტებს კრიტიკულად რომ ვარკვევთ, ვხედავთ და ვრწმუნდებით,
 რომ საქართველოს შეერთების მანქანებაც და ამ საქმეების მომ-
 ხდენიც გუჩანდუხტ დედოფალია. მისი მოქმედება შემდეგ სუ-
 ჩათს წარმოგვიდგენს: იმას ერთი შვილი ჰყავს, მაგრამ ის უშ-
 ვილობებს მას დაკით გუჩანტ-პალატს. ამით იტკობს და აღ-
 მობიერებს მას და თავის შვილს იმის შემკვიდრედ ხდის, რად-
 გან დაკით უშვილია. ამ დროს თვითონ ქართლშია და განა-
 გებს მის ბედს; თუმცა ქმარიცა ჰყავს და მამამთილიც, მაგ-
 რამ ქართლის თავადობა მას ემოჩნდება, და არა იმით. ამ-
 კე დროს მას სწადიან იმერეთიც შვილის სამკვიდრებელად გა-
 ხადოს. მარუშიძის შემწეობით მისი შვილი ბაგრატი მეოვედ
 ჯდება აქაც. ამასობაში მისი მამამთილი ბაგრატი რეკვენიც
 კვდება. მაშინ ის სტოებს ქმარს ქართლში და მიდის იმერეთ-
 ში. მისვლისათანაკე იჭერენ დედა-შვილი თეკდოსის და გზავ-
 ნიან ტყვედ ტაოში, და ვინც ბაგრატის უჩხი მოხელე არის,
 ყველას სცვლიან. ამ სახით იმერეთი და ქართლი ერთ სამე-
 ფოდ კავშირდებიან გუჩანდუხტის შვილის ბაგრატის გამ-
 გეობის ქვეშ. ამ სახით იმერეთი და ქართლი დედა-კაცის
 მოხერხებულ მანქანებით და ჭკუის გამჭრიახობით უერთდუ-
 ბიან ერთმანერთს და შეადგენენ ერთ სამეფოს. მართალია,
 ქართლის ცხოვრების თქმულებიდან სჩანს, რომ ამ შეერთების
 საქმეში მონაწილეობა მიუღიათ იოანე მარუშიძესა და დაკით
 კურატ-პალატსაც, მაგრამ ამ საქმის კეთილად დამაკვირგვი-
 ნებელი არის გუჩანდუხტ - დედოფალი. ის თავის ძმასაც არ

ზოგავს საქართველოს შეერთებისა და გაძლიერებისათვის. იმე-
რეთშიაც და ქართლშიაც არიან თავადნი, რომელნიც ეწინა-
აღმდეგებიან შეერთებას, მაგრამ გუჯრანდუხტ დედოფალი არის
ისეთი მძლავრი და ჭკვიანი მომხრე შეერთებისა, რომ მოწი-
ნააღმდეგეთ მოქმედება უქმად რჩება.

მლ. დიმ. ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება)

დაკოდლილი.

«რას მიწები ქალაქ, სად მიწები, რაგორც დამოუთხვალე შეკელი,
საით იქნა, დობილთ, მოდი მომკიდე ხელი,
დაკოდლილი ვარ მძიმეთა ჩემი ადგომას ძნელის
რადასა შიშობ, ურჯულთ დათხვას და შამოგველი...
შენი დედ-მამის ღებნასა, მო, მოიბრუნე გული,
გულის ჭირიძე, დობილთ, მოდი, მომბანე წულუღის...»
შეღვა გოგონა, შეჩერდა, მწყერით განახული,
ჩაჭხედა ხეში, ბიჭი წევს, ჭსჩანს სისხლის ნაკადული...
ჩაიჭრა გოგო დატყვენით, თითქოს შეუკრთა თქრის,
დაკოდლის ხელი მოუსო, მისთვის შეიქნა თქრის,
ბურთი წული შეასო, წაჭხედა მანდილს წვერის,
მოჭბანა წულუღი დაკოდლის, შეუკრა მონატქრის...

გაბრუნდა მტერი, გაიბნა, გათრინდა წელიწადის.
დაკოდლის წულუღი მოუჩხა, მანდილის უიღვა ჭსწადის,
გოგოც უარხედ არ არის, ეკლესიაში შადის,
ქნებათ ტკბილი ცხორება და ერთი ლუკმა მჭადის!...

თ. რათ. მრისთავი.

6 თბათვეს.
თბილისი.

6. ხუდადოვის პასუხად. *)

შარშანდელს «იმედის» მე-V წიგნში იყო დაბეჭდილი ჩვენი სტატიის სტრუქტურის მიმართულებაზე და მოკალაბაზე რედაქციის შენიშვნითურთ, რომ იგი სტატიის გამოქმედს აზრს არ ეთანხმება და თავის დროზედ გამოსთქვამს თავის შეხედულებას ამ საგანზედ. «იმედის» რედაქციას აქამდე კერძოდ და სასულდობრ ამ საგანზედ არავითარი აზრი არ გამოუთქვამს, ალბად იმიტომ, რომ, როგორც ამ ბოლოს დროს უფრო და უფრო გამოჩნდა, ეს რედაქცია, თავის-თავის საუბედუროდ და ჩვენდა სამწუხაროდაც არ ეწეობს რომელსამე დედა-აზრს, არა აქვს არავითარი მიმართულება და ერთხელვე შედგენილი და შემუშავებული პრინციპია, რომელსაც სისტემატიურად და მტკიცედ მისდევდა.

ვსწუხდით, რომ ასე უუჩრადლებოდ დაგვეტოვა ჩვენის ლიტერატურის მანათობელმა ორგანომ, რადგან დაწმუნებული ვიყავით და ვართ დღესაც, რომ აზრს, სტატიას, წიგნს ჭკლავს და ჭლუპავს გულ-გრილობა, უუჩრადლებოდ დატოვებს და არა დევნა, ბრძოლა მათ წინააღმდეგ.

ამ გაჭირვებულ მდგომარეობილამ გამოგვიყვანა მორჩე

---

*) რედაქცია იმედოვნებს, რომ იმ საგანზედ, რაზედაც ეხლა ბაასი აქვთ აცენილი ბბ. ხუდადოვს და ყიფშიძეს, თავისი აზრი წარმოსთქვას, როცა დრო და მოცალეობა ამის ნებას მისცემს. რედ.

ჩვენმა ჟურნალმა „ივერია“, რომლის ფურცლებზე დღეს უკვე მეორემ გამოილაშქრა იმ სტატიის წინააღმდეგ და გამოილაშქრა არა უბრალოდ, არამედ თავით ფეხამდის შეჭურვილმა. პირველი განხილვა ბ. ა. ნა—ლი (იხ. „ივერია“ 1881 წ., № 10 სტატია «ლიტერატურული შენიშვნები») და მეორე ბ. ნ. ხუდადოვი („ივერია“ 1882 წ., № 5—6. სტატია «ახლ-განდობის მიმართულებასზე») თუ პირველია კაცი მჭკვრ-მეთქვი, „კრტელი ფილოსოფიური განათლებით“ შემკული, მეორე—სწორედ უცოდველი წმიდა პაპისა, რომელიც პეტრე-ზიებით არის სავსე და თავის სიწმინდეზე და უცოდველობაზე მოწმობას, თვით მოციქული პეტრესაგან მიღებულს, მუდამ თვალწინ გიფრიალებს, მედიდურობს, ყოყოყობს, რაღაც კვარცხლბეკზედ შედგარს და იქიდან დაგცქერის, ლიტერატურულ გზაზედ რომ შეხვდა, ცხვირს ამხეკს და იქნებ დაგფქნთხოს კიდევ: «კითხვარა გაბედა ჭრი უგუნჯო, ქონდრის-კაცო კი არა, კაცუნავ, და ამოდგი ფეხი იქ, სადაც მე ვუფლობ და ჩემი კვარცხლბეკი ცადმდე აღზიდულა. იქ, საცა მე ვმეუფეობ, კაცი მეცნიერი, გამორჩენილი და ღირსეულად დაჯილდოვებული *), ჭბედავენ ხმის ამოდებას ისინი, ვისაც «რიგიანად არა უსწავლიათ-რას, არა გამოუგვლევიათ-რას და არც უნდათ ისწავლან.» რა კადნიერება, რა თავ-ხედობაა მართლაც.

— მოგვიტეკეთ დიდო არძაზო, სრულიად გურჯისტანის და ჭიანჭტანის დმერთო!

*) იხ. «რანი ყიყავით გუშინ» და ამ სტატიის ავტორის შენიშვნა, რომელიც დიდს თანხას უნდა შეადგენდეს და თვით აკადემიის დიპლომსაც უნდა აღემატებოდეს ბ. ხუდადოვისათვის.

სასატილოა ბ. სუდადოვო ღ, თუ ამ წერილის ბოლომდინარე ჩამოგვეყვებით, იქნება სამწუხაროდ იუკეს.

საჭიროდ ვთვლით მოკლედ მოვავლოთ ბ. სუდადოვოს და აწა მკითხველებს ჩვენის სტატიის, როგორც უმთავრესი აზრი, ისე ის საბაბიც, რა საბაბითაც იგი იქმნა დაწერილი, მით უფრო, რომ იგი დიდი ვინმე ბძანდება და ჩვენს ლიტერატურას უფროს აწ უკლებს, და, როგორც თითონვე ამბობს, არც წაუკითხავს ის სტატიები გაზ. «დროებაში», რომელთა მიზნით ჩემი წერილი იყო დაწერილი სხვათა შორის.

«დროებაში» იყო დაბეჭდილი გორესპონდენციის კვიკიდაძის. ლ—ძისა, რომელშიაც ავტორი—სტრუდენტი ამტკიცებდა, რომ ახალ-გაზდობას, ანუ უკეთ ვსთქვამთ, რუსეთში მყოფ სტრუდენტობას შეუძლიან რაიმე პრაქტიკულ საქმეს მიჰყოს ხელი და შემწეობა აღმოუჩინოს თავის სამშობლოს, ჯერ რუსეთიდანვე სტრუდენტობის დროსვე. როგორც ჩვენ გვახსოვს, ს. ლ—ძე ავალებდა ახალ-გაზდობას, რომ თვითოვეულს მათ წრიდამ, რომელსაც შეეძლება და ძალა შეეწევა, თავის სპეციალურის საგნის მიხედვით, შეეძინა ადვილად საკითხავი ბრძოლა, წიგნი, ვის საგიგინო, ვის საისტორიო და სხვა ხალხისათვის, თუ სკოლაში სახმარებელი და ამით, როგორც თავისი სპეციალური საგანი შეესწავლა უკეთ, აგრეთვე ქართული ენაც და ამ გვარად შრომა შრომად დაჩენილიყო სამშობლო ქვეყნის სასარგებლოდ მიმართული და ის ვაკშირიც აწ შეწყვეტილიყო, რომელიც სამშობლოს უნდა აერთებდეს უბრალოთში გადახვეწილ თავის ღვიძლ შვილებთან.

ამ შენიშვნას ჩვენ საზოგადოთ შევხედეთ და მასში ახალ-გაზდობის გამომთქმელი მიმართულების ნიშანი დაგინახეთ ღ

რასაკვირველია, სულთ ზ გულთ გაკინარეთ. ჩვენ მივხვდით ზ
დაკრწმუნდით, რომ უთუოდ უკუაგან, რეგორც კიევი, ახალ-
გაზდობას ახსოვს, რომ იგი მოწოდებულა თავის მამულის სამ-
სახურისათვის, რომ იგი აუცილებლად უნდა დაბრუნდეს სამ-
შობლოში და იქვე სჭირია მას ჩრუნვა ამ ფრიად სამხელ
საქმისთვის, მით უმეტეს, რომ ჩვენი ახალ-გაზდობა სრულებით
ისე არა მზადდება ჩვენს სკოლებში, რომ სამსახური ან შეკ-
დოს, ან ძლიერად სურდეს თავის ქვეყნისათვის; ისე არა მზად-
დება, რომ მასთან მტკიცედ ჭქონდეს გადაბმული თავისი ბედი.

ამის შემდეგ საბასო ზ საეჭვო ერთი საგანი უნდა დარ-
ჩენილიყო, რაკი დამტკიცდებოდა რომ ახალ-გაზდობას სამსა-
ხური და საქმე სწუურია თავის ქვეყნისათვის. აი ეს საგანიც:
რისთვის უფრო მოეკიდა ხელი. ამავად ატყდა ბასი. ბ.
ნა—ლი უწერდა ს. ლ—ძეს, რომ მისი აზრი უსაჩვენებლად
არის და მოუხერხებელიც. ნა—ლმა ამის ნაცვლად წამოუყენა
ის აზრი, რომ რუსეთის მდგრადობა შეასწავლოს ახალ-
გაზდობამ ჩვენს საზოგადოებას; ეს კიდევ ეხერხება და კი-
დეც ეადვილება ქართულ სტრუქტურობასაო. მკითხველი ჭხე-
დავს რომ ბასი პრინციპიალური არ არის. რთავენი თანხმანი
არია, რომ ქართულ ახალ-გაზდობას ჭსურს საქართულოს
ხალხს ემსახუროს. მხოლოდ ერთი ამბობს ამ ნაირი და ამ
ნაირი შრომა უნდა იღვას თავზე, გარნა მეორე—ამ ნაირიო.

ჩვენ გულმა არ მოგვითმინა და ჩაკვირეთ ბასში. ჩვენ
ამ საგანს სხვაფერიც და სხვა მხრით შევხედეთ. ჩვენ კითხვა ზ
საგანი დავადგინეთ პრინციპიალურად, ე. ი. ის, რაც იმათ მი-
იღეს, ვითარცა ეჭვ-გარეშე ფაქტი, ჩვენ საეჭვოთ გაგხადეთ.
იმათ რთავ მიიღეს უცვალებლად, ნამდვილ მოკვლენად ის,
რომ ახალ-გაზდობას სწუურის მუშაობა სამშობლოსათვის და

თუმცა ურთ, მაგრამ მაინც ესმის და უნდა თავის სამშობ-
ლოს დაედოს მტლედ თავზედ, ანაცვალოს თავის ჭახუკური
ძალა და მოცალეობა მის სდიდებელს მოღვაწეობას. რაკი
ერთხელვე გახადეთ ეს დედა-აზრი საჭკო საქმედ, რაკი ერთ-
ხელვე ჩვენ გონებაში და წმინებაში შეიწყა უმთავრესი ბო-
ძი, რომელსაც ისინი ბოძ-კენტებს უსვამდენ აქედ-იქიდან,
ბასიც სრულად უნდა შეცვლილიყო.

ჩვენ უბრუნეთ საგანს პირი, მივეცით სხვა კილო და ასე
დავაუენეთ საგანი: გვევს ჩვენ თუ არა სტუდენტობა ქარ-
თველი და ჭსუწას იმ სტუდენტობას თუ არა სწიოს მიძიე
ულელი თავის სამშობლო ქვეყნის ხამსახურისა და ეს გა-
წემოება ძალიან ეჭვ-ქვეშ დაკსტოვეთ. ამიტომ დაეჩქვა ჩვენ
სტატის თავის სახელიც და ამიტომვე არის ეს სტატია შე-
ნიშვნები ჩვენის სტუდენტობის მიმართულებასა და მოვა-
ლობაზედ.

ამაზე, რასაკვირველია, ბევრი კილაპაჩაკეთ. ჩვენ ვიკით-
ხეთ, სტუდენტობას, საერთოდ რომ ავიღოთ, ღრმად ზ ძლი-
ერად უღვივის გულში თუ არა სამშობლოს სიყვარული და
სწადიან თუ არა მის სამსახური ზ დავასკკენით რომ ეგ ნიშ-
ნები ძალიან მკრთალად და მცირედ იყო შენიშნული სტუდენ-
ტობაში აქამომდე მაინც. ს. ჯ—მის კორესპონდენციაში კი
ჩვენ დავინახეთ ნიშანი, რომ სტუდენტობას მოუსურვებია ემ-
სახურლოს თავის ქვეყანას. თუმცა აქედამ კიდევ ის არ გამო-
დის, რომ თვით წადილი საქმეთ არის გადაქცეული. იმ სტატია-
შივე ვამბობდით: „ჩვენ გვწამს, რომ სტუდენტობის რიგია-
ნი წარმომადგენელი*) აღარ ადგანან თავის ქვეყნის შესა-

*) არ ვიცი რა ანგარიშით ეს ჩემი ხაზ-განმული სიტყვები გა-
მოუკლია ბ. ხუდადოვს, თავის სტატიაში რომ მოუყვანია ეს ფრაზა
ჩემი სტატიიდან.

ხებ სამარცხვინო უმეტრების გზას... ღ ეს ისეთი ნიშანია, რომელსაც გულის ძველით და აღტაცებით უნდა ვეგებებოდეთ, თუ გვწამს კიდევ ჩვენის ქვეყნის ბედი და ველოთ მის უმჯობეს მომავალს.“ თუძეცა ამასაც ვამბობდით, მაგრამ ეს კიდევ იმას არა ნიშნავს, რომ ამას ჩვენ ბეჯითად ვამტკიცებდით. სულ სხვა არის მრწამს და ვამტკიცებ. რწმენა უკრიტიკოდ და ფაქტების შეუმოწმებლად გამოყვანილი არის, წინასწარვე შედგენილი, დაუამტკიცებელი, ხოლო დამტკიცება მომდინარეობს ფაქტის შემოწმებიდან.

აი ამ რჩ-გვარს საგანთა შორის ვერ ვხედავს ბ. ხუდადოვი განსხვავებას და აქვე ვხედავს იგი წინააღმდეგობას, ჩვენის სტატიის „უთავბოლოების“ საბუთს და შემდეგ გაჭყლავს სხვა ამ გვარსავე წერია სავნებს. (გვ. 168 და 169).

იმის მაგივრად, რომ სტატიის დედა-არჩი გაგვეკვირათ, ბ. ხუდადოვი, და მერე ისე დაგვეჩუქათ ის, თქვენ ჩემს ლანძვას და «უცნობი ავტორის» გუნდრუკის კმეკას მოუნდით. რისთვის? იმიტომ, რომ მან «თურქე», როგორც თქვენვე ამბობთ, ამერიკა აღმოაჩინა, ე. ი. ერთი გაცვეთილი ზოგადი ფრანს წარმოესთქვა, «კრცელი თეორეტიული და ფილოსოფიური განვითარება უნდა სტუდენტობასა», და ამით მოიშორა თავიდან თვით სავნის არსებითი ახსნა. რა არის «კრცელი თეორეტიული განვითარება?» განა ცოტაა კრცლად და თეორეტიკულად განვითარებულთ დასი, რომელთ მიმართულებას ვეღ მარტო უიზღოთ ვლახარაკობთ? კრცელი თეორეტიული განვითარება განა კაცს მოქალაქედ გადააქცევს და მიმართულებას მისცემს სასურველსა?! იქნება თქვენ და ბ. ნ—ლს კატეგორი და სხვანი მრავალნი, მხსნელნი და ბურჟნი რუსეთისანი, კრცლად და თეორეტიკულად განვითარებულად არ მიგაჩნიათ? ბეკონმა რომ

მეცნიერული მეტოდი შექმნა, ის მეტოდი, რომელზედაც თქვენ ისე ღაპარაკობთ, თითქმის უკვდავების წყალობა მივაგენით, რომ დაუშალა მას ხაზინის გაცნობა, ქრთამების აღება და სხვა საზიზღრობა? გარდა ამისა რომ ამ მეტოდების გამოგონება და შეთვისებაც არ მოუხერხებია, იტალია ვერ აღადგინა, სამშობლო ვერ გაანთავისუფლა სამარცხვინო უცხო ქვეყნულთ მონებიდამ?! რად ურევთ, ვაჟ-ბატონო, ერთმანერთში თეორეტიკულს განვითარებას, მეცნიერულს მეტოდებს მიმართულებასთან და სამოქალაქო მოვალეობასთან სამშობლოსადმი, იმ მიმართულებასთან და მოვალეობასთან, რომელთაზედაც მე ვღაპარაკობდი მხოლოდ ჩემს სტატიაში. ცოდნა და თეორეტიკული განვითარება ერთია და აღზრდა და დადგენა ხასიათისა—მეორე, ერთი სწავლის საგანია, მეორე—აღმზრდელობისა.

თუ არა, სად ნახეთ თქვენ ჩემს ნაწერში, რომ მე მეცნიერების და განათლების წინააღმდეგ ვღაპარაკობდი. თვინიერი იმისა, რომ მე საზოგადო თვრას «კრტული თეორეტიკული განვითარება» მასხარად ავიგდე, იყო თუნდ ერთი სტრიქონი, რომელშიც ან ბოკლი ან სპენსერი და ან სხვა ვინმე ეკრძაბიული მეცნიერების წარმომადგენელი, მასხარად გი არა, თუნდ რდნავ მაინც გადნიერებით მომეხსენებინოს. ან იქნება მეცნიერების მასხარად აგდება გგონიათ, რომ მე ბერყესა და ზეიდლიცს მეცნიერების პირველ მანათობელად არ ვიხსენიებდი. ან იქნება თქვენგან ნაქებ ჭკვიანს «უცნობს ავტორს» ჭკუისა და მეცნიერების თვალად რომ არა ვთვლიდი, კემანდი, „ახლად გამომსტარს გმირს“, თქვენ ეს მეცნიერების გმობად მიგაჩნიათ?

რაც შეეხება ჩვენში დაარსებას ეტნოგრაფიულ, ეკონომიურ და სოციალურ მეცნიერებისა, მე ვამტკიცებდი, რომ ეს შეადგენს სტრუქტურების პირდაპირს მოვალეობას, რომ

ამაზე ზრუნვა და ფიქრი კი არ დაუშლის მას მეცნიერების შესწავლას რუსეთში, არამედ უშეკლის, გაუადვილებს, ფრთებს შესხვავს მის ძალ-ღონეს, განაცხორებებს ზოგჯერ ძნელს და მძიმე შრომას მეცნიერების შეთვისებისას ის განუშორებელი აზრი, რომ მეცნიერება, რომელსაც ის ისმენს, უნდა მის წყალობით დაძვინდეს სამშობლო ქვეყანაში. ნუ თუ სტუდენტ-იურისტს, რომელიც, რასაკვირველია, აზრების ქალაქზე გამონატვის ნიჭს არ არის მოკლებული, რატა სწავლობს კანონ-მდებლობის აზრებს და საზოგადოთ იურისპრუდენციას, დაუშლის ის გარემოება, რომ მან შეისწავლოს მეცნიერულად და გაცნოს ქართული მოაზრე საზოგადოება ვახტანგ VI სჯულ-მდებლობის ხასიათს, რომლის კანონებიცაა ესაა მთელი ქუთაისის გუბერნიის თხრობას რამდენიმე მუხლის აღდგენას? მე მგონია, უოკელი კაცი, რომელიც ახილებული და ჯიუტი არ არის, იტყვის, რომ მაგან კი არ უნდა დაუშალოს საზოგადოთ იურისპრუდენციის შესწავლა, არამედ უფრო უნდა გაუადვილოს, წახალისოს ქართული სტუდენტი - იურისტი. აგრეთვე ისტორიის მოსწავლე სტუდენტი. იგი ისმენს მსოფლიო ისტორიას მეცნიერულად და ნუ თუ შეცოდებათ არ უნდა ჩაეთვალოს მას ის გარემოება, რომ ცოდვიდეს აქ და იხილც არ იცოდეს საქართველოს ისტორიიდან; (ამის მაგალითი კი რაკდენია!) სირცხვილით არა სწითლდება უმაღლესად განათლებული, სრულიად შეცოდებად არ მიაჩნია, რომ მან არც მშობლიო ისტორიის იცის და კერც ერთს ქართულს ლექსს ვერ წაგიკითხავს ზეპირად თავის ქვეყნის პოეტების თქმულს. აგრეთვე ფილოლოგი - სტუდენტი, აგრეთვე ეკონომიის შემსწავლელი. ამ უკანასკნელმა ბევრჯერ ზეპირად იცის მარკსი, იანსონი ღმერთად მიაჩნია და ერთი

ცხება ცოდნას არა აქვს ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრები-
დამ, გადმოვა და დაბეჭდული კაცი ვეღარ უჯდება საქმეს. ენა
არ ვიცით, ტერმინები არა გვაქვსო, საწყალი კაცი ვარ და სამ-
სახურში ამომდის სულიო და ამ ნაირად წავა და გადაიღობობა
სადმე ისე, რომ «სოფელს არაჩას არგებს.» და ასე ამ ნაირად
შეგვეძლო მრავალი მაგალითები მოგვეყვანა ჩვენი აზრის სა-
ბუთად. მაგრამ თქვენც თანახმა ბძანდებით ამას, ვგონებთ,
(წინააღმდეგ თქვენ მიერ ნაქები «უცნობი აკტორისა» ბ. ა.
ნა—ლსა), და არათერი საწინააღმდეგოც არა გაქვთ—რა იმის
მეტი, რომ ამას მე ვამბობ და არა თქვენისთანა დიდი ვინმე
(იხილეთ ხუდადოვის სტატია გვ. 166).

სტუდენტობა არა სჩადის იმას, რაც იმის მოკვლეობას
შეადგენს, არა თავობს, რომ მეცნიერება დაამყაროს თავის ქვე-
ყანაში. ჩვენ ამით ის არ გვინდა ვსთქვათ, მთლად სტუდენ-
ტობა ამ ნაირ გზას ადგეს. ესლაც არიან მათ რიცხვში გო-
ნიერნი და რიგიანნი, რომელთაგან მეცნიერული სამსახური გა-
ეწევა ჩვენს ქვეყანას. მაგრამ ესენი არიან ცოტანი და უკეთეს-
ნი. უმრავლესობას, რომელიც უოკელთვის დაბლა დგას გონე-
ბითი ძალით უმცირესობაზედ, იქნება გულითაც სურს ამ გზას
ადგეს, მაგრამ ვერ მოუხერხებია განსხვავებული აღზრდის წყა-
ლობით, იმოდენი გონების ძალაც არა აქვს, რომ მეტის-მეტი
მოიხერხოს სკოლისაგან დაჩვივლამა და უკუღმარათად, გადა-
საბირობლად აღზრდილმა.

ამ აღზრდას მივაქციეთ ჩვენ ყურადღება ჩვენს სტატია-
ში და ვბრკეთ, რომ იგი ეროვნულ ნიადაგზედ არ არის დამ-
ყარებული და თითქმის სრულიად მოკლებულია მშობლიურს
სტიქიონებსა. ამ სახით ჩვენ მივუახლოვდით ჩვენი სტატიის
დედა-აზრს, რომელმაც როგორც ბეჭითად გვგონია, გააცხარა

უთუოდ ხუდადოვი, გამოიყვანა რელიგიური მოთმინებიდან და
 აღმსედრს ჩვენს წინააღმდეგ. და მეტი რისთვის სუუკვლა ეს?
 მისთვის, რომ ამყობით ეთქვა ჩვენთვისაც, გურგენიძისათვი-
 საც და «განმარტებითი წერილის» ავტორისათვისაც, რომ მე
 ამერიკა აღმოვაჩინეო, ჩვენ მეცნიერება გვინდა ქართველებს,
 სწავლა და მეცნიერული მეთოდების შეთვისებაო. ამას ბძანებს
 ბ. ხუდადოვი და თან კი სახალხო სკოლის მნიშვნელობას ამ-
 ცილებს, აწინდებს მის მოქმედების წრეს ავიწროებს, თითქო
 პირველ-დაწყებითი და სახალხო სკოლა მასთანავე დასაბამი არ იუ-
 ვეს საზოგადოთ სკოლისა და ეს უკანასკნელი კიდევ ისეთი რამ
 არ იყოს, რომლის გარეშე ფრიად ძნელად და შეფერხებით არ
 ვერცუდებოდეს იმ მეთოდების შეთვისება, რომელიც იმას
 წარმოუდგენია უოკლად-მხსნელ თარ-ხმლად და რომლისათვი-
 საც ტყუილა-უბრალოდ გაუმართავს იერემიას გოდება. მართ-
 ლაცა და ვინ არ იცის, დიდია, თუ პატარა, რომ ჩვენში სწავ-
 ლის ნაკლებობაა და სწავლა საშინლად გეჭირია. ვინ არ
 იცის, რომ ჩვენს გამნაზისში წრეულს ერთმა ჩვენმაც არ და-
 სრულა გურსი. შაალებმა და თონიკებმაც კი იციან ესა. მაგ-
 რამ ვგონებთ მათ ისიც იციან, ურუთ მაინცა, რად და რა მი-
 ზეებით ტრიალებს ჩვენს ქედზედ ეს ცეცხლის გეგრი. ხუდა-
 დოვი კი, თუმცა ასჯერ მათზედ ნასწავლია, ასჯერ იმათზედ
 უკეთ იცის, მაგრამ მაინც არ იტყვის, რა არის ეგ მიზეზი,
 რომ ქართველებში სწავლა ნაკლებ არის გაკრცელებული, კიდ-
 რე სომხებში, თათრებში და ლეკებშიაც კი. არ იტყვის, რად
 დატრიალდა ასე საკაალოდ ჩარხი მარტო ჩვენთვის, როდე-
 საც უწინ, როცა...

მას რა არის ჩვენი წერილის დედა-აზრი, რომელმაც შე-
 აშოგოთა ჩვენი მოკამათუ. ჩვენ ვამტკიცებდით, რომ «ახალ-

გაზდობის აღზდა საშინლად ცუდად არის დადგენილი, მისი გზა და კვალი უგვანოა და არ შეეფერება სალი გონების მოთხოვნილებას. სკოლიდან გამოდევნილია სამშობლო ენა, სამშობლო ისტორია, დედა - ლიტერატურა და ახალ-გაზდობა მშობლიურს სტიქიონებს მოკლებული, მახინჯდება გონებით და იწყებს წნეობით, ჰკარგავს ესტეტიკურს გრძნობას და მშობლიურის პოეზიითაც ვეღარა ტყდება.» ამის გამო ვასკენი-დით წიწილის ბოლოს შემდეგ აზრს: ახალ-გაზდობა საზოგადოთ და სტუდენტობა გერძოდ, გადაგვარებული აღზრდისა-გან, ფეხ-ქვეშ უამირს ნიადავს მოკლებული, თავის დღეში ვერ შესძლებს შეასრულოს თავის მოვალეობა სამშობლოს წინაშე. უცხო სიუკრაში და უცხო სტიქიონების გავლენის ქვეშ აღ-ზრდილს, მას შეაქვს მშობლიურს ცხოვრებაში განხეთქილება და უბედურება, ლიტერატურაში — წიწილმანობა და მონებრივი ბაძვა.

როცა კრიტიკულად განვიხილეთ ჩვენი აღზრდის და განათლების სისტემა, ეს აზრი დაკამყარეთ.

სწორედ ეს აზრივე მოჭყვას ბ. ხუდადოვს და ბრძანებს: «მარტო ერთი-და გვაკვირვებსო, რატომ ბატონ კრიტიკოსს და მის მოგვასებს თხოვნა არ შეუტანიათ მთავრობასთან, რომ აეკრძალოს ქართველებს სწავლა გიმნაზიებში, თორემ ხომ სულ დაიღუბა სამშობლო.» (გვ. 169).

დიდება თქვენ მახვილ-გონიერებას ბ. ხუდადოვო! ნუ თუ თქვენ ვერა სედავთ, რომ თითქმის მთელი საქართველო თხოულობს, რომ ის გიმნაზიები, რომელშიაც ქართველობა სწავლობს, რუსულ-ბერძნულ-ლათინური არ იყვნენ, მაგრამ დღემდის მის გამგონი არავინ არის. ნუ თუ არ გინდათ დღეს მაინც მოინულოთ ის აზრი, რომ ქართველობაში ქართული სკოლა

უნდა იყოს, ისე როგორც ვერ მოინკლა ეს აზრი აქამომდე იმ 14-მა უკუდამართმა, რომელთაც მიაცხეს 14 შავი წინწყალი ხალხის წმიდა და საქვეყნო გადაწყვეტილებას; ნუ თუ არ გინდათ დაინახოთ, რომ თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობაში და ქუთაისისამაც საგუბერნიო კრებებში კენჭის-ყრის დროს გადაწყვიტა საკუთარი ქართული გიმნაზიის დაარსება და აღარ უნდა მოესწროს თავის შვილების დამახინჯებას და გადაგვარებას. ახა რასა ხედავთ ამ ფაქტებში ჩვენი ცხოვრები-დამ და ჩემს აზრში აღზრდის შესახებ სხვას რასმე, იმის გარ-და, რასაც თვით საზოგადოება და ქვეყანა თხოულობს, რის-თვისაც ხარჯს იღებს და ყოველი მსხვერპლისათვის გამზადე-ბულია?! მას რათ ამბობთ თქვენკე თქვენს წერილში, რომ სკო-ლაც არის და სკოლაცაო. «იგი მარტო სახელია ხშირად და განვითარებისთვის ბევრჯულ გილ მოსაჭრელი ყოფილაო.» (გვ. 183.) მოიგონეთ თქვენგანკე მოყვანილი მაგალითი იე-ზუიტების სკოლებზე პარაკვაში.

ან იქნება თქვენ გგონიათ, რომ გიმნაზია, ქართულია თუ რუსული, უნივერსიტეტი, ქართულია, თუ სპარსული, სულ ერთია? თუ არა კი კარგი იუკეს, თუნდ ერთი რომელიმე ხალხისთვის, თორემ ყველასთვის კარგი იქნებაო?! მ:შ ახა ჩააკვირდით ამ პირველივე წიგნიდამ ამოღებულს ციტატას გიმნაზიებზე: «ხალხთა - შორისი სკოლები, ანუ საერთო სკოლები, უარ იყოფილნი მოწაიკეთა და შეგირდების კი-ნობის და ეროვნობისა, უგვანონი აჩიან და შეუძლებელ-ნი» («Международныя школы, т. е. школы, отрицающія всякую національность своихъ учени-ковъ, не только по мысли и не возможны въ действительности.» «Вѣстникъ Европы» 1882 г. № 4, გვ. 183.

777, სტატია ჩეკალასი) შემდეგ იქვე: «უარყოფისათანავე კულტურის საზოგადო სახისა, უარყოფილ იქმნა ხალხთა-შორისი საზოგადო სახე სკოლისადა... ცხადია, რომ უოკელი ხალხთა-შორისი ანუ უფრო სკოლა, ვოქვით რომ ამ გვარი სკოლა რეალურ ნი:დაგზედ იქმნას გადმოტანილი, ვერ დააკმა-ყოფილებდა ხალხის მოთხოვნებს... ერთის სიტყვით გად-მოტანა ჩვენს ნი:დაგზე იმ სკოლისა ნამდვილ შეუძლებე-ლად» გემნაზია თუ სხვა უმაღლესი სასწავლებელი მარტო ცოდნის მოძიება სკოლა ვი არ არის, იგი სასიათის აღმზღე-ლი და მიმართულების მომნიჭებელიც უნდა იყოს უთუოდ. მისი მოვალეობაა მომზადოს იმდენ დახალ-გაზდა, რომ თა-ვისით შექმლოს მას თავის განათლების განგრძობა, შექმლოს აღვიდეს წინაღული კულტურის სიმაღლეზე და ჭეშმარიტი გამრჯელობა და დადგრომილება გამოიჩინოს. «მხოლოდ ამ სიმაღლეს მიაღწევს მარტო ის, ვინც შეიგნოს ჭ შეისწავლოს კულ-ტურის თავის ხალხისა კაცობრიობის გონების განვითარებასთან ერთად და მასთან დაკავშირებით.»

ჩვენი წერილის დედა-აზრიც და ამ აზრის განმარტებაც, ჩეკალას სტატიიდან ამოწერილი ციტატებით, იმიტომ ვი არ მოვიუვანეთ, რომ ხუდადოვს დაკუმტვიცლოთ იმის უმეცრება ჭ უკუდო-მანვილობა, ანამედ იმიტომ რომ ამ დედა-აზრის მტკი-ვლად დამყარებით მუორე ჩვენი აზრი სტრუდენტობის მიმართუ-ლებასზედ გამოთქმული იმ ჩვენსავე წერილში, მტკიცედ იუვენ დამყარებული ამ მეცნიერებისგან გამოკვლეულ ჭეშმარიტს აზრ-ზედ. აი ის აზრი: სტრუდენტობას უნდა ჭქონდეს გამოკლილი ანა უცხოეთის სკოლა, ანამედ ნაციონალური, რომელიც აღ-ზრდის მასში ერეკუნულს მიდრეკილებას, მამულის სიუვარულს და შეასწავლის თავის ქვეყანას და ხალხს, მის კულტურას. ამ

გვარი სტუდენტობა, სწავლა-აღიწილით შემთავრებული, გინდ რუსეთში გაგზავნიე მერე, გინდ ჩინეთში. იგი არ დაიკრება, უკუგან შვილია თავის ქვეყნისა. ამიტომ რომ მსჯელმედ ექნება გაჩთხმული ფესვები სამშობლო ქვეყანაში ნაციონალურად სკოლის შემწობით. სულ რომ კლამორულიტობა ჩაჩინოს და ჩინეთის უძლეველობა, მათვის სამსახურის სიმშკენიერე, ის მაინც ეროვნულად დროშს არ უღალატებს.

ვიდრე კი ეს ჯერ, ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზის გამო, არ მომხდარა, ჩვენდა სამწუხროდ და ჩვენი სამშობლო ქვეყნის სავალალოდ, ჩვენს სტუდენტობას, სხვაგან გაგზავნილს, უოკელ-გვარი შიში და ხათვათი მოეღოს. გადაბირბაცა, გადაგვარბაცა და გადამახინჯებაცა, როგორც კორპუსების დროს მოსდიოდა.

ჯერ ჯერობით კი, რომ სტუდენტობა მაგრად და მტკიცედ იდგას ამ შემთხვევების წინააღმდეგ უცხოეთში, ჩვენს ფიქრით, მას უნდა ჰქონდეს შედგენილი მჭიდრო წრე. რომელსაც თავის საკუთარი ინტერესები ექნება, თავის ცხარე გულის დამწველი „საკრამო და დაწვეული გითხვები“. რომელთა გადაწყვეტიასათვის იგი უნდა ემზადებოდეს, როგორც ეროვნობის წინამძღვენი გონიერი ჯგუფი, მის (ეროვნობის) ხორცი ხორცთაგან და ძალი ძვალთაგან ამ წრემ უნდა შეივსოს ის ნაკლი (пронь), რომელიც აწინდელმა გიმნაზიულმა განათლებამ მას შესძლვნა: უნდა შეისწავლოს ქართული ენა, ქართული ისტორია, ლიტერატურა, მშობლიური კლასიკური და აწინდელი პოეტები, სამშობლო მხარე, რამდენადაც შეიძლებოდეს უცხო ქვეყანაში; უნდა გამოიკვილოს საერთო პრინციპმა მოქმედებისა სამშობლოს მიმართ სამსახურისათვის, მისგან წამოყენებული პრინციპების და არსებითი ვარაზის, ასე

თუ ისე გადასწავლავდ, იქ—თეორეტიკულად და აქ,—ადგი-
ლობრივ, — პრაქტიკულად.

ჩვენ ვამბობდით რომ, ჩვენის ფიქრით ამ გზას უნდა
დაადგეს უცხოეთში გამგზავრებული ჩვენი სტუდენტობა. უკუ-
თუ სტუდენტობა დაადგება ამ გზას, რომლის წინამორბედ
მაჩვენებულად ს. ჯ.—ძის კორესპონდენცია იყო გიევიდამ, მა-
შინ ადვილად მოსახერხებელი და სწორედ შესაძლებელიც იქ-
ნება მისთვის იმ მძიმე მოკვლეობის შესრულება, რომლის
ტვირთვასაც ჩვენ და ს. ჯ.—მე მოკვლადებით სტუდენტო-
ბისაგან, ე. ი. იგი პირდაპირ ვაღდებულნი და თანამდები არის,
ადრე თუ გვიან, ჩასდგას ჩვენს ქვეყანაში ადგილობრივი მეც-
ნიერების საფუძველი და დაამყაროს ეტნოგრაფიული, ეკონო-
მიური და სოციალური მეცნიერება. ხოლო ამ გვარი მეცნიე-
რება აუცილებლად საჭიროა მშობლიურ პრაქტისისთვის.
სტუდენტობის და მზაკვრობის ისინი, ვინც ამტკიცებს, რა საჭიროა
ქართულებს მეცნიერება ჭკონდეთ ქართულ ენაზედაც. ჩვენის
ფიქრით, ყოველივე თავის ბუნების-და-გვარად უნდა განვითარ-
დეს. ენაც ერისთვის ბუნება არის და თავის განონისამებრ
მოითხოვს განვითარებას და ზრდას.

ზემოხსენებული მიმართულების სტუდენტობა, რომელიც
ჩვენ დაკსახეთ სასურველად და ზემოხსენებულისავე მოკვლეო-
ბის აღსრულება, რომელიც ჩვენ მიგვაჩნია საკვლადებულად
სტუდენტობისათვის, მოგვცემს ჩვენ მთელს რაზმს მოწინავე
საზოგადო მოღვაწეებისას, განათლებულს და სამშობლო მხა-
რის მოყვარე ახალ-გაზრდობას, რომლის სამღვთო, წმიდა საგ-
ნად, სჯულად, მოუკვლელ წყურვილად იქმნება სამშობლო
ქვეყნის დაცემული კინაობის აღდგენა, დაჩაგრული არსებობის
მოსპობა. მართლ იმ გვარს ახალ-გაზრდობას, გონებით განათ-

ჯობულს, თავის ქვეყნის ავ-კარგის მტოდნეს და მის ძალუმს მოყვარეს შეუძლიან მთელ ხალხთან, მთელ ჩვენ ქვეყნასთან ერთად, ჩვენი სამშობლოს სამარცხვინოდ გულ-საზარი მდგომარეობა აღხედოს, დათრგუნოს, დაღუწოს და მოაშოროს მას უოკელივე მისთვის მავნებელი უცხო გავლენა და სტიქიონი, რომელიც ეხლა გრიგალივით მუსრს ავლებს უოკელსავე, რასაც ერეკნობის სახე ატყუია, რაც შეადგენს ჩვენს ძვირფასს საგანძეს, ჩვენს ნაციონალურს ფერს და თვისებას, რაც ჩვენ მამა-პაპათ, ჩვენთ წინა-პართ დიდის ღვაწლით მოუხვეჭნიათ და ახდურძად გარდმოუციათ ჩვენთვის მტკიცედ დასაცველად.

ეს კი მაშინ მოხდება, ვიმეორებ კიდევ, როცა აღზრდა მშობლიურს ნიადაგზე დამყარდება, როდესაც ამ სამარცხველ-ზედ აგება ტურთა შენობა ბრწყინვალე ეკონომიული, საკანტობ-რივო განათლებისა და არა უკუღმა, როგორც ეხლა ჩვენში არის.

ვამბობთ და ვამტკიცებთ ამას მარტო ხუდადოვის და კიდევ ა. ნა—ლის წინააღმდეგ კი არა, რომელიც ავკის და-მურასავით არც ჩვენ გვეკუთვნიან, არც სხვას, არამედ უოკელთათვე მათ წინააღმდეგ, რომელიც იონესიანს და არწრუნს ამოს-დგომიან გვერდში თავისვე ცნობიერების გარეშე და ცოფით ამტკიცებენ, რომ საქართველოს ხალხი ველური იყო და დღესაც ველური, რომ მას არც წარსული ჭქონია და არც მომავალის იმედი უნდა ჭქონდესო და დასასრულ, საქართველო და საქართველოს სამეფო წარსულში ფიქცია, რცნება იყო და არისო. ჩვენ გვესმის ჭკვიანი იონესიანის და არწრუნის გულის ვითარება ისე, როგორც ბ. ხუდადოვის გულის პასუხები გვეუწრება, ჩვენ გვესმის, რად ეტანჯვით და ექენჯნებათ

მათ სული და რად გვიჩვენებენ რომ წარსულს თავი დავანებოთ (იხ. მრწ. სტ. გ. აჩრუნიას, გადმოხედავილი "Kavkaz"-ში № 165, რომ შეუჩივრებელი იმ უკუას, იმ statu-quo'-ს, რომელიც მხრად მათთვის და მათ თანა-მოაზრეთათვის აწის სასარგებლო.

მაგრამ ჩვენ ამისთანა ხალხთან საერთო არა გვაქვს. და ესეც დავაშაქოთ, რომ ამდენი ყურადღება მივაქციოთ მ.თ.

ბრ. შიფშიცი.

უსლარი და იმისი თოზულება

«უძველესი თქმულებანი კავკასიაზე.»

(წერილი მეორე).

ერთს იმ საგანთაგანს, რომლის გამორკვევას იღვწვის დღეს კაცობრიობის გონება—შეადგენს იმ ადგილის აღმჩენას, რომელიც უოთუღა კაცობრიობის პირველ დედა-ქვეყანად, მის აკვანად. უეთუ შეუძლებელია, რომ აღმოჩნდეს ის ადგილი, სადაც დასახლდნენ მიუღის მთელს კაცობრიობას და საიდგანად შეძლებ მას დაუახლოების მთელი დედა-მიწის პირი,—იქნება შეუძლებელი მცნოერებისთვის, რომ მიგნებულ იქნეს პირველ-სამომბლო, აკვანი ისტორიული ხალხებისა. მაგალითებრ, ქუშის მოდგმა, რომელიც შექმნა განათლებ. ეკვიპტუში და განაკრცელა იგი დასავლეთს აზიაში, იქვე გაჩნდა, თუ იქ სხვა ქვეყნიდამ მივიდა, ბინდრობა დასდო და ახალი სამშობლო გაჩინა. აგრეთვე სუმიტის მოდგმა, მის შემდეგ გამოსული სასახარეზოდ და დაბანადრებული ტიგროს-ევიროს ტოხს ბასსეინზე. აგრეთვე გიდეკ აზიის მოდგმა—ეს უნიტიერესი და უძლიერესი გონების რასა, რომელიც დაასახლა მთელი ევროპა, სასახარეზოდ გამოვიდა ყველაზე გვიან, ე. ი. სიმიტის შემდეგ, გადაჭარბა ერთსა და მეორესაც კულტურული ძალით და განათლების შემოქმედობის სიმძლავრით, ევ-

როვის მკვიდრი მტკვრელებელი იყო, თუ მოსული სხვა ქვეყნიდან. ის საკვირველნი ერნი, რომელთაც აღმოაჩენეს ატტიკისა და აპენინის ნიადაგზე ძველი კლასიკური განათლება, ეს წინამორბედი უდიდესი და უუძლიერესი აწინდელი ევროპის განათლებისა—ვინ იყვნენ, სადაურები და საიდგან მოსულნი? თვით წინა-პაწინი ესლანდელი განათლებული ევროპისა—გაღლები, კელტები, გოთები, სავსები, ნორმანები, ვინ იყვნენ, სადაურები და საიდამ მოსულნი?

უკვლავ ჩამოთვლილი მოდგმის ხალხები, რომელც ქუშისა, სიმისა და აჩისა, თუ მკვიდრნი იყვნენ იმ ქვეყნებისა, სადაც აღმოაჩენეს თავისებური განათლება, მაშინ რაღათ სთვლიან იგინი თავიანთ თავს მოსულებად სხვა ქვეყნიდან. რად არის მათ გარდმოცემაში, საწმუნოებაში, მატრიანეში ჩვენება, მითითება მასზედ, რომ ისინი სხვაგნადაც მივიდნენ თავიანთ ახალს ბინაზე. თუ მართლაც სხვაგნადაც მივიდნენ იმ ადგილას, სადაც ისტორიის მათ აღმოაჩენს, სად არის და რომელია ის ადგილი, სად არის ის პირველი სამშობლო მათი, სადა პირველად მათ თვალი აქნიათ, იხილეს ნათელი ღვთისა, იყვნენ ბედნიერნი. ერთის სიტყვით სად არის მათი სამოთხე, მათი ედემი, რომელსაც ოთხი წყარო სდის, ოთხივე მხრით მოდის და იმ ოთხი წყაროთი მოიწყვის ყოველი არე.

აი საგანი სადავოთ, საეჭვოთ და საბასლოდ გამხდარი, არა თუ მეცნიერებს შორის, არამედ თვით ხალხთა შორისაც. მართლაც ჭიჩხის იდავოს მეცნიერებამ ამ საგნის შესახებ ჭეშმარიტების დასადგინებლად და ხალხმა იმ ქვეყნისათვის, რომელიც უნდა ისახულებოდეს ედემად და სამოთხედ.

თუ მართლაც ზღაპარი არ არის, რომ ერთი ქვეყანა იყო პირველი სამშობლოდ უკვლავ ისტორიული ხალხებისა, რომ იქი-

დამ გაიფანტენ და დაბინადრდნენ იქ, საცა ისტორიის მათ აღ-
მოაჩენს, — მაშინ ჩვენთვის ფრად საინტერესო უნდა იყოს,
რა ქვეყანას წარმოადგენს ჩვენი კავკასია, თუნდ საქართველო
იმ ხალხთა გამოფანტული ქვეყნის შესახებ, რა გვარ დამოკიდე-
ბულებაში უნდა იყოს იგი და რა ადგილი ეჭირს ანუ ეჭირებო-
და ხალხის გაფანტვის და მიხეთქ-მოხეთქების დროს იმ ქვეყანას-
თან შეედარებით. იქნებ თვით ეს ჩვენი ქვეყანა ის ედებია, საცა
დასახადი მიიღო კაცობრიობამ, საიდანაც გამოვიდა და გაიფან-
ტა სხვათა-შორის ის ხალხიც, რომელთა ნიჭის და განათლე-
ბის წინაშე ყველაფერი ძირს ერთხმის და მუხლს იდრეკს?

წინააღმდეგს შემთხვევაშია, ე. ი. თუ იგი ამ გვარ ქვეყნად
არ შეიძლება იქმნეს ხათვლილი, აგრეთვე კავკასიის რაიონის
გამორკვევა იმ უძველესი მაგრამ საქართველოსთან უახლოესი
ქვეყნების შესახებ, რომლებშიაც პირველად დამყარდა განათ-
ლება და ცივილიზაცია, უნდა არა ნაკლებ საინტერესო იყოს
ჩვენთვის.

აი ამ საგნების გარკვევისათვის გვსურს ჩავიცვათ რკინის
ქაღალდები და დავიჭიროთ რკინის ჯოხი. მაგრამ ეხლავე
გვრძნობთ, რომ რკინის ჯოხი უნდა მოვსტყუოვნოთ იქით;
მის მაგივრად უნდა გავიმძვაროთ წინ უსლანი და მას და-
ვამყაროთ მტკიცედ.

I

უძველეს ხალხებში ჩვენ ვიციით სხვათა-შორის სამი ხალხი,
რომელთაც დასტოვებს ცოტა რამ წერილობითი სახსოვარი; ამ
წერილობითი ნაშთის შემწეობით, თუძრა ძნელად, მაგრამ შე-

იძლება გამოიჩინოს, სად უფროდ იხილი პირველად და იქი-
დამ, როგორ მისულან იმ ქვეყანაში, რომელშიც შემდეგ გა-
უტარებიათ თავისი არსებობა. ერთია — ებრაელნი სიმიტის
მოდგმისა, მეორე — სპარსელები ანუ ერანელნი და მესამე — ინ-
დუსები. ეს ორი უკანასკნელი, ერთადვე არიან მოდგმისანი
არჩიან. პირველის შესახებ წყაროდ გვაქვს დატოვებული დაბა-
დება, მეორისა — ზენდ-ავესტა, ანუ უკეთ რომ ვთქვათ, ნაწი-
ლი მეორე ნასკასი და მისი პირველი თავი «კენდადადი», მე-
სამისა — რიგ-ვედა. დავიწყოთ ებრაელებიდან.

დაბადების შექმნათა წიგნი წინასწარ-მეტყველი მოსე
სწერს, რომ წარღვნის დროს კიდობანი შედგა არაქატის მთებ-
ზედად. ამ საფუძვლით მრავალნი დარწმუნებულნი არიან, რომ
არაქატის მთის ახლო-მანლო ადგილები იყო ებრაელთა სამ-
შობლო და მათი სამოთხე, რომელიც, დაბადებას თუ ვერ-
წმუნეთ, უნდა უფროდ იყო თვით კაცობრიობის აკვნად. თუ ეს
მნელი დასაჯებელი იქმნება, მაშინ ის მანც ადვილად მისა-
ღებია, რომ წარღვნის შემდეგ განახლებული კაცობრიობა გამ-
რავლდა და აღორძინდა იმ ადგილებზე. ის ოთხი მდინარე,
რომელიც მოხსენებულა დაბადებაში და რომელიც რწყავდა
სამოთხეს, სახელდობრ, თისონი, გეონი, ტიგრი და ეფრათი,
ადვილად წარმოსადგენი იქმნებიან. ტიგრზე და ეფრათზე ლა-
პარაკი მეტიც არის, რადგან მათი ადგილი გეოგრაფიულად
კარგად ვიცით. ოღონდ ორი შემდეგი მდინარე დაბადებს ეჭვს
და მათი სახელების ახსნა ცოტა არ იყოს გასჭირდება.

ამის ასახსნელად და უფროდ ეჭვის გასაფანტველად სა-
ჭიროა თვალთ გადავაკლოთ ებრაელების ისტორიას, შევუკოთ
ქანაზიდან და გამოვიცნოთ სად არის ის ადგილი, საიდანც ებ-
რაელნი გამოემგზავრდნენ ამ ქვეყნის დასახსნელად. აი ერთი

ადგილი შექმნათა წიგნიდამ: და მოიყვანა თარის აბრამი და ძენი ივიანი და ლოთ ძე აბრამისი, ძე ძისა თვისისა, და სარკის რძალი თვისი, ცოლი აბრამისი, ძისა თვისისა, და გამოიყვანა იგი სოფლისაგან ქალდეკელთასა (Урь Халдейскій), წარსკლად ქვეყანად ქანანისა და მოვიდა ვიდრე ხანანამდე და დაემკვიდრა მუნ. (შექმნათა წიგნი XI, 31.) ჩვენ ვიცით რომ თარამ ვერ მიაღწია იმ ქვეყანას, სადაც მიდიოდა, ესე იგი, ქანანკას და მოკვდა ხანანში. მაგიერად აბრამი მივიდა იქნობამდის. ჩვენ ვიცით სად არის ქანანკა *). სჭირთა შევიტყუათ, რომელი ქვეყანაა ურ-ქალდეის ქვეყანა, სამშობლო თარისა, საიდანაც ის აუჩილა ქანანში წასასკლად და გზაში კი მომკვდაცა ხანანის ქვეყანაში. მაშასადამე სამშობლო თარისა უნდა იყოს, დაახლოებით, ქანანიდამ დაწყობილი, ხანანს იქით აუღლებასე. ხანანის მდებარეობის ახსნა ადვილია. სემიტურს ენაზე ხარრანი ნიშნავს მზისგან მომწვარს, მოტლეკილს და გახურებულს ქვეყანას. ქანანიდამ ხანანი ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ მდებარეობს ეფრატის მარცხენა ნაპირზე. ასე, ამ მიმართულებით რომ აჭყვე, შეხვალ ერთს კელურს მთიანს ქვეყანაში, რომელიც მდებარეობს მდ. მურადის, ტიგრის და ეფრატის სათავეებს შორის, ანუ არმენიას, მესოპოტამიისა და ასსირიას შუა. აი ეს ქვეყანა უნდა მიგვაჩინდეს ყველაზედ უწინარეს თარის სამშობლოდ, ქალდეის ქვეყანად, როგორც დაბადებაშია მოხსენებული, ამავე ქვეყანას ბერძნულ დაბადებაში ჭქვიან ხორა ტონ ხალდეონ, ებრაულში ურ-ქასდამ.

*) საკუთრად ქნა ანუ ხნა ნიშნავს «დაბლობს ქვეყანას, ალაგს», წინააღმდეგ სიტყვისა არამ, რომელიც ნიშნავს «მაღლობს.» ავტ.

ცხადია, რომ ქასდი, კასდი და ხაღდ-კაღდი ერთ-მნიშვნელობისანი არიან. მაგრამ როგორ გადაკეთდა ებრაული კასდიდამ—ბერძნულ თარგმნაში კაღდი? სანის გარდაქმნა ლასად აღვილი მისახვედრია თვითლოგოსათვის, მით უმეტეს, როცა სიტყვა სხვა მოდგმის ენაში შედის. ამ რეს სიტყვის შუა რომ შუათანა თვარძა წარმოვიდგინოთ კარდ, ანუ ქარდ, მაშინ უფრო აღვილად მისახვედრია პირველი სიტყვა მეორედ როგორ გარდაიქმნა. უკეთუ კარდის მაგივრად ქართულს ენაზე ავიღებთ ამ სიტყვას, გამოვა კარდი კი არა ქართი *). ეხლა სულ უფრო ცხადათ სჩანს, რომელი უნდა იყოს ის ქვეყანა, სადაც თარგმის სამშობლოს უჩვენებენ. იმ ქვეყანაში მცხოვრებ ხალხზე აი რამდენ-გვარს სახელს მოუღწევია ჩვენამდის: მაგ. ქართაკელნი, კარდუსიელნი, გორდუელნი, ქურთიელნი, ქართნი, ქურთნი. ეს უკანასკნელნი ეხლაც სცხოვრობენ, იმ ალავას, სადაც თარგმის სამშობლო უნდა ყოფილიყო.

თვით ებრაელების სახელი ევერ, ებერ, ებრა-ელი ჭნიშნავს, როგორც ინდო-ევროპიულს, ისე სიმიტურს ენებზე: იქით, იქით მხარეს, trans და სხვ. ებრაელნი ქანანეაში მისულნი იუვენ ეფრატის იქითა მხრიდამ, იქითა ნაპირიდამ. ასევე წარმოსდგა სახელ-წოდება ივერია, ივერია, იქითა ქვეყანა, სომხეთის მთას გადაღმა ჩვენი საქართველოსათვის.

აგრეთვე არის ერთი სათუძველი, რომელიც ნებს გვამლევს ურ-ქაღდუა მივიღოთ იმ ქვეყნად, საიდანაც თარგმის ქანანეაში გამგზავრებულა. ლექსის ურ-კასდიმის ნაწილი ურ და

*) იქნება ეს ქართი და ამ ქართველის ქვეყანა რამე კავშირშია ჩვენ სიტყვასთან, ქართლი და «ქართველები.» ავტ.

ჩვენებური ეთნიკური სახელი ებრაელებისა, ურია, თუ ერთი ფესვისა არ არის ევერ, ივერ, იპერ'-თან, მაინც, როგორც სახელ-წოდება ებრაელი ხალხისა ჩვენში, საყურადღებოა. ისე რომ ცხადია გაკშირი, რომელიც უსათუოდ უნდა არსებობდეს ურ-ქაღდას, ანუ ეხლანდელს ქუჩთისტანს ღ ებრაელთა შორის.

რომ ქუჩთისტანიდამ გამგზავრებულან ებრაელი ქანანეაში, ამას ამტკიცებს სხვათა შორის გვარ-ტომობის ხე თარხისა (არფავსადამდის აღსული) და ცხადათა ჭხატავს, როგორ მიიწევდა წინ-წინ ებრაელი ხალხი. მის აღწერილობის ფოტოერთა სახელები იმ სოფლების სახელებია, რომელიც ეხლაც არსებობენ, ქანანეისკენ რომ გზავდ მდიხარ.

ამ მოსაზრებათა გარდა უსლარის თხზულებაში ორიოდ ღონიერი მოსაზრებაც არის, მაგრამ მათი გაყოფა შორს წავიყვანს, და ამიტომ მის დასკვნას ეხლავე მოვიყვანთ. ეს დასკვნა ის არის, რომ არამც თუ ებრაელებისა, არამედ მთლად სიმიტების პირველ სამშობლოდ შესაძლებელია მიღებულ იქმნას ის მთიური ქვეყანა, რომელიც აუუღებია და ჭსაზღვრავს მესაოპოტამიას ღ მის ვაკე-მინდვრებს ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრივ. ეს ქვეყანა ურ-ყასდიმის ქვეყანაა, სამხრეთი ნაწილია სომხეთისა.

მაგრამ ნამდვილად ეს ქვეყანა კი იყო აკვანი სიმიტებისა, სადაც ისინი დაიბადნენ და საიდანაც შემდეგ დაიფანტნენ? ამის ასახსნელად დაკუგდოთ უური უსლარის მეორე ჩიგის მსჯელობას, რომელიც, როგორც პირველი, ჯაჭვივით არის ასხმული და რომლიდანაც ერთს რგოლს ვერ გამოაკლებ. როგორც პირველ-ჩიგის მსჯელობის მსჯელობა, არგუმენტაცია, ეგრეთვე მეორე ჩიგისა, ისე მტკიცე მეტნიერულია, მისი ანალიზი ისე ღრმად უწევს, რომ თუმცა ცოტა ალაგი გვაქვს,

უნდა ცოტა ხანს მაინც შევიწყლოთ და ცარიელ მშრალ დასკვნათ გარდა, თვით ის გზა უჩვენოთ მკითხველს, რომელსაც უსლარი ადგის მეცნიერულ გამოკვლევის დროს, და რომელიც პირველი მთავარი სახსარია გონების ვარჯიშისა და განვითარებისათვის.

სომხის მწერლები ათასწიანი მოსაზრებით ამტკიცებენ, რომ აჩარატის მიდამო ადგილები იყო პირველი სამშობლო გაცობრიობისა. მოსე ხორენელი აჩარატის სასულწოდებს სომხის მეტე არაისაგან აწარმოებს, რომელიც ვითომ იმ ადგილას მოკლას სუმიწამიდას. ზოგიერთნი კი ისე ატანენ ჭკუას ძალას ზემო-მოყვანილის აზრის დასამტკიცებლად, რომ სასაცილო გამოდის იმათი საბუთები და აჩამც თუ სომხის მწერალნი, აჩამედ მრავალნი სხვა ძველი დროის მწერალნიც და მათ რიცხვში ეკრძალებიან. მაგრამ სასაცილო მწერლებს და მისტიკურს გამოკვლევებს გზას აგუქტევთ და მოვიყვანთ რამდენისა და გოჭის აზრს ამ საგნის შესახებ, რადგან მათი საბუთები ცხადათ და გარკვევით აჩიან გამოთქმულნი. კიდობანის მთა, რომელიც ამით მოსაზრეს, უთუოდ მდებარეობდა ისეთს ადგილას, საიდანაც ადვილი იქმნებოდა ხალხის გათავსება უოკელ-მხრივ ეკსტენტრიულად, ისეთ ადგილას, სადაც შეიყრებიან სხვა და-სხვა მსოფლიო გზები, თვით ბუნებისგანვე გაკვალულნი, რომელთა შემწეობით სხვა-და-სხვა კუთხეებისკენ ადვილი იქმნებოდა გამგზავრება ხელა-ხელა.

მაჩთლაც ცნობილია, რომ აჩარატის მთის მდებარეობას ამ ხანი თვისებანი აქვს: 1. მას უჭირავს თითქმის შუაგული ქველად ცნობილი ქვეყნებისა და მთლად ძველი მატერიკისა, 2. თითქმის შუაგულივე დიდი აფრიკისა და აზიის უდაბნოთა ზოლისა. 3. ხმელთა შუა ზღვების შუაგული გიბრალ-

ტარიდამ დაწყო ბანიკაჲმდე, და 4. შუაგული თვით გა-
რეშემო-მდებარე ზღვების მიმართ: შავის, კასპიის, ხმელთა შუა
ზღვისა, მეწამული ზღვისა და სპარსეთის ყურესი.

მაგრამ რაგონც სხანს აქ შუაგული მდებარეობა აჩანს-
ტისა უფრო გარეგანად არის მიღებული, სიგძე-სიგანეზეს დამ-
ყარებული, ანუ მატემატიკურად არის გამოყვანილი. შუა-გულაობა
ხალხთ გარდასახლებისა, გაფანტვისა, სულ სხვა გვარია. იგი
შუა-გულაობა უნდა მოიძებნოს ბუნების ფიზიკურს მოწყობი-
ლობაში, ჭავის ერთნაირობასა და სხვა-და-სხვაობის გარჩევასა
და სასოგადოდ ცხოვრების ყოველ-გვარ პირობათა შეწყობა-
ლებაში. ფიზიკური გეოგრაფიის ბეჭითი შესწავლა გვარწმუ-
ნებს, რომ აჩანს იმ უნდა შეიტაკდეს ყოველ-გვარ იმ პი-
რობათა, რომელიც საჭიროა ჭქონდეს კაცობრიობის პირველ
გახენის ალაგს. მის აქეთ-იქითვე მდებარე შავი და კასპის ზღვა
ისეთ სიძნელეს წარმოადგენს გადასახლებისათვის, რომ მი-
სი მოჩვენა აჩამც თუ ახლად გახენილს ხალხს გაუჭირდება,
აჩამედ ათასი წლათით გამოცდილს ხალხსაც შეახერებს და შე-
აყენებს.

ამას დაგუმატოთ ის მოსაზრებაც, რომ თვით სახელწო-
დება აჩანს იმისა არა ნაირად არ აიხსნება სომხურის ენის შემწე-
ობით. იგი გადმოღებულია მათგან უცხო ენიდგან. სომხურად
ამ მთას ჭქვიან მასის—დიდი, მაღალი, რომლის ფესვი საკრ-
თის ინდო ეკრთვიულ ენების სიტყვებთან: მისონ—ბერძული,
mees—გოთური, most ანგლიური, masse, მასსა & სხვ.*).

*) საფიქრებელია, რომ იგი წარმოსდგებოდეს სემიტურის ენე-
ბის ფესვიდგან არ—მაღლობი, ორფერ არ, როგორც სემიტურის ენე-
ბის თვისებაა, უფრო დიდს მაღლობს აღნიშნავს.

აგრეთვე უბედავს ეჭვს განმარტება დახადების ტექსტისა: «და დადგა კიდობანი მათთა ზედა არაარტისასა.» ამ ტექსტში სხვათა შორის საეჭვო ერთია: თუ მოსეს მართლად არაარტის მთები უჭონდა სახეში, არ გამოეჭნატავდა თავის აზრს ისე ბინდებუნდათ. არაარტის მთას სრულებით განსხვავებული მდებარეობა აქვს. არეზის ღელეზე განკრძობებით ამართულია იგი და მის მწვერვალს წარმოადგენს ერთს ამალეებულს ფესვზე. მოსე არას ამბობს ამ მთის მწვერვალზე ის ამბობს მხოლოდ: და დადგა კიდობანი არაარტის მთებზედაო.

ამ სახით, რამდენიმე სიტყვით რომ გამოვხატოთ, რაც გამოვიჩქვიეთ აქნობამდის, ჩვენ უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი:

1) მოსეს თქმულებანი ებრაელების პირველ სამშობლოზე და თვით კაცობრიობის აკვანზე უჩვენებენ იმ მთიურს ქვეყანას, რომელიცა სძევს ჩრდილოთ და ჩრდილო აღმოსავლეთად მესოპოტამიიდან და რომელსაც სამღვთო წერილში უჭვიან არაარტის ქვეყანა.

2) დახადებისაგან მოხსენებული ქვეყანა შეიცავდა რამენიასაც, მაგრამ არაიუკი არ ამტკიცებს, რომ მისი ჩრდილო და აღმოსავლეთის სამზღვრები ეთანხმებოდეს თვით ნამდვილს და მის ბუნებითს სამზღვრებს. უფრო მეტის დაბეჯითებით შეგვიძლიან ვიფიქროთ, რომ იგი ჩრდილო და აღმოსავლეთის სამზღვრები არაარტის ქვეყნისა ებრაელებისთვის ცხადათ არ იყო წარმოდგენილი და უჭრებოდა შორს, სადაც მიუწოდებულს სივრცეში *).

*) ზოგიერთი ძველი ხალხი იმ ქვეყნებს, რომელთა მდებარეობა არ იცოდა, სხვა-და-სხვა ბნელს სახელს უწოდებდა: შავი ზღვიდამ ჩრდილოეთისკენ და აღმოსავლეთისკენ ქვეყნებს — ს კ ვ ი თ უ თ ს უბანდა, ოქ-

3) დაბადების გეოგრაფიული ცნობანი გვიჩვენებენ, რომ აჩაჩატის ქვეყანა ჩრდილო-მხარეა მესოპოტამიისა. რომ ეს ქვეყანა, რომელსაც უჩ-ქასდიმიცა ჰქვიათ, იყო სამშობლო ებრაელთა მამათ-მთავრისა, ანუ:ქსადისა, რომელიც იყო შვილი სიმისა და შვილის-შვილი ნოესი.

4) უკეთუ აქ შევწვივით გამოკვლევას და დაბადების ტექსტს მეტის უურადლებით აღარ ჩაკვირდებით, მაშინ სრულად კაცობრიობის ისტორიას და გარდმოცემა კიდობანზე უნდა მივსთვინოთ სამხრეთ კერძოს არმენიისას, ანუ ქურთისტანის მთებს. მაშინ შესაძლებელია დასკვნას კაცმა ის აზრი, რომ დიდი არმენია და კაკასიის აქეთა-მხარე დასახლებულ იქმნა სამხრეთით და რომ შემდეგ, კაკასიის აქეთა მხრიდან, დასავლეთიდან, აღმოსავლეთის მხრისკენ დაიწყო ხალხმა დენა და დასახლება აზიის შუა-გულისა.

ხოლო ამ ნაიჩი დასკვნას სრულად წინააღმდეგია უკვლამ იმ ცნობებისა, ხალხთა განთავსებაზე და გარდასახლებაზე, რომელიც ჩვენ გვაქვს სხვა წყაროებიდან შექნილი და სხვა საბუთიან მოსაზრებაზედ დამყარებულნი. ცხადია, რომ თუ ეს დასკვნა გამოყვანილი დაბადების ტექსტის გარჩევიდან, ან არის მისაღები, უნდა განვაგრძოთ გამოკვლევა მისი, უნდა მეტის უურადლებით ჩაკვირდეთ მოსეს ნაწერს ამ საგანზე და იქნება სტრიქონებს შუა მანტ ამოკვირებით რამე და ზოგიერთა შინ ბნელ ლაგს ისეთი სინათლე მოეფინოს, რომელმაც უცბად გაგვიხატოს გზა პირველ სამშობლოსკენ. პირველად

სუსილამ ანუ ამუდარიადამ აღმოსავლეთისკენ—თურანს, სამხრეთისკენ ცხელს ქვეყნებს—ეფიოპიას. იქნება ამ გვარივე ბინდ-ბუნდი წარმოდგენა ჰქონდათ ებრაელებს არარაჯის ქვეყანაზედაც. ავტ.

შეუნიშნეთ, რომ არაარტის ქვეყანა, არმენია, სძევს მესობო-
ტამიიდას და სენაარის ქვეყნიდას ჩრდილოეთად, იქ საცა, სამ-
ღვთო წერილისაჲებრ, პირველად გაჩნდა ადამიანი. რადგან მო-
სეს უნდა აღნიშნოს მთავარი მიმართულება ებრაელთა გარდა-
სახლებისა, იგი სხვათნაირ ვერ იტყუადა თუ არ ისე, რომ ებ-
რაელნი ჩრდილოეთით წამოვიდნენ, უკეთუ იმათი გამოსვლა
მოხდა არმენიიდას. მაგრამ შემდეგ კვითხულობთ: და იუო-
მკრასა მათსა აღმოსავლით, გამოსვლას ველი ქვეყანასა სენ-
ნაარისასა და დაემკვიდრეს მუნ. (შექ. წიგ თ. XI, 2.) კაცის
შექმნის შემდეგ «დანერგა ღმერთმან სამოთხე ედემს აღმო-
სავლეთით და დადგა მუნ კაცი, რომელი შექმნა» (თ. 2, 8).
ეს და სხვა ამ გვარი გამოხატულებანი, თუძცა არათუერს გარ-
კვეულს არ წარმოადგენენ გეოგრაფიულად, მაგრამ მაინც ხში-
რად იმეორებიან, თითქო ყოველივე მოთხრობილი მოხდა აღ-
მოსავლეთისკენ, სადღაც შორს სენაარის ქვეყნიდას, სადღაც
შორს შუა-აზიისკენ. რომელიმე სხვა მხარე ქვეყნისა, არსად
არ არის მოხსენებულ. განსაკუთრებით საყურადღებოა აგრე-
თვე ედემის ქვეყანა, რომელშიაც აღმოსავლეთისკენ დანერ-
გილი იუო სამოთხე *) და რომლის ოთხ-მხრივად მოდიოდა
წყარო.

როგორც ამ წერილის თავშივე მოკისსენიეთ, ის გა-
რემება, რომ ერთი ადგილიდას ოთხი მდინარე გამოდის,
ცოტა არ იუოს არაკს მოაგონებს კაცსა. ისე რომ ზოგნი კი-
დეც მისტოკურს მნიშვნელობას აწერენ დაბადების მიერ ედემს.

*) იქნება თვით ეს ჩვენებური სახელ-წოდება ედემისა სამოთხე-
წარმოსდგება იმ სამი თუ ოთხი მდინარის საჩვენებლად, რომელიც
თითქმის ყოველი ხალხის აზრით რწყავდა სამოთხის არე-მარეს. ავტ.

მის აღწერას. მაგრამ აქ სასწავლო არაფერია. ამის მიზეზი უფრო ის უნდა იყოს, რომ გიდროგრაფიასზე მაშინ სხვა-გვარი წარმოდგენა ჰქონდათ. იმ მთიან ქვეყანას, რომლის ხეობებში ერთმანეთთან ახლო-მახლო სათაკე აქვს სხვა-და-სხვა მდინარეს, საერთო წყალთ დასაბამად, მდინარეთ სათაკედ სთვლიდნენ. ამ გვარი ადგილი ჩვეულებრივ მოცულობა მისტიკურის სიწმინდით. იქიდან მომდინარეობენ წყალნი, «რომელნიც წყულებს მთელს ქვეყანას» (წიგ. შექ. 11, 6).

თვით მოსესაგან დასახელება ედემის მდინარეებისა და მათი აღწერა ამტკიცებს, რომ მას აქვს ცოტად თუ ბევრად წარმოდგენა მათ ადგილ-მდებარეობაზედ. — მდინარე ოთხია: ოვისონი, გეონი ანუ გინონი ებრაულად, ტიგროსი (ხიდდეუელი ნამდვილში) და ევფრატოსი (ევფრატოსი). ორი პირველი მდინარე ერთხელ კი იქმნა მოსსენებულად და ის იყო და ის აღარსად არის მათი ხსენება დაბადებაში. ცხადია, რომ ისინი სადაც ისე შორს იმყოფებიან, რომ მათი მდებარეობის მოსაზრება სიმიტელთათვის მათ გაცემის და მათთვის ცნობილ ქვეყნების გარეშეა.

უგანასკნელად მოსსენებულად მდ. ევფრატოსი, მეტი ტიგრი, რომელნიც, რასაკვირველია, ეჭვს არა ჰბადებენ. მდინარეების ჩამოთვლით სჩანს, რომ იგინი დასახელებულია დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ მოყოლებული და ოვისონი არის მათ შორის უკელაზედ შორიელი მდინარე, უფრო აღმოსავლეთისკენ მომდინარე.

მოსეს თქმა, რომ ოთხი წყარო ერთი დასაბამიდან გამომდის, ჩვენ გვაბედვინებს მოკძებნით ამ ნაირი დასაბამი და რასაკვირველია, უკელაზედ პირველად ჩვენი გონება აქცევს ყურადღებას ევფრატის და ტიგრის გარდა, მათ სათაკეებთან ახ-

ლო გამოდინარე ჭორბხს ანუ მტკვარს და არეზს, რომელსაც აგრეთვე ქველად ერქვა ფაზისი, ფაზ, რაიცა ძლიერ წაგავს სამთხის მდინარის სახელ წოდებას ფისონს. ედემი, თუ მართლა ამ ოთხი მდინარის სათავეებით იყო შემოფარგლული, არ უნდა ყოფილიყო ვრცელი ქვეყანა; მის სამზღვრებში მოჭყუებოდა ერევანის არარტიც, და მხარე არფაქსადიც, სადაც, როგორც წინედ იყო ნახვეები, დაიწყო ნამდვილი (ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ) ისტორია ებრაელებისა.

მაგრამ დავაკვირდეთ ამ ორი მდინარის შესახებ მოსეს განმარტებას, რომელიც საეჭვოთ ხდის ამ ნაივს აზრს.

«სახელი ერთისა ფისონ: ესე გარე-მოუკლის ყოველსა ქვეყანასა ეკლატისასა (Хавиль რუსულად.) მუნ არს ოქრო. ხოლო ოქრო ქვეყნისა მის კეთილ და მუნ არს ანთრაკი და ქვაი ძწვანე, და სახელი მდინარისა მეორისა გეონი: ესე გარე-მოუკლის ყოველსა ქვეყანასა ეთიოპიისასა, (რუსულად КУШЬ).» რომელი უნდა იყოს გეონი — ამის გამოცნობას ჯერჯერობით თავი დავანებოთ, თუძცა ბევრით საფიქრებელია, რომ იგია, ოქსუსი, ეხლანდელი ამუ-დარია, რომლის ნაპირების მადამო მხარე, ძველი ბაკტრიანაა. პირველი საქმე უფრო ფისონის გამოცნობაა, რომელიც ყველანე აღმოსავლეთად მდინარეობს. მისი სახელი, რომელიც ახლთა სახელთან ფაზ, ფაზისი, ერთი ფესვისა უნდა იყოს სანსკრიტულს სიტყვებთან: ეიზან; ნიშნავს წყალს, სველეთს და საზოგადოდ სახელ-წოდებას აზიის მრავალ მდინარეებისა. აქედან wasser, water, წყალი. ეს ამტკიცებს იმას, რომ სემიტებისაგან არ არის სახელი ფისონი დარქმეული. ხოლო იმ ქვეყნის სახელი, რომელსაც, დაბადების თქმით, იგი რწმუნდა, ეკლატის ქვეყანა ანუ ჭავილა, ის ქვეყანაა, რომელსაც რწმუნს იბდის სათავე, — ქვეყანა ქაპილებისა,

ძველი ძლიერი შავგვრემანი ინდოეთის ტომისაგან დასახლებული. ეს ის ქვეყანაა, სადაც ბერძნების აზრით არის მდინარე გამზი-ლიოს. ამ ქვეყნის მცხოვრებლებს პტოლემეოსი აბოლიტებს ეძახის და იმათ ქალაქს — ქაბურის, რომელიც არის ეხლანდელი ქაბული.

ასე და ამ სახით, ცოტა არ იყოს, სიძაწთლეს ეპიგრაფ-სება ის აზრი, რომ იფისონი სამოთხისა ეხლანდელი ინდის მდინარეა. ეს მზგავსება სიძაწთლისა ჭეშმარიტებად გადაჭრე-ვა ინდოეთ-სპარსულს სამღვთო თქმულების გარჩევის დროს კაცობრიობის პირველ აკვანზე. ჯერ-ჯერობით კი ის აზრიც ვიკმარათ, რომ ედემის აღმოსავლეთის კერძო კრცულდებოდა იმ ადგილამდე, სადაც ინდისა და რქსუსის სათავებია, დასავ-ლეთისა — ტიგრისა და ეფრატს უწევდა. «განვიძეოროთ ახლა ერთხელ კიდევ — იტყვის უსლარი, თითქო ჭეშმარიტების შუ-ქით განარებულაო, — «სამღვთო ტექსტი, რომელსაც უნდა მო-ეფინოს ახლა სულ სხვა ახალი ნათელი: «და დანერგა ღმერთ-მან სამოთხე ედემის აღმოსავლით და დადგა მუნ კაცი, რომ-ელი შექმნა.» (თ. 2, 8.)

«როგორც საზოგადო დასკვნა, გამოკვანძული დაბედების ადგილების გარჩევით, რომელნიც მოგვიტახტობენ კაცობრიო-ბის თავ-გადასავალს, ისტორიასუ უწინარეს დროს, ჩვენ შეგ-ვიძლიან ვთქვათ, რომ ებრაელების აზრით, კაცობრიობის აკ-ვანი იყო შორს, აღმოსავლეთის კერძოდ, აზიის შუა-გულა».

აქედამ, ამ შუა-გულიდამ იწყობა და გაყოლილია ქვეყნის უოველ კუთხისაკენ ლენტივით ზოლები გზებისა, რომელით შემწეობით გაიფანტა ხალხი და დაბინადრდა სხვა-და-სხვა ად-გილს. განშორებულნი საერთო აკვანიდამ, მისგან შორს გა-

ფანტუზნი საერთო ძმანი ერთმანეთს შეხვდენ და ერთმანეთ-
თი კვლავ იტყვიან.

«ჩვენ შევიტყობთ შეძლებ, რომ ეს ხალხთა ურთი-ერთი
შეხვედრას სწავლობდა მოძებნებულად კავკასიაში, სადაც სხვა-
და-სხვა გზა იუჩება ერთად და, სადაც უდიდესი მთათ-სავა-
ნებები აუმატებს ბუნებას, როგორც ზღუდე და თავ-შესაფარი
გზით დამაშვილებ მოგზაურ ხალხთათვის.»

II

მაგრამ ჯერ კიდევ ცოტა ადრეა დაიბნობა და დღესას-
წაული ჭეშმარიტების აღმოჩენისათვის. ნათელი ჭეშმარიტი
ჯერ კიდევ სრულად არ აღმოჩნდებულა. ყოველივე ეჭვის
გასაფანტველად სხვა უძველესი ხალხის თქმულებათა გაჩვენებს
უნდა მივმართოთ, თუ ისე ვიცვალა არა, როგორც უბრალოთ
თქმულებანი განვიხილოთ, მოკლედ მაინც.

ინდუსების და ინდოელების უძველესი ლიტერატურული
სახსოვარი და ნაშთი, რომელიც სახელ-იწოდება რიგ-კვდათ,
სწორედ მანათობელი ფაქტის იმ ძნელი საგნის გამოკვლევი-
სათვის, რომელიც შეეხება კაცობრიობის უძველესს თავ-გარ-
დასავალს და ისტორიას. იგი სამდგომო საგალობლებს შეიცავს
და დაწერილია სანსკრიტული ენით, რომელსაც მონათესაობა
ეჭობა და გასაოცარი მზგავსება აქვს ბერძნულ ენასთან, ლა-
თინურთან, სპარსულთან, გერმანიულ და სლავიანურ ენებთან.
ამ აზრის დამყარება სწორედ ეპოქა შეიქმნა ილიალოგიაში
და დიდი ცნობის-მოყვარეობა და მეცნიერული გამოკვლევანი
გამოიწვია. გამოკვლევიდამ აღმოჩნდა, რომ სანსკრიტულ ენას,

თუმცა დიდი მზგვასება აქვს ეკრძიულ მიკუულ ეხებთან და საზოგადოთ ასრედ-წოდებულ არიულ ეხებთან, მაგრამ მანც ეს იმასა არა ნიშნავს, რომ ეს სხვა ეხები მისგან წარმოდგარან და იგი ამ ენათა ჯგუფის მამათ-მთავარია. როგორც ამ ჯგუფას ენა, ისე თვით სანსკრიტული, წარმოდგარან სხვა უფრო უძველეს ენისაგან, რომლის მიგნება და აღმოჩენა, რასაკვირველია, ძნელია მეცნიერებისათვის. რიგ-ვედა, თვით შინაწსით ეკუთვნის, სულ რომ ცოტა ითქვას, მეთრობმეტე საუკუნეს ქრისტ. დაბადებამდე ამ გვარად ასეთ უძველეს დროს ინდოელები უკვე ასწარკობენ ინდოეთში. მაგრამ შესაძლოა ვითქვართ, რომ ინდოეთი მათი პირველი სამშობლოა და ისინი იქაური მკვიდრნი არიან და არა სხვაგნადამ მისუღნი? ჯერ ერთი რომ, ინდოეთში ათასი სხვა ხალხიც არის დასახლებული და სხვა მოდგმისანი, რომელთა შორის სრული გარჩევა, როგორც სახით ისე ფერით და ანტროპოლოგიურად სხულის მოყვანილობით. ფერის გარჩევაზეა დამყარებული იქაური ხალხის დაყოფა კასტებად და თვით სანსკრიტული სიტყვა ვარნა—ჩვენებურად კასტა—ჭნიშნავს ფერს. ხოლო ანტროპოლოგიურად ინდუსები არაფრით არ განიჩევიან თითქმის სრულიად ეკრძიულ არიულებისაგან. ინდუსები შეადგენენ იქ მთავარ-კასტებს, ხოლო დაბაღს—დეკნიღნი და, უსათუოდ, მათზე უძველესნი მცხოვრებნი ინდოეთისა სხვა-დასხვა მოდგმისა და ტომისა (დრავიდის ტომი). ამ დეკნიღთ უჭირავთ ხრილი და უნაყოფო ადგილები დეკნის მთათ-ვაკებზე. ხოლო ნაყოფიერი ადგილები, განგის და ინდის ველი, დაუსაკუთრებიათ მისუღს და გამარჯვებულს ინდუსებს.

რიგ-ვედიდამ სჩანს, რომ ინდუსები აქ გაჩენილან პირველად მდ. ინდის ნაპირებზე ინდოსტანის ჩრდილო-დასავლეთის

კუნჭულში. მასში ხსენება არ არის ამ დროს განგისა, რომელიც უაღრესს რაღასა თამაშობს ინდუსების სამღვთო ისტორიაში, და სჩანს, რომ იგინი მოქმედობენ მხალხოდ იმ მიჯნებს შორის, რომელნიც ჭსაზღვრავენ აწინდელს პენდუას (შვიდ-მდინარეთი.) თუმცა ინდუსების ხსენებაში დაშთენილი მოგონებანი, როგორც მოგონსენეთ, თითქმის მეთვრამეტე საუკუნის უწინარეს დროს ეკუთვნისან ქ. და-მდე, მაინც იგინი გარეშე თვით ენდოეთისა არაქას შეეხებიან ზ მჭიდროთ შეზღუდული არიან თვით ინდოეთის სამზღვრებით.

ჩვენ შევნიშნეთ ზევით, რომ ებრაელები, თუმცა თავიანთ თავს სთვლიან გამოსულებად ჩრდილოეთით, ართქსადის ქვეყნიდაში, მაგრამ აღმოსავლეთის მხარესკენ აქვთ ყურადღება მიზნობილი იქითკენ მიაჩნიათ მათ ის ადგილი, სადაც, როგორც მათ, ისე კაცობრიობას დასაბამი მიუღია, სადაც არის ედემი. რასაც ართაქსადი და არაქატის ქვეყანა შეადგენს ებრაელთათვის, იმას პენდუაბი წარმოადგენს ინდუსებისათვის. მათ მაინც მის გარეშე, სხვაგან აქვთ მიზნობილი ყურადღება ებრაელებსაკენ. კაცს პირველად ეგონება ებრაელები აღმოსავლეთს იმისთანა სიწმიდეს და ნეტარად ცხოვრების თვისებას იმიტომ აწერენ, რისთვისაც ეპელა ხალხი თითქმის მოწიწებით და კმაყოფილებით უცქერის იმ მხარეს, საიღამაც მზე ამოდის, სინათლე და გამაცხროკელებელი სითბო ეფინება ქვეყანას. მაგრამ ინდუსების შესახებ ეს სრულად ასე არ არის. მათ თვალში სიწმინდე აღმოსავლეთს კი არა აქვს, ბრწუნვალებით და სხივებისგანგანებით შემკულია სხვა მხარე ქვეყნისა, სახელდობრ ჩრდილოეთის მხარე, ინდოეთიღამ და უფრო პენდუაბიღამ რომ განგარნიშოთ. იქ, იმ მხარეს, ჩრდილოეთად ამაღლებულია

მრგვალი რქოს მთა მერუ, რომელიც მუდამ ბრწყინავს, მანათობელობს.

სად არის ეს მერუ და სად უძღა მოკმებნოთ მისი ადგილი ნამდვილს გეოგრაფიაში. სსოუძველი გვაქვს, ვიფიქროთ, რომ მერუ არ არის რომელიმე განკერძოებული მთა-გრებილი; იგია ძალადი, ვრცელი მდოკლეთი (ПЛОСКОГОРЬЕ) მთლად მთიანის თათარეთისა და ტიბეტისა. ამ ადგილის შუაგულად უნდა მიღებულ იქმნას, სახელდობრ, ის სივრცე, სადაც, როგორც შემოთავს იყო მოხსენებული, ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ წამოსულია ქედი იმასისა, ჰიქდაჰირ გადასჭრის გინდუ-კუს ჯვარედინად და ჯვარს ქსახავს აზიის შიგ შუაგულას. ამ მთა-ვაკედამ, მთლად რომ ავიღოთ, მომდინარეობს იაქსარტი (სირ-დარია) და რქსუსი (ამუ-დარია), გელმუნდი ავგანისტანისა, ინდი, განგი და ინდოსტანის ბრამა-ჰუტრა.

ამ სახით ჩვენ ვხედავთ, რომ ინდუსების წარმოდგენით მერუს ისე მნიშვნელობა ჰქონდა, რაც ედემს სემიტებისთვის. «არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, იტყვის უსლარი, რომ თუძცა, სულ სხვა-და-სხვა შესედულება ჰქონდათ მსოფლიოზე ებრეთ სჯულ-მდებელს და ინდუსების კედების შემკრებელს, თუძცა ერთი აქეთ იყო და მეორე ცხრა მთას იქით, მათ ჰყოფდათ ერთმანერთისაგან მრავალი საუკუნე და მაშასადამე ერთმანერთისაგან ვერას ისარგებლებდენ, მაინც ედემი და მერუ ერთს და იგივე ქვეყანას წარმოდგენენ, გეოგრაფიულად ერთსა და იგივე ადგილზედ უჩვენებენ.»

ან რა მოსათვქრებელია, რომ ინდუსები ესლანდელს თავის ქვეყანაში იუვენენ ჯერა და აქედამ მერე სხვაგან წავიდნენ ჩრდილოეთისკენ. დასტოვეს ტურთვა და მდიდრად შემკული

ქვეყანა და გასცვალეს იგი ჩრდილოეთის ქვეყანაზე, საყინულეთზე, ხიმაკატის ქვეყანაზე (ხიმაკატ წარმოადგება სანსკრიტული სიტყვიდან ხიმა—თოვლი, საიდანაც წარმოდგარია მერმე ზიმა (ЗИМА), იქნებ სიტყვაც ზამთარი, ლათინური hiems. უფრო ჭკუაზე ახლა არ არის გათვქროთ, რომ ამ ცივს ქვეყნებს მათ თავი დაანებეს და სამხრეთისკენ დაეშვნენ. თეთრ-კანიანი ინდუსები დღესაც თავიანთ თავს ეძახიან არია, თავიანთ ქვეყანას არიავარტა. ირანის მცხოვრებნიც თავიანთ თავს ეძახიან არია და მათი ქვეყნის სახელიც ირანი, აქედამ წარმოადგება. უსლარის თქმით, ირანის არიელნი დასავლეთისკენ გამგზავრებულან და დაუსახლებიათ ესლანდელი ირანის ჰლატო სომხეთამდე და მცირე აზიამდე, ხოლო ინდოსტანის არიელნი—სამხრეთისკენ; ჰენდუებს მისულან, ბენგალთან მოუხუკვიათ და თვით ნახევარ კუნძულზედ მოთენილან. «ამისათვის არ შეგვიძლიან არ დავასკვნათ, ამბობს უსლარი, რომ ინდოეთის არიელნი მისულნი იყვნენ თავიანთ ქვეყანაში და მივიდნენ იქ ჩრდილო-დასავლეთიდან.»

III

დაგვიჩხა ჩვენ ახლა განსახილველი ირანელების თქმულებანი ამ საგნის შესახებვე. როგორც ზემოთაც მოვიხსენეთ, ეს თქმულებანი დატულნი არიან კენდიდადში. კენდიდადი ნაწილია იმ სამღთო წიგნისა, რომელიც შეიცავს ძველ ირანელების რელიგიურს მოძღვრებათა და რომლის შეთხზვასაც მიწერენ ზოროასტროს. ეს წიგნი იგივეა ირანელთათვის, რაც დაბადება ებრაელთათვის და კედები ინდუსებისათვის. მაგრამ

საიღამ ვიტყვით ჩვენ უკვლავ ესენი. ვინ აღმოაჩინა ეს წიგნი, ვინ ამოგვლიჯა ყაძთა უფსკრულიდამ ეს დიად ღრმა ძველი ნაშთი, რა ენაზეა დაწერილი, შესაწინარებელია ის სიძველე, რომელსაც მას მიაწერენ და რა დასკვნა შეგვიძლიან მის განხილვისაგან გამოვიყვანოთ ჩვენ იმ საგანზედ, რომელიც ამ წერილის საგნათ გაგვიხდია, ე. ი. ამტკიცებს ეს წიგნიც, რომ კაცობრიობა უნდა გაჩენილიყო აღმოსავლეთისკენ, სადაც იმაუსი და გინდუ-გუ ჯვარედინად ერთმანერთს გადასჭრის და ჯვარს ჭსახავს აზიის შიგ შუაგულს, სადაც არის ეხლა მდოვლეთი პამირი?

შეიძლება უკვლავ ამ კითხვების განხილვას თავი დაკანუბოთ და მკითხველს მხოლოდ ცარიელი და მშრალი დასკვნა წარუდგინოთ. შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ თრანსკუზმა ანკეტილდე-პორონმა იზოგა წიგნი ზოროასტრისა, რომელსაც ზენდ-ავესტა ჰქვია და რომელიც დაწერილია ზენდურს ენაზედ. ხოლო ეს ენა უძველესი სპარსული ენაა, უფრო უძველესი, ვიდრე ის, რომელიც ლურსმულ ნაწერებშია ამოკითხული ნემეცი გროტეფენდის და ლასენისაგან ასირ-ბაბილონის და პერსეპოლისის ნანგრევებში და რომელზედაც ლაპარაკობდენ ახემენიდების დინასტიის დროს ირანელნი 5 საუკუნის წინედ ქრ. დაბადებამდე. შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ ზენდ-ავესტის ენა ისევე ძველია, როგორც სანსკრიტული, რომელზედაც ვედების დაწერილი, ამ უკანასკნელთან აქვს ნათესავური კავშირი, არის და ანუ ძმა მისი, მისგან არ წარმომდგარა, როგორც სანსკრიტული არ არის წარმოშობილი ზენდურისაგან და დასასრულთვით გარჩევა ზენდ-ავესტისა გვიჩვენებს, უფრო ცხადად, ვიდრე «დაბადება» და «ვედები», რომ კაცობრიობას იქ მიუღია დასაბამი, სადაც იმაუსი და გინდუ-გუ და სხვანი . . . . სადაც

მღებარეობს მთა-კელზე მშენიერი საბაღახო ადგილები ჰამი-
რისა, იმ ჰამირისა, რომელსაც ისევე ასწერან ეხლანდელნი
მოგზაურნი, მაგ. ინგლისის აფიცერი ვუდი, როგორც დაბა-
დება ასწერს ედემს, როგორც ვედები—სუ-მერუს, ოქროს მე-
რუს და თვით ბენდ-აკესტა—აირიანო-ვაედუას, ირანელების
სამართხეს.

მაგრამ ჩვენ არ გვინდა მოვიქცეთ ასე, თუცა ძალიან
მცირე ადგილი გვაქვს ურნალში ნაწილადევი. მშრალი დასკვნე-
ბის მაგიერ ჩვენ გვსურს წარკუდგინოთ მკითხველს თვით ის
მოსაზრებანიც, რომელთა შემწეობითაც ის დასკვნანი გამოკან-
ძულან. საკმარისი არ არის და არც გონებას, ცნობის-მოყვა-
რებას დააკმაყოფილებს, რომ ვიცოდეთ გრეტენბენდმა ლურ-
სმური წერილები წაიკითხა და ეს ამოკითხა, ე. ი. უც-
ნაური ნაწერი უცნაურს, აწ გამქრალს ენაზედ ისე წაიკითხა,
როგორც ეხლა ჩვენ ქართული წიგნი წავიკითხეთ. საჭიროა
ვიცოდეთ, როგორ და რა გზით, რა გონებრივი პრეტესსით
მოახერხა შეუძლებელი, სძლია უძვეველობას. ამას რომ გა-
ვიგებთ, მარტო მაშინ მივხდებით, რა სიძლიერე აქვს მეცნი-
ერულს მეტოდს, რა იდუმალობა და ბუნების ხვამიადები შე-
უძლიან მას თვალ-წინ გადმოგვიძალას, როგორ ადვილია მა-
შინ თვით დასკვნის, აღმოჩენილის ჭეშმარიტების, მეცნიერე-
ბის «უკანასკნელის სიტყვის» დახსოვება, ცნობიერად დასწავლა
და შეთვისება.

ეხლანდელნი სპარსელები, ეჭვი არ არის, უძველესი ირან-
ის მცხოვრებლების შთამომავალნი არიან. დიდს დროსა და
ყამს გაუკლავა მას უკან, როცა მთლად ირანი დასახლებული
ყოფილა ერთის ენით მოლაპარაკე ხალხით. ძველი ბერძნების
მწერალნი (გეროდოტეი, სტრაბონი) ჭმოწმობენ ამ გარემოე-

ბას. «სხვა-და-სხვა სახელის ხალხი, რომელიც მკვიდრობს ირანის მდოვალეთზე, თითქმის ერთსა და იგივე ენაზე ლაპარაკობს: სპარსნი და მიდიელები, ბაქტრიელები და სოლდიელები თითქმის ერთ-ენოვანნი არიან» იტყვის სტრაბონი. მაგრამ ეს ასეა თუ არა, მაინც ერთი ცხადია, რომ ეხლანდელი მკვიდრნი ირანისა ძველების შთამომავალნი არიან და ამათი ენაც, რომელიც ეხლა ბარე მათხია, იმ ძველი ირანელი ენის (ერთი იყო თუ ბევრი) გადასსვავიერება უნდა იყოს. ეხლა ჩვენ ვსვადავთ შემდეგს ენებს სპარსეთში: 1) აფგანურს, (პუშტუ, პაკტუ) 2) ბელუჩი, რომელიც აფგანურის შტო უნდა იყოს, 3) სპარსული, რომელზედაც მდიდარი ლიტერატურა არსებობს და 4) ქურთული. სხვებს რომ თავი დაკანებოთ და სპარსული ავიღოთ, შევნიშნავთ, რომ მას მრავალი რამ გადასხვადია თავის-თავის არსებობის განმამავლობაში და ძველა ხასიათი თითქმის სრულიად დაუკარგავს. უსლარისა არ იყოს იგი წაგავს ძალზედ გათეჩილს მენდალს, რომელზედაც სრულიად აღარ ეტეობა მოხაზულობა და სახეები. მაინც იგი წმინდად არის დაცული თურქულის ზოგადად მეთეთრმეტე საუკუნე, რომელსაც შაჰ-ნამე ჰქვია და რომელიც ჩვენში რესტორმინად იწოდება. ასე რომ აუუკეთ ზემო-ზემო საუკუნეებს, თან უფრო მცირედ შეგვსვდება წმინდა სპარსული და შევნიშნავთ, რომ სხვა ენები შემოსულან და გაბატონებულან სპარსეთში. მაგალითად მესამე საუკუნეიდან დაწყობილი ქრ. დაბადებამდე მუსულმანობის გავრცელებამდე თქვენ იშვიათად შეხვდებით სპარსულს. მაშინ სპარსეთში სულ სხვა ენაა. ამ ენას ჰქვიათ თურქული და შემოსულან არშავილების დინასტიასთან ერთად. ვიდრე ეს დინასტია მეფობდა, მათ ენას დიდი მნიშვნელობა ჰქვიათ და მასზედ უწარმოვანია მწერლობას და მეტადრე სამღვთო

მწერლობას, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია და დაცულია იხდის-
ში. მაგრამ მისი გარჩევა წარმოადგენს დიდს სიძნელეს, რად-
გან იგი გაკრძელებული უფიქროს მტკიცედ და მხოლოდ სამ-
ღვთო ენად მიუღიასთ აწმკიდების სასიამოვნოდ და ძათუის-
ვე გადაუღიასთ ამ ენაზე უფიქროს სამღვთო წიგნი. აი ის ენა,
რომელიც უთარგმნიასთ პეტლეურს ენაზე წიგნები, არის უძ-
ველესი ენა სპარსელებისა, ესაა ისევე მკვდარი, როგორც
თვით პეტლევი. მისი სახელია ზენდი. ამ ენაზეა დაწერილი
წიგნი ზოროასტროსი, ტეცხლის თაყვან-მცემლობის სჯულის
დამაარსებელისა. თუ პეტლევის ენის გაგება გასჭირდა, ჩასაკვირ-
ველია, ამ ზენდურისა ხომ საჩაკო სიძნელეს წარმოადგენდა.
მაგრამ ერთმა შემთხვევამ უშველა მსწავლულს ფრანცუზს ეპი-
ბურწუფს მისი გაგება. ეს შემთხვევა იყო პოენა ზენდ-აკესტის
თარგმანისა სანსკრიტულს ენაზე, რომელიც ბურწუფმა კარგად
იტყუდა. ეს ისეთივე ბედნიერი შემთხვევა იყო, როგორც რა-
ფეტის ქვის პოენა გიეროგლიფების გარჩევაში, იმ რაფეტის
ქვისა, რომელზედაც ერთი და იგივე აზრი გიეროგლიფები-
თაც იყო დაწერილი და ბერძნულათაც.

ესაა დამტკიცებულია ევროპელი მეცნიერებისაგან, რომ
ზენდ-აკესტის ენა ძლიერ დიდი ხნის ენაა და ხნიერებით თით-
ქმის სასკრიტულს ენის ტოლია, რომ იგი ისე წააგავს ამ
უკანასკნელს, როგორც იტალიური ფრანცუზულს. აი ამ ენებ-
ზედა დაწერილი ირანელების სამღვთო წიგნის ტექსტის გარ-
ჩევა ჭეუენს ნათელს ჩვენს საგანს; თუმცა პირველ ხანებში კი
უსაფუძვლო აზრით დაჭბადა მისმა გარჩევამ. აჩვეტილი, სხვა-
თა შორის დამყარებული იმ მოსაზრებაზედა, რომ ზენდ-აკეს-
ტის ტექსტში მოხსენებულია ქვეყანა ევრიემენო (აირიან),
მთა ადბორზი, მეფე ვისტასპი, სრულიად დაჯერებული იყო,

რომ ზოროასტრი მოქმედებდა აჩმენიაში. აჩმენია, აჩანი, ეს სახელ-წოდება მთელი კავკასიის აქეთა მხარისა, სრული მიმზგავსებაა სახელ-წოდებისა ევრიემენო, ზირიამან. ალბორზი ზედა-ავესტისა გვაცნობს იალბურზის მთას მასანდერანდამ სამხრეთად და თვით დიდს იალბურზის მთასაც კავკასიის ქედსას. ამ მოსაზრებათა ძალით უარაბალი და კავკასიის ანკეტილმა იცნო სამშობლოდ ზოროასტროსი და თვით ირანელებისა. ეს მოსაზრება მოაგონებს გაცს იმ აზრს, რომელიც გავრცელებულია დღესაც დაბადების აჩანატის შესახებ და რომელიც მდგომარეობს იმაში, რომ აჩანატის მიდამოს სთვლიან აკენად სემიტის მოდგმისათვის. რომ ვითომ აქედან გაიფანტა ებრაელი და სემიტური ხალხიც ტიგრო-ეოვრატის ბასეინისაკენ სამხრეთად და აქედამკე სამხრეთ-აღმოსავლეთად ირანელებიც. ამ სახით კავკასიის ზ განსაკუთრებით აჩმენიის კვალად გვეჩვენება აკენად და კაცობრიობის პირველ-სამშობლოდ.

მაგრამ ფაქტების დაკვირვება კვალადვე ჭიფანტავს ამ გვარს აზრს. ვენდიდადის პირველ ფარავარდში (თავში) არის აწერილი ირანელების უძველესი თქმულებანი ზანატუსტრისაგან (იგივე ზოროასტრი) მათ პირველ-სამშობლოზე და მათგან თანდათანობით დასახლებაზე ირანის მთათ-გეგისა. ეს თქმულებანი შეიცავენ მოთხრობას მასზედ, თუ როგორ შექმნა ახურა - მასდამ (არმუზდამ) სამოთხის მზგავნი ქვეყანა, ირანელებისათვის, სადაც შემდეგ განადა ბოროტი ღმერთი ანგრომანინუსი (არიმანი) და იძულებულ ჭყო იგინი გაჩდასახლებად მერტე სამოთხის მზგავს ქვეყანაში, რომელიც მანვე შექმნა მათთვის. იქაც განადა ანგრომანინუსი და ასე ამ რიგად.

«პირველი ქვეყანა, სავსე სიკეთით და სიტურთით, რომ-

მელიც მე შეეკმენი, ხოლო მე ვარ სხურა მანდა, იყო აირიან-
 ხო-კაედჟო (წიდა ირანა). მასზედ უტურთესი არ მოიძებნება
 ქვეყნად. მ გრამ მოვიდა სიკვდილის ცეცხლით შეჭურვილი ან-
 გრომანინუსი და გაახინა წყალში, რომელიც იმ ქვეყნას წყუა-
 და, დიდი გველი ზამთრისა, გამომავალი დიკებისაგან (ბო-
 რტ-სულთაგან). და იღვა მუნ ზამთარი 10 თთვეს და მხო-
 ლოდ არ თვეს იყო ზათხული და სხვ...»

მეტს-მეტი იქნებოდა გველიქრნა, რომ ეს თქმულება იმ
 დროს ეკუთვნის როცა დედა-მიწა ცივდებოდა და მერე ვი-
 თომ ისეთის სისწრაფით, რომ კაცისთვის საგრძნობელი ყო-
 ცხადია, რომ აზიის შუა წელზედ იმ გვარი ქვეყნას, სადაც
 10 თვე ზამთარია და მხოლოდ 2 თვე ზათხული, ძალიან
 მძლავრი მდებარეობისა უნდა იყოს. ამ გვარის თიზიკურის
 თვისებით მოცულს ქვეყნას წარმოადგენს მთა-ალაგი — ზამი-
 რი, რომელიც მდებარეობს მერიდიანალურად გაწოწილის ბო-
 ლურ ტაგის (იმუსი) ქედის აღმოსავლეთად და რომელიც
 სათავე არის რუსუსისა. ზამირიდა მამხრეთად, გუენ-ლუნის
 მთაში არის სათავე ინდისა. ზამირს დიდი სახელი აქვს მთელს
 აზიასში. ბუდდის ძლოცავნი მოკვითხრობენ ძველადვე ერთს
 იქარს ტბაზედ, რომელიც ვითომ ვეშაპია (ДРАКОНЪ) და-
 ბინადრებული. (იქნებ ეს ვეშაპი ის არის, ვენდიდადში რომ ზამ-
 თრის ბატონი-გველია აწერილი *). 1838 წელს ზამირი ასწე-
 რს ინგლისის აფიცრმა ვუდმა და ეს აღწერილობა სრულიად
 ეთანხმება იმ აღწერილობას, რომელიც მოყვანილია ვენდიდად-
 ში აირიანო-კაედჟოსთვის, ირანელების პირველ სამშობლო-

*) ნეუმანის თხზულება: პილგერფარტენ ბუდდჰისტლინერ პილ-
 გერ ფონ ხინა ნაჰ ინდიენ, გვ. 41, 49.

სათვის. «მაგრამ ეს კიდევ არ კმარა, რომ აზრი რწმენად გადაიქცეს», ამბობს უსლარი მე-120 გვერდზე. «მეორე გურთხეული ქვეყანა, რომელიც მე შევქმენი, ხალხი მე ვარ ახურა-მანდა (ორმუხდი — აქედამ ჩვენებური აზრის), არის ის ადგილი, სადაც მდებარეობს სუგდა. მაგრამ აქაც გაჩნდა სიკვდილის ცელით შეჭურვილი ანგრომანიუსი და გაჩინა მრავლად ბუზი, რომელიც ყვეტდა საქონელს.»

ადგილი მისახვედრია, რომ სიტყვებს და უამთარს ძალა დაუტანებია არიელთათვის პირველ გურთხეულ ქვეყანაში და აირიანო-ვაედჯოდამ ჩამოსულან უფრო დაბლობს ალაგას, სუგდას, სადაც ბუზი და მავნებელი მწერი ყოფილა მრავლად. სუგდას, სოგდიანს არავითარს ეჭვს არა ჭბადავს და მიეთვისებოდა ეს სახელები ძველად ეხლანდელს ბუხარას. სუგდას ასეთი გარკვეული წარმოდგენა ნათელს ჭებენს აირიანო-ვაედჯოდს განუსაზღვრელობასა და იდუმალობას. გურთხეულ ქვეყნების შექმნაში ახურა-მანდის მიერ, სჩანს გეოგრაფიული თანდათანობა, რიგი: ეს რიგი და თანდათანობა განჭქრება, თუ აირიანო-ვაედჯოდ მიღებულ იქმნება რომელიმე ადგილი კავკასიისა. პირ-იქით, თუ აირიანო-ვაედჯოდ, ე. ი. ირანელთ პირველ-სამშობლად, საერთო მათ აკენად, მივიღებთ აზიის შუაგულს, იმასის ახლო მდებარე მთიანს, მშვენიერ საიალად ქვეყანას, მაშინ ეს გეოგრაფიული თანდათანობა მტკიცედ იქნება დაცული. აირიანო-ვაედჯოდამ დასავლეთისკენ რომ მიმართო, პირდაპირ დაეშვები დაბლობში, ნაყოფიერს სოგდიანში, ანუ აწინდელს ბუხარაში. ეს თანდათანობავე დაცულ იქმნება, თუ მივიღებთ მხედველობაში მესამე გურთხეული ქვეყნის შექმნას ახურა-მანდის მიერ. ეს მესამე ქვეყანა — მოურუ, რომლის კავშირი მორუ, მარუ, მარ, მერკთან შეუძლებელია

კაცმა უარ-ჰყოხ. ასე ამ რიგად შექქმნის ახურა-გაზდა ქვეუბნებს და ირანის ხალხიც მიიწევს წინ; გადადის ერთი ქვეუბნიდან მეორე ქვეუბანში, მესამეში და სხვ. მაგ. მეოთხე ქვეუბანს, შექმნილი ახურა-მაზდის მიერ, არის ბაგხდი, შეცვლილი სახელი ბაგტრისა, შემდეგ ნისაია ანუ ძველებური ნიზა, ეხლანდელი ნიშაპური ხორასანში, ვერკანა (გურკანა, გირკანია, ჩვენებური გურგენი ძველებური სახელწოდება კასპის ზღვისა) და სხვა-და სხვანი.

ახლა, ყოველივე ზემოხსენებულის შემდეგ, ჩვენ შეგვიძლიან მტკიცედ დავასკვნათ, რომ არიის მოდგმის ხალხი, დასახლებული ინდოეთში და ირანის ვაკე-მაღლობებზე, გაიფანტა ერთ-საერთო აკნიდამ, ერთ-საზოგადო ცენტრადამ, რომელიც, რასაკვირველია, არ უნდა წარმოვიდგინოთ. რომელიც მტკიცე და გიწროდ შეზღუდული ადგილი. საერთო სამშობლოდ არიეულებისა შეგვიძლიან მივიღოთ ვრცელი მთიანი ზღოლი გინდუკუდამ დაწყობილი, და იმაუსის (ბოლურ-ტაკ) ორთავ კალთებზე გადაფენილი, სადაც არის სათავო ოქსუსისა (ამუ-დარია) და იაქსარტესი (სირ-დარია).

ამ რიგად ჩვენ მოკუწიეთ ჩვენს მიზანს. უსლანმა გვიშველა, თუ ჩვენის ჯოხ-ქალამანმა, ჩვენ მივაგენით, ამ გრძელი მოგზაურობის შემდეგ, პირველ სამშობლოს, არამც თუ მარტო არიის მოდგმის ხალხისა, არამედ სემიტის მოდგმისასაც. ჩვენ მივაგენით იმ საერთო ცენტრს, შუა-გულს დედა-მიწის ზურგზე, სადაც, რომელიც ვუიქრობთ, თუ არ მთლად კაცობრიობა, ისტორიულნი ხალხნი და ერნი უნდა გაჩენილიყვნენ, უნდა მიეღოთ დასახადი და საიდამაც იგინი გაიფანტნენ დედა-მიწის ზურგზე, დასახლეს თითქმის ყოველი მისი კუთხე და მისცეს დასაწყისი სხვა-და-სხვა ცივილიზაციას, გა-

ნათლებას, კულტურას. საიდანაც განაღებულნი რამდენიმე მოდგმის პატარა ჯგუფნი, საისტორიო ასპარეზობის დროს და უფრო კიდევ ადრე, დაიყვნენ ათას სხვა-და-სხვა გვარ ჯგუფად, ათას ერად და ათას ნაციად. რწი და სამი ენა, ან იქნებ მხოლოდ ერთიც პირველში, საერთო კაცობრიობის პირველ სამშობლოში, დაიყო ათას სხვა-და-სხვა გვარ ენად, რომელთა კავშირს, ურთი-ერთ შორის ნათესავობას, სისხლის და ხორცის ერთიანობას, დიდის მეცადინეობით და ძლივს-და აღმოაჩენს ახლაც ენათა-შედარების მეცნიერება.

ერთის სამშობლოდამ გამოსული ერთ-გვარი ხალხი, ერთის ენის, ერთის ზნის, ერთის ვითარების მექონე, დაიყო ჯგუფებად და სხვა-და-სხვა ალაგი დაასახლა, სხვა და-სხვა ადგილის ფიზიკურ ვითარებათა ზედ-გავლენას მიეცა და გადასხვავებულა.

რაც განიხილეს ემოციებოდ პირველ-ქმნილი ხალხი თავის გაფანტვის დროს, რაც გზებს გაუდგა იგი ახალი ბინადრობის მოკიდებისათვის ახლაც სამშობლოში, რაც რთულს თამაშობდა და თამაშობს დღესაც ქვეყნის ფიზიკური ვითარება და თვისებანი სხვა-და-სხვა ერის, სხვა-და-სხვა ნაციის შექმნა-გაჩენაში, და დასასრულ, როგორც და რაც გზით იქმნა დაბინადრებული ჩვენი კავკასიის საკუთრად, — ამას ჩვენ შემდეგს წიგნში გამოვიკვლიებთ.

თანდილას დარდი.

ჩათუქრებულა თანდილას, დაუკრეოვია გულ-სული,
ჩასტყერის ღელა-მიწასს, ჩუმათ ბუტბუტებს გულ-სული:
«მომიკვდა ხაჩი გიშეკა, მოკვდა,—გამაწყრა ღმერთია!...
—სადღა უშოვო მუუღლე, ცალათ-ღა დამჩხა ერთია?!...
ჩილათი მოკხნა ნაწრეტი, ჩით ავიცილო შიმშილი,
ჩილათ გაკუძღვე ქვეყანას, ჩილათ გარჩინო ცოლ-შვილი?...
შენი ჭირიძე, გიშეკა!... ჭირიძე შენი ქედისა!...
მომცლიდი, მომკალ, ბეჩავი,—მწუყარი ჩემი ბედისა!...
ჩა უყო შენს ცალს ირმასს, ვერ მოვიკარე თივითა,
დაჩხის თვალ-დათვებულა, ყვირის ხაჩ-იჩემივითა...
მომიკვდა ხაჩი გიშეკა, მოკვდა—გამაწყრა ღმერთია!...
—სადღა უშოვო მუუღლე,—ცალათ-ღა დამჩხა ერთია?!...»

თ. რაფ. შრისთავი.

6 თიბათვეს.
თბილისი.

ზინაური პიროსილვა.

ადამიანი ცალკედ — ადამიანი, საზოგადოება და სახელმწიფო —
თვითვეულის უფლება — უდიდესი საგანი — ადამიანის პიროვნების
უფლება — ჩვენი ლიტერატურა ამ საგანზედ — ცუდი ჩვეულება —
რა უნდა გავუჩხრიკოთ — ზნეობითი კუთვნილება ადამიანსა — ამ
საგანზედ რა ჰსწერია ლიბერალთა დროშაზედ — უწვრთნენი —
ბაღვების ბარაქალა — ბ-ნი გეგიძე და ნ. ლოლობერიძე წინაშე
პიროვნების უფლებისა — ნ. ლოლობერიძის საქციელი — ვერაფერი
თავის გამართლება.

ყოველივე წყობილება, რომლის ძალითაც მოქმედობს
მთელი კაცობრიობა, იმიტომ არის შემოღებული, რომ ადა-
მიანი, რომდენადაც შესაძლოა, ბედნიერი იყოს. ადამიანი
ცალკედ ერთი სუსტი და უღონო დანაბადია მისი სულიერი
და ხორციელი ბუნება ისეა აგებული, რომ ცალკე ყოფნა
მარტო ყოფნით ვერას გზით ვერ მიაღწევს ბედნიერებას.
ამიტომაც იმუშებულ იქმნა თავის მგზავს დანაბადთან ერთად
ემოქმედნა. ამ მიზეზმა იმოქმედა, რომ ბოლოს ადამიანთა-
გან შესდგა საზოგადოება და საზოგადოებებისაგან — სახელმწიფო.
დროთა მიმავლობაში ზოგან საქმე ისე წარმართა, რომ სა-
ხელმწიფომ იმძლავრა და სრულად დაიმორჩილა საზოგადოე-
ბა საერთოდ და ადამიანი ცალკედ, ყველაფერი თვითონ მოი-
თავა და საზოგადოება და ადამიანი ცალკედ დასავსა. ზო-
გან საზოგადოებამ თავისი კუთვნილი უფლება შეიჩინა და არ

დაუთმო სახელმწიფოს და ადამიანი კი ცალკედ თვის უურ-
მოჭრილ ყმად გაიხადა. ზოგან კიდევ, როგორც სახელმწი-
ფოში საზოგადოებას, ისეც საზოგადოებაში ცალკე ადამიანს,
ანუ უკედ ვსთქვათ, ადამიანის პიროვნებას თავისი საკუთარი
უფლება შეეჩა. უკეთესი განწყობილება ის არის, სადა თვი-
თვეულს ამათგანს თავისი კუთვნილი ადგილი უჭირავს, სადა
თვითვეული მათგანი ისეა მოთავსებული, რომ თავის სრული
უფლება მიწეული აქვს. ერთი უწმინდესი და უდიდესი მო-
ვალეობა და საკანი ყოველ საზოგადოდ მომქმედ ძალისა სა-
ერთოდ და ლიტერატურისა ცალკედ ის არის, რომ ამ ყო-
ფამდე მიაღწეონ სახელმწიფოს, საზოგადოებას და ადამიანს
და ერთმანეთში თვითვეული მათგანი სრულის კუთვნილის
უფლებით და მოვალეობით მოათავსოს. ამისათვის იღვწის
და იბრძვის ყოველგან უკეთესი წარმომადგენელი ადამიანისა.
აქ, ამისთანა სახელმწიფოში, გარდა სახელმწიფოსი, თვითონ
საზოგადოებაც თავის მოვალეობის ქვეშ აყენებს ადამიანის
პიროვნების უფლებასა და ყოველს შემთხვევაში ესაჩილება და
ექმდაგება, თუ იგი ვისგანმე უსაბუთოდ გაუპატიურებულა
და ხელ-შეხებულა.

ჩვენ ამ შემთხვევაში არ გამოკუდრებით პიროვნულ რის-
საგანს. ჩვენ მარტო იმაზედ გვინდა ჩამოვაგდოთ სიტყვა, რა-
საც ადამიანის პიროვნების უფლებას ეძახიან და ამასაც იმ-
მხარეს გავუსინჯავთ, რომელსაც უნებობთი კუთვნილება ადა-
მიანისა შეადგენს.

ჩვენდა სამწუხაროდ, უნდა აღვიაროთ, რომ ამ საგან-
ზედ ჩვენში დალაგებულად ცნობილი არა არის-რა და ჩვენს
ლიტერატურასაც ის უნდა გუსაუკუდუროთ, რომ ამ მხრით
ვერავარი სამსახური გაუწია ჩვენს ქვეყანას. რასაც კი წასწავდა

ჩვენი ლიტერატურა, ყოველს ფერს საზოგადოების უფლების მიხედვით მიაყენა შუჭი და ადამიანის პიროვნების უფლების საჩხლად აჩაძვ თუ ხელი გაჭაძრა, აჩაძვ მის შესახებ ერთი უმზგავსო და მეტად ცუდი ჩვეულება დაიჩემა.

დღეს აქამოდე ადამიანი, გრძნობა ადამიანის ღირებებისა, ადამიანის პატიოსნებას, სინიდისი და ერთობ ყოველივე, რაც კი შედგენს უძვირფასესს წინეობითს გუთვნილებას ადამიანისას, რაც უკეთესს ნაწილს კაცობრიობისას იმოდენად დიდ საგნად მიაჩნია, რომ მისთვის სიცოცხლის გაწიკვა თითქმის განზონად აქვს აღიარებულა, ჩვენ სწორედ მჩკრად გაგვიხდია ეს ისე ვეძვით, რომორც ფეხის ძტველსა. ახა აიღეთ რომელიმე ნაწიკი რომელსამე კაცზედ ჩვენში, თუ იმ ნაწიკში ყოველივე ეს შეგინებულა არ იყოს დაუსჯელად, ყოველივე ღირსება ადამიანისა უარ-ყოფილი არ იყოს. ამ საზიზღარმა ჩვეულებამ ამ უკანასკნელ ათის-თხუთმეტის წლის განმავლობაში მოიკიდა ფეხი ჩვენში და დღეს აქამოდე განუკითხველად მოქმედობს. მით უფრო სავალალოა ეს, რომ მისნი ამყოლნი დღეს აქამოდე ქადულაბენ, რომ ახალ-თაობის კაცნი ვართო და წმინდას სახელს ახალ-თაობისას და ლიბერალობისას ზედ აფარებენ ამ უკადრისს საქციელსა.

როცა კაცზედ ვისმეზედ სჯა და ლაზარაკი მოგვიხდება ხოლმე, მოქმედებას კი არ ვუსინჯავთ; არა, ამას თავს ვანებებთ, სინიდისში, გულში ვცდილობთ ჩახედვას და იქა-ურაბას ვუჭერთებთ. არ არის არსად ქვეყანა, რომ ამისთანა საქციელს ასეთი საჩბიელი ჭქონდეს, რომორც ჩვენში აქვს ჩვენდა სამწუნაროდ. უფრო სამწუნარო ის არის, რომ ამ საქციელის მოქმედსა კარი ღია აქვს ჩვენს ყურნალ-გაზეთობაში

და აქონ და კანი ღია არის, ვისაც რა მოხვდება არახუნებს მოძლილ წისკვილსავით.

უსახუთოდ გამოლაშქრება კაცზედ, მისი გაუზატიურება, მისის ღირსების აქედ-იქით თრევა, მისის პატიოსნების წაბილწება და თელვა, მისის განზრახვის, სინდისის და გულის ნადების თავისებურად ჩხრეკა და აქონება ისე გვედვილება არამც თუ შინაურს ლაპარაკში, არამედ საჯაროდ უურხალ-გაზეთობაში, რომ თითქმის ბაკლა და ისპანახი იყოს. ყოველს ჩვეჩანს სხვისი გული, სხვისი სინდისი დაუწერელ ქაღალდით მიახნია და რაც ქეიფში მოუვა, ზედ იმასა ჭაწერს.

ადამიანის ღირსება, პატიოსნება, სინდისი, მისი ზნეობითი და ძვირ-ფასი გუთნილება და ყოველივე ესე სახელმწიფოსაგან, საზოგადოებისაგან და თვითვეულ ადამიანისაგან პატივ-ცემულ უნდა იყოს, სრულად ხელ-შეუხებელი, ვირდე ცხადი, უცოლო, უტყუარი საბუთი არ გვექნება ხელში, რომ იგი მაგ გუთნილებას სხვის სახეებელად ხმარობს. ჭეშმარიტს ლიბერალობას ეს ძვირ-ფასი გუთნილება ადამიანის პიროვნებისა დიდის ასოებითა აქვს დაწერილი თავის დროშაზედ. მაშასადამე ჩვენმა ხალხმა თაობამ, თუ თავისდა სასახელოდ ჭეშმარიტის ლიბერალობის მიმდევარია, ეგვე უნდა დაიწეროს თავის დროშაზედ და ყოველივე ამის წინააღმდეგად მოძქევა უნდა ზიზღით ჭსდევნოს. გვერწმუნეთ, ამით თვითონ ლიტერატურას თავის სამადლეზედ დაუყენებთ და ჩვენს მოქმედებას უფრო ადვილად ძლიერით შევძლავს.

ბევრია ჩვენში იმისთანა უწვრთნელი, რომელსაც ადამიანის წარმადად ხსენება, გაუზატიურება, ადამიანის პიროვნების შეგინება, არამც თუ სამარცხვინოდ მიახნია, არამედ სასახელოდაც რაღაც ვაჟ-კაცობათ და გულადობათ ჭგონიათ, რომ მე

ეს და ეს კაცი გაჩეთში გამოკლანდელ. ამასთანაც ქადულ-
ბენ კიდევ, ჩვენ ხალხთაობის კაცები ვართ. ბერი ბაღდა
ჩვენში ამ ქადულთა ჭეტუეულებს და ბარაქლას უთვლას და
მიანის ღირების თხკეკმ მთუ ესა. ბაღდა იმიტომ არის
ბაღდა, რომ მთუ ჭეტუეულება და ის ხალხთაობა კი. რომ-
მეფხედაც მიქტუელის მთელი ჩვენი სახლებს და რომელსაც
კუთხის ჩვენი მუშისი, ესე იგი, ჩვენი მოძაქადა, არასოდეს
ამით არ უნდა მოტუედე. მან უნდა ჩურგი შეუქციოს ურცხვს
მოქადულს და მათ ქადულა ჩიხლით უარ-ჭეოს. თუ უნდა
ხალხთაობის თვისი ღირება დაიცვას. ესე უნდა მოქცეს.

ამას მსახურ ბნი გეგიძე მძკენიურათს ჭეჭე, «შინ-
მს» № 25 მ. პირველი საწალი მისის ვახუშას. რომელიც
ამ საგას შეუქება. დიდდ მოწონის და საუთრადებო. — მთ
უთრთ. რომ ამ საგანსად ამასთანა დამკლარი არი პირვე-
ლია ჩვენს ღირებულებში. თუ რა ვცდებით დ-ს-ის არ
გვადატობს. ძიროდ სამწესრო ეს არის, რომ ბნი გე-
გიძე თვისგავე გამოთქმულს მძკენიურს და სამართლიანს დე-
და არის დამიანის პირუხების შეახებ ზოგიერთგან გადაჭ-
სდგომია. მაგალითებში სხვათა შორის ბნი გეგიძე უწერს
თვის მოპირდაპირეს: «იმ გვარ კაცებს. როგორც თქვენ ბძან-
დებით, მე უოკულთვის ვუუერებ კრიტიკულად და არასოდეს
არ ვენდობით მათ რადგან დაწმუნებულნი ვარ, რომ ნდობას
და დამოკიდებულობას მათთან შეუძლია ვაცი გააჩიჩქიანოს.»

თუ უკაცოდ არ ვიქნებით, ერთი სატუვა უმრთებულთა
დამიანის პირუხ ბიანთვის და დედა არი დამიანის პირუ-
ხების უფლებისა აქ უარ-ყოფილია თავიდან ბოლომდე.

ამასთანავე სამდურავა ეთქმის ბ-ნს ნ. ღოღობერიძეს.
მისი ვახუხი ბ-ნ გეგიძის მიმართ გვძეკვს ამის მიხედვს. ის

სახუთები, რაც ბ-ნ ღოღობერიძეს წამოუყენებია ბ-ნ გუგოძის წინ აღმდეგ, სახუთი არ არის. მაგ გვარის სახუთების ძალით გაცის პატრონებს, მის სინიდისს, მის პირფენებს არ უნდა შეჭბოდოს გაცმა, თუ უარ-მყოფელი არ არის ადამიანის პირფენების უფლებისა. ან რა საკადრისია გაცმა გაცს ის უკიყინოს, რომ შენ იმიტომ მეწინააღმდეგებიო, რომ ეს და ეს საქმე არ გაგირიგეო და საწინააღმდეგოდ წამოუყენებულს სახუთებს კი კვალში არ ჩაუდგეს და თვითკუყლად არ განიხილოს. მტრობით მოსდის გაცს გაცის წინააღმდეგობა, უკმაყოფილობით, თუ სიძაწთლის სიუკარულობით, ეგ მისის სინიდისის საქმეა და მაშასადამე იმისთანა საგანია, რომელსაც ვერც გაცის თვალში მისწვდება რომ დანახოს, ვერც ხელი-რომ შეესოს. ამ შემთხვევაში თუ რამ ითქმის, მარტო ვარაუდობით ითქმის. ყველა გონიერი და პატრონისანი გაცი დამეთანხმება, რომ ვარაუდობით განკითხვა ადამიანის სინიდისისა და ჩიჩქის მოცსობა დიდი უკდრისობაა და კიდევ ვიტყვით, ადამიანის პირფენების უფლების სრული უარ-ყოფაა. ეს არ უნდა ეპატრონოს არავის, ვინც კი ამაში დამნაშავედ აღმოჩნდება.

რაც შესება თვითონ ნ. ღოღობერიძეს საქცელს, — რომლის თაობაზედც ასეთი აყალ-მყალი შეუდგათ ქუთათულებს და ამოდენა მიწერ-მოწერა გაიმართა, ჩვენ ჯერ ჩვენი აზრი ვერ შეგვიდგენია გულ-დაჯერებით! აქედის არ კიდით, რას აბრალებენ ბ-ნს ღოღობერიძეს: ღალატს, თუ მარტო იმას, რომ თ. ნ. წერეთლის წინააღმდეგებს მხარი არ მიჭსტა. ჩვენის თვითონ, რჩივე დანაშაულობაა, მაგრამ პირველი უფრო მძიმეა. რადგანაც არც ერთისა და არც მეორის ცხადი სახუთი არ გვიჭირავს ხელში, ამიტომაც ჩვენს უურადლებას მივაჭტევთ მას, რასაც უცდილო სახუთი ამ შემთხვევაში გვეუბნება.

უცხო საბუთად მიგვაჩნია ის, რომ ბ.ნი ნ. ღოღობე-
რიძე თვითონვე ამბობს: გუბერნიის მარშლის თანამდებობას
მე სრულიად არ ვაძლევ იმ მნიშვნელობას, რომელსაც ისინი
მიაწერენ», და შემდეგ: «როგორც თავ მჯდომარე სააზნაუ-
რო ბანკის გამგეობისა მე არ შემიძლია გაცხარებულნი მონა-
წილეობა მივიღო თავად-აზნაურობის არჩევანში და ამ გვარ
მოქმედებით ვაწყენინო დიდს ნაწილს საზოგადოებისა.»

გეოგრაფი თავის გამართლებას, ჩვენის ფიქრით. რასაკვირ-
ველია, მარშლის თანამდებობის მნიშვნელობაზედ შეიძლება
გაგმა სხვა-და-სხვა აზრი იქონიოს და ეს ამბავი ცოდვით არა-
ვის არ ჩათვლება. მაგრამ საქმე იმაშია, ვისი აზრია მართალი
და ვისი მტყუანი. ჩვენის ფიქრით, ნ. ღოღობერიძე უსცდება,
რომ მარშლის თანამდებობას მნიშვნელობას არ აძლევს. ამას
იქნება სხვაგან უფრო ბევრი საბუთი უქონდეს, ვიდრე ჩვენში.
ჩვენში და ნამეტნავად ჩვენში აქვს მაგ თანამდებობას დიდი
მნიშვნელობა. იქ, სადაც საზოგადოებას არავითარი კანონიერი
აღიარება არ აქვს თავის საჭიროების გამოსატყეველად, არავითარ
კანონიერი ღონე თავის-თავის გამოსარჩელებისა, იქ მაგისტრანს
დაწესებულება, როგორც მარშლობას, დიდი საქმეა. მართა-
ლია, იგი წარმომადგენელია მარტო ერთის წოდებისა და არა
მთელის გუბერნიის მცხოვრებლებისა, მაგრამ ურარაობას ცალ-
უფელი ხაზი უსჯობია, ნათქვამია. კარგის მარშლის შუამდგომ-
ლობით და შემწეობით თავად-აზნაურობას ნება აქვს თვით
ხელმწიფედის მიაწვდინოს თავისი ხმა და თავისი თხოვნა.
ნუ თუ ამ უარარაობაში ეს უფლება, ეს ნება არავინაში გა-
მოსაყენია? ნუ თუ ცოტა რამ არის, რომ ჩვენის გაცის პირით
შეგვიძლიან წარმოვსთქვით თვით უუძალეს მთავრობის წინაშე
ჩვენი მწუხარება და გულის-ტკივილი? ცოტა ტკივილებია ჩვენ-

ში, რომ აქამოდე ხმა ვერ ამოგვიღია მარტო იმიტომ რომ მარშლები არ ვარგებულან? რომ ვარგებულ ვყენ, ხომ ასე დაბლა-ღობეთ მაინც არ გავი'დიდით თავსა, რომ დიდი და პატარა ზედ გვასტებიან. თუ ვერას გავხდებოდით, ხმა-ამოუღებლივ მაინც არ ჩაკვიდებდით თავს და დიდსა და პატარას არ გაკექელვინებდით. ჯერ მარტო ის იგულისხმეთ, რომ მარშლი კანონის აზრითვე შუამდგომელია მთავრობისა და საზოგადოების შორის. მთავრობამ მაგის შემწყობით უნდა ჭსტნას საზოგადოების საჭიროება და გულის-ტკივილი და საზოგადოებამ კიდევ მთავრობის განზრახვა და განკარგულება. ამისთანა საქმისათვის ნუ თუ ვარგი მარშლი სანატრული არ არის? მერე სად? ჩვენში, საცა თუ არ მარშლის პირით, სხვა კანონიერი ღონე არა გვაქვს ხმის ამოღებისა.

ჩვენ იმას აღარ ვამბობთ, რომ დღეს თუ ხვალე ვარ-ზედ მოგვადგება ათასნაირი ახალი წესი და დაწყობილობა, რომელსაც გაძლოდა უნდა და წინა-მძღვრობა და რომელსაც უხეირო მარშლი ქვეშ მოჭყუება და არა თავზედ მოქცევა. თუნდ ებეც არ იყოს, რამდენი რამ დაადგინა ესლანდელმა კრებამ ტფილისისამ თუ ქუთაისისამ, ვინ უნდა წაუძღვოს წინ ამ დადგინებას, ვინ უნდა იტვირთოს მისი კეთილად შესრულება? ამებს რომ ვაწი დააკვირდეს, რაღა საბუთი აქვს ჭსტქვას, რომ მარშლების თანამდებობას მნიშვნელობას არ ვაძლეო. ამ მიზეზით თავის მოწოდება, არჩევანში არ ვარკვ, უკეთესის ვაწის მარშლად ამოჩვენებაში ცხარე მონაწილეობის არ მიღება ჩვენ შეტდომად მიგვაჩნია.

როგორ თუ არ მიხდოდნა დიდ ნაწილ საზოგადოებისათვის შეწყენინებინაო. მითომ რატომია? საზოგადო საქმეში მაგ ანგარიშს არავითარი ზედ-მოქმედება არ უნდა ჭქონდეს

კაცზედ. რაც კაცს უფრო საკეთილად მიაჩნია, უფრო საუძ-
 ჯობესად, უფრო სამართლიანად, მას უნდა მთელის თვისის
 მხნობით და ღონით შეეწიოს იმისდა მიუხედავად ეწუინება
 ვისმეს, თუ არა. იქ წყენა რას მიქვიან, საცა ჩემი რწმენა, ჩე-
 მი ადამიანობა მიწვევს სამოქმედოდ და ქვეუნი საკეთილ-
 დლოდ. იქ მამულის შვილობის ვაღი ითხოვს, რომ არაფერს
 მოკერიდო და ცხარედ ჩაკვიდო ხელი მას, რაც ჩემმა კაცო-
 ბამ, ჩემმა რწმენამ, ჩემმა სინდისმა წინ დამისვა ნიშნად. ამას
 ითხოვს მოქალაქობრივი გულადობა, ვაჟ-კაცობა და ქველობა.

რომ ამ შემთხვევაში ბ-ნ სიმონ წერეთლის ამოჩვენა უნ-
 და უკვლას მიეჩნია უფრო საუძჯობესად, უფრო სამართლიან-
 ნად — ამას ღაზარაკი არ უნდა. რათა წამოყენებულ კანდიდატ-
 თა შორის ბევრი აწონ-დაწონვა არ მოუნდებოდეს კაცს. ისე
 ცხადი იყო ღიბსება ერთისაც და მეორისაც თვალ-ახილულ კა-
 ცისათვის. ვინც რათა შორის უკეთესს არ მისცა ამ შემთხვე-
 ვაში მხარი, იმან თუ არ დაუგვიანა მოსალაღნელი და შესაძ-
 ლო სიკეთე ჩვენს ქვეყანასა, სამის წლით მაინც შეათერხა ის
 გაღვიძებული აზრი, რომელიც გამოითქვა ჩვენის ქვეუნი შე-
 სახებ გურიისა და გორის წლეკანდელ კრებათაგან მიღებულ
 წინადადებაში და ეს ამბავი, ჩვენის თქმით, მცირე შეცოდე-
 ბად არ ჩეთვლება. ეს შეცოდება მით უფრო მატულობს,
 რომ ამ სამს წელიწადში ბევრი რაღაც ცვლილება მოეღის ჩვენს
 ქვეყანასა და გორიერის, განათლებულის მარშლის ხმა ამ შემ-
 თხვევაში მეტად საჭირო იყო ჩვენის ქვეუნიისათვის და ქვეუნი
 სახელისათვის.

ზანცხაღება.

გულ-მხურვალედ ვსთხრავთ, ვისაც კი შეუძლიან მან-
სკრსოს და, განსაკუთრებით, სოფლის მასწავლებლებს, რომ
ჩვენი სხვადასხვა შაიჩები, ზღაპრები, გამოცანები და სხვა ყო-
ველ-გვარი ზეპირ-გარდმოცემები, შეძლებისა-და-გვარად, მოაგ-
როვნ და ჩემ სახელზედ, ან «დროებისა» და ან «შრომის»
რედაქციაში გამოგზავნონ ხელმე. ამით ისინი რიგის სამსა-
ხურს გაუწევენ ჩვენს დედა-ენას და კერძოთ მეც დამავალბენ.
მხოლოდ ამას კი ვსთხრავთ, რომ გადმოწერის დროს, აწა-
ოვერი გაასწორონ და თავისი აწა ჩაუმატონ-წა; დასწერონ
ისე, როგორც გაიგონონ, უმეტ-ნაკლებოთ, და აგრეთვე ისიც
მოიხსენიონ—თუ ჩვენის ქვეყნის რომელ კუთხეში გაუგონიათ
იმათგან დაწერილი შაიჩი, ზღაპარი და სხვ.

უძირობისადა ვსთხრავთ ქართულ ყუჩნალ-გაზეთების
რედაქტორებს, რომ მათ გაზეთ-ყუჩნალშიც გადაბეჭდონ ეს
თხრება.

აკაკი.